

Jog

történeti szemle

2011
2. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Császár Ferenc szerepe a magyar
váltójog kifejlődésében

Adalékok a bírósági igazgatás
1848 előtti történetéhez

A Szász tükör és a német
jogkönyvek hatása
Magyarországon

Farina és Rivièrre esete – A beteg
elméjű bűnelkövető

A súlyosítási tilalom fogalma
történeti és jogelméleti
megközelítésben – A jogintézmény
hazai történeti fejlődése 1962-től

Adalékok az egyetemi bíráskodás
történetéhez – különös
tekintettel a magyar egyetem
alapszabályaiban foglaltakra

JUBILEUM – Heidelberg 625

Császár Ferenc

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BALOGH Elemér: Császár Ferenc szerepe a magyar váltójog kifejlődésében.....	1
BATÓ Szilvia: Adalékok a bírósági igazgatás 1848 előtti történetéhez.....	9
BLAZOVICH László: A Szász tükör és a német jogkönyvek hatása Magyarországon.....	18
DOMOKOS Andrea: Farina és Rivière esete – A beteg elméjű bűnelkövető.....	22
HERKE Csongor: A súlyosítási tilalom fogalma történeti és jogelméleti megközelítésben – A jogintézmény hazai történeti fejlődése 1962-től.....	26

MŰHELY

RIGÓ Kinga: Adalékok az egyetemi bíráskodás történetéhez – különös tekintettel a magyar egyetem alapszabályaiban foglaltakra.....	40
JUBILEUM – Heidelberg 625. EITEL, Bernhard: A jövő 1386 óta.....	43
KIRCHHOF, Paul: A klasszikus egyetem feladatai napjainkban.....	49

KÖNYVEKRŐL

Monográfia a 19. századi magyar büntetőjogi kodifikációról – Balogh Elemér könyvéről – SOMOGYI Magdolna.....	52
Politikai vita a büntetésekről – Bató Szilvia könyvéről – MEZEY Barna.....	55
Őr-könyvek – sine ira et studio. Somorjai Ádám és Zinner Tibor kötetei Mindszenty József életéről és tevékenységéről – KAHLER Frigyes.....	58
Oszták minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1850. október–1851. május – KAJTÁR István.....	64
Szimbolika és közjog – Halász Iván és Schweitzer Gábor könyvéről – BÍRÓ István.....	65
Újabb kötet az igazságszolgáltatás jogi kultúrtörténetéhez – Kántor Klára könyvéről – SZÁLASY Zsolt.....	67

SZEMLE

Laudatio dr. Blazovich László egyetemi tanárról, az Eike-von-Repgow-Preis 2010. évi kitüntetettjéről – RUSZOLY József.....	68
Csapó Csaba habilitációs előadása – ifj. BERTÉNYI Iván.....	70
Beke-Martos Judit PhD-disszertációjának nyilvános védeke – KÉPESSY Imre.....	73
Vitkó Andrea PhD-értekezésének vitája – K. I.....	74
Jog és Irodalom. Doktoranduszkonferencia a Szegedi Tudományegyetem jogi és bölcsészettudományi karán – VARGA Norbert.....	76
Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás 1945–1950 – Népbíróság-történeti konferencia Kecskeméten – DEÁK Zoltán.....	78
Fiatalkorú jogtörténészek XVII. európai fóruma Maastrichtban – FREY Dóra.....	80
In memoriam – Hegedűs Antal, történész és lelkes – SZALMA József.....	80
HÍREK.....	82
E számunk szerzői.....	88

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

Császár Ferenc, kolgyári

(Zalaegerszeg, 1807. július 9. – Kerepes, 1858. augusztus 17.):

bencés szerzetes, jogász, ügyvéd, táblabíró, költő, műfordító, szerkesztő, az MTA tagja (I. 1832, r. 1847)

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István
Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke
Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

Balogh Elemér

Császár Ferenc szerepe a magyar váltójog kifejlődésében

Eléggyé ismert tény, hogy honi gazdasági viszonyaink kibontakozásában a kései rendiség idején a társadalmi progresszió szinte görcsösen igyekezett minden olyan lehetőséget megragadni, mely az elavult rendszer keretei között legalább a gazdasági élet, az árucseré-forgalom fejlődését segítik. Rendi jogintézményeink, főleg az ingatlan elidegenítésének majdnem lehetetlen volta, a hitelfelvétel lehetőségeinek kicsiny keresztmetszete gúzsba kötötte a gazdasági, s azon keresztül a társadalmi fejlődést. Haladottabb és szerencsésebb sorsú nemzetek akkor már önálló polgári törvénykönyv¹ oltalma alatt éltek, nálunk a régiséghez ragaszkodás verte béklyóba a legtöbb elrugaszkodási kísérletet.

Azt nagyon helyesen gondolták eleink legjobbjai, hogy elsőként a gazdasági előrelépés jogi feltételrendszerét kell kimunkálni. A bécsi udvar ezeket a jogfejlesztő próbálkozásokat² általában nem is nézte rossz szemmel (csak a nyilvánvaló politikai konspirációk iránt volt kíméletlen), tehát adva volt a lehetőség, hogy a kor igényeinek megfelelő új jogintézményeket hívjunk életre. Ez gyakran még sokkal egyszerűbb volt, mint a meglévők reformja, hiszen ott a megszokotthoz való csökönys ragaszkodás alig lerázható ballasztot jelentett. Még a társadalmi-politikai szempontból legártalmatlanabb, sőt egyértelmű előnyökkel kecsegtető büntetőjogi reformok is nehezen haladtak előre,³ hát még a kiváltságos rendek féltve őrzött vagyoni viszonyait mélyen érintő magánjogi kodifikáció! Márpedig a kor sürgetett: „hajt az idő gyorsan – rendes útján eljár –, ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár”⁴ – jutnak eszünkbe Arany János veretes sorai. Kitörési pontnak a jog azon területei számítottak, amelyek közvetlenül nem vagy csak kevésbé érintették a nemesi birtokjoghoz tapadó tradíciókat, egyúttal a pénzforgalom fejlődését is előmozdították. Ide tartozott a magánjog intézményei körébe eső váltójog, amelynek fejlődését – nem jelentéktelen előzmények után – a reformkorban színvonalas törvénycikk⁵ is egyengette.

I. A magyar váltójogi kodifikáció kezdetei

Mindenekelőtt érdemes egy rövid pillantást vetni a magyar váltójogi kodifikáció hajnalára.⁶ Magyarországon a váltójog kodifikálásának munkálatai (a kereskedelmi jog anyagával együtt) 1779-ben indultak, amikor is a magyar királyi Curia megbízást kapott egy váltó- és kereskedelmi törvénykönyv tervezetének elkészítésére, melyet a legközelebbi országgyűlés vett volna tárgyalás alá. Ez az operátum el is készült, de csak annyit tudni, hogy egy országos küldöttségnek adták át. A bécsi udvar azonban párhuzamos intézkedéseket is tett. II. József 1785-ben Budán és Fiumében váltótörvényszék felállításáról intézkedett, és egyúttal meghagyta Brunszvik udvari tanácsosnak, hogy az örökös tartományok mintájára váltótörvényszéki szabályzatot dolgozzon ki. A fiumei törvényszék egy évvel később meg is kezdte működését (Császár is itt szerezte első gyakorlati tapasztalatait) és az 1840:15. tc. is fenn-

tartotta (II. Rész 1. §), míg a budai váltótörvényszék felállítására később sem került sor.⁷

Az 1790:67. tc. által felállított ún. rendszeres bizottság munkálata 1795-re elkészült, s bár az 1807. évi királyi kivonatok 5. pontja az országgyűlésnek tárgyalásra javasolta, azt elő sem vették. Ez a munkálat időközben elavulván, az 1827:8. tc. egy újabb országos küldöttséget állított fel, mely szintén produkált egy operátumot *Codex cambio-mercantil is eiusdemque ordo processualis* címmel. E tervezet – amelynek kidolgozásánál főleg az 1763. évi osztrák váltórendszabályt vették alapul – szintén nem került országgyűlési tárgyalás alá.⁸ A következő kodifikációs vállalkozás azonban már sikerrel járt: „Az 1839-ben megnyitott országgyűlésen azután Zalavármege indítványára a váltótörvénykönyv és az ezzel összefüggő törvények kidolgozására küldöttség neveztetett ki, mely Bezeredy István tolnamegyei követ elnöksége alatt összesen 22 követből állott. Közöttük voltak nevezetesen: [...] Deák Ferencz zalamegyei, [...] Vághy Ferenc soproni követek. A küldöttség mellé adattak még Malvieux és Kappel pesti nagykereskedők.”⁹ A kidolgozott tervezet hamarosan a diéta elé került, ahol a javaslatot (a kereskedőkről, a gyárak jogviszonyairól, a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól, a kereskedői testületekről és az alkuszokról, a fuvarosokról, az adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról és a csödületről szóló operátumokkal együtt) mindkét tábla gyorsan letárgyalta, és 1840. március 2-án, tehát négy hónappal a küldöttség első ülését követően, a király elé terjesztették szentesítés végett, ami meg is történt, és a *Törvénykönyv* 1841. január 1-jén életbe lépett.

Ez az első magyar váltójogi kódex javarészt osztrák minták nyomán készült, mint azt Plósz Sándor és Nagy Ferenc is megállapította: jelentős mértékben egy bécsi ügyvédnek köszönhetően.¹⁰ A Magyar Jogászegylet ülésén tartott felolvasásában Nagy Ferenc rezignáltan említi: „Köztudomású dolog, hogy a mi hiteltörvényeink nem fakadtak hazai jogi talajon. Sem a kereskedelmi, sem a váltótörvény nem készült úgy, hogy előbb számba vétezt volna az, ami nálunk létezett, s ennek alapján történt volna a további javítás és kiegészítés [...] Igaz, hogy a 40-iki hiteltörvények sem voltak eredeti magyar alkotások [...] De miután életbe léptek: a magyar *Corpus juris* tételes alkatrészeivé váltak, s mint ilyenek nemzeti jelleget nyertek [...]” Nagy elismerően szólt előadásában az első

magyar váltótörvényről, és erősen rosszalta, hogy „egyszerűen *tabula rasa*-t csináltunk, s teljesen idegen alapra helyezkedtünk.”¹¹ A hosszú előkészülettel megalkotott magyar váltójogi kódex nem maradt sokáig hatályban. Az elbukott szabadságharcot követő neoabszolutizmus alatt ui. az osztrák váltórendszabályt léptették életbe, amely a magyar *Törvénykönyvből* csak néhány olyan szabályt hagyott meg, amelyek amabból hiányoztak.¹² A nevezetes Országbírói Értekezlet azután az 1840. évi magyar váltótörvényt az 1844:6. tc. módosításaival együtt – csekély módosításokkal – visszaállította, de ekkorra már ismét alapos reformra volt szükség, minek folytán újabb kodifikációs mozgalom indult, s az Apáthy István által kimunkált tervezetből lett javaslatot az országgyűlés – Deák Ferenc halálának esztendejében – mint 1876:27. törvényt cikkelyezte be.

II. Az első magyar váltótörvénykönyv

Az első magyar váltójogi kódex büszkén viselte a „törvénykönyv”, tehát a közönséges törvénynél rangban előbbre való kútfő műfaji megjelölését.¹³ Ez az elnevezés egyértelműen mutatja, hogy megalkotói kodifikációpártiak voltak, ami cseppet sem volt magától értetődő abban a korban.¹⁴ A *Törvénykönyv* normaszövege elé illesztett mondatban – nevezhetnők ezt kissé nagyigényűen preambulumnak is – egyetlen lakonikus megállapítás olvasható, mely szinte önértetesen, nagyon határozottan leszögezi, hogy a jelen törvénykönyv életbe lépésétől (1841. január 1.) hatályát veszti az 1792:17. tc., „amennyiben annak ideigleni rendelete az ausztriai örökös tartományok váltó-törvényszékeinek ítéleteit s azok végrehajtását tárgyalja [...] s e helyett [...] a jelen váltó-törvénykönyvben megállapított szabályok fognak sinórmértékül szolgálni.” Ebből világosan kitetszik, hogy a váltójog intézményei már akkor is jelen voltak jogéletünkben, de az idézett 1792. évi törvény legalizálta az osztrák váltótörvényszékek ítéleteinek magyarországi hatályát. Ez a negyvennyolc éven át fennálló helyzet bizony méltán sértette a honi jogásztársadalom (ha mást nem:) önértékét, hiszen a magyar alkotmányos jogforrási rend fontos ténye volt, hogy az osztrák örökös tartományok jogszabályai *ipso iure* nem hatályosak Magyarországon.¹⁵ Itt ugyan *expressis verbis* nem idegen törvény, hanem a külhoni törvénykezés eredményeinek akceptálásáról volt szó, de nyilvánvaló, hogy itt erre az adekvát hazai jogforrás égető hiánya okából kerülhetett sor. A *Törvénykönyv* elfogadása tehát a majd’ ötven éven át fennálló kényszerű jogi kiszolgáltatottság megszűnését eredményezte.

A 19. század derekán, a *Törvénykönyv* megjelenését közvetlenül követő időben olyan csekély volt még a magyar váltójogi szakirodalom, hogy a kortárs Karvasy Ágoston kiváló munkájában¹⁶ jószerivel a teljesség igényével hivatkozott – de nem támaszkodott – rájuk.¹⁷ Császár Ferenc e szakmabéli kollégája kézikönyvében számba veszi az irodalom mellett a jogforrásokat is: „A magyar váltójognak főkútfeje a magyar váltótörvénykönyv, mely az 1840:15. törvénycikkelyben foglaltatik, és az 1844-

ben hozott pótló váltótörvények, segédkútfő gyanánt pedig használtathatnak a váltófeltörvényszékek ítéletei, melyek a törvényeknek miképen alkalmazását mutatják, és a Magyarországon divatozó közönséges polgári törvény.”¹⁸ Mintegy ezt a gondolatot fűzi tovább Vághy Ferenc, aki a könyvéhez írt előszóban hangsúlyozza, hogy a jogalkotó szabályozásával mindig csak követi a kereskedelmi élet megkövetelte életviszonyokat: „mert váltójogban soha nem kell felejtetni, hogy azt elejétől fogva sehol sem a törvényhozók, hanem mindenütt az üzerek hozták be, szokások által megerősítették, és századról századra tökéletesítették [...] a törvényhozások pedig mindig csak gyámolítólag segítettek, és szentesítették.”¹⁹

A *Törvénykönyv* dogmatikai felépítése a teljességre törekvést és a jogi tradíciókhoz való ragaszkodást fejezte ki. Az a jogalkotói igény, hogy egy törvénykönyv felölelje a releváns matéria egészét, fogalmilag természetes. A szerkesztés emellett a hagyományokat is követte, amikor a szabályozás alá vont anyagot két részre bontva tárgyalta: anyagi és alaki váltójog képében. Előbbit tömörebben, utóbbit részletesebben. Lényeges – progresszív – rendszertani jellemzője a munkának, hogy bár egyetlen törvényben helyezi el a két jogág anyagát, de első helyen már az anyagi jogot tárgyalja.²⁰ Mint e váltójogi kútfő utóélete mutatja,²¹ a kiegyezés (1867) után a két jogágot már külön jogforrások tartalmazták,²² de kezdetben mindképpen érthető és indokolt volt a materiális és processzualis joganyag együtt tartása. Az alábbiakban a két nagy jogterület néhány, a *Törvénykönyvet* jellemző szabályát mutatom be.

1. Az anyagi váltójog

A törvényszöveg olvasásakor rögtön szembeötlő az a nyelvi sajátossága a normaszövegnek, hogy a magyar szakkifejezések²³ után – zárójelben – rögtön hozza az egykorú idegen, esetünkben német/olasz *terminus technicus*t, mégpedig valamennyi szóba jöhető szinonimáját. Tudnivaló, hogy a magyar nyelv hivatalossá tételét csak néhány évvel később, az 1844:2. törvény cikkelyezte be,²⁴ de gyakorlatilag már valamivel korábban szakítottunk a hivatalos latinítással. Esetünkben azonban nem a magyar *contra* latin relációban, hanem a német és az olasz nyelv viszonylatában értelmezhető a kérdés. A váltójogi praxis egykorú jogtörténetére, annak erőteljes osztrák befolyás alattiságára fentebb történt utalás: ebből látszik, hogy az adott szaknyelvi nomenklátúra alapvetően a német volt, amittől a törvényalkotó sem kívánt túl gyorsan elszakadni,²⁵ a szakirodalom azonban nagyon kreatív volt. Fogarasi János például a *Törvénykönyv* szóhasználatában szereplő, az idegen váltóra alkalmazott „intézkvény” helyett a „tukma” szót ajánlotta.²⁶

Érdemes szemügyre venni a törvénykönyv általános részének tekinthető némely szabályát, amelyek jól rávilágítanak az egykorú magyar jogviszonyokra – ezek két fontosabb tényét emelném ki: az általános polgári törvénykönyv hiányát, valamint a rendi társadalom jogrendjét. A kettő nem állt egymást feltétlenül kizáró viszony-

ban, hiszen Ausztriában például már 1812-től életben volt az *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, jóllehet polgári alkotmányosságról még sokáig szó sem lehetett a velünk nyugatról határos császárságban. Itt tehát természetesen nem az államforma milyensége a döntő, hanem az, hogy a polgári jogegyenlőség eszméje konstituált tényként van-e jelen az adott jogrendszerben. Magyarországon 1848 előtt még a lényegében középkori alapokon álló rendi jogrend, azon belül a magánjog volt hatályban. Polgári törvénykönyv²⁷ megalkotása és főleg a rendekkel való elfogadtatása kilátástalanak tűnt, ezért maradtak azok a lehetőségek, melyeket a jogpolitika szabadon hagyott.

a) A magyar váltótörvénykönyv hatálya

A törvénykönyv személyi hatálya egyértelműen a magyarországi „alattvalókra” terjedt ki – akkor is, ha a váltókat külföldön adták ki. Idegenekre nézve a váltóképességet saját honi törvényeik állapítják meg.

Minden egyéb váltójogi tekintetben, amelyek a váltó formáját, tartalmát és joghatását érintik, a kötelező érvényű jogügylet helyén fennálló váltótörvények szerint ítélandók meg. Amennyiben pedig valamely külföldön történt kötelezettségvállalás Magyarországon teljesül, és így magyar váltótörvényszék elé kerül, a külföldi törvény rendelkezéseire hivatkozó fél köteles azt a külhoni törvényszékek hiteles bizonyítványával igazolni, máskülönben a hazai törvények nyerne alkalmazást (e vonatkozásban tehát a magyar váltójog szubszidiárius szerepet töltött be). Ha pedig a váltójogi aktus helyén érvényes váltótörvény nincsen, a hazai szabályok csak akkor alkalmazhatók, ha maga a konkrét jogügylet lényeges tartalmi vonásaiban megfeleltethető a magyar törvényi szabályozásnak.

Végül a 6. § eligazítást ad azon kölcsönös viszonylatokra nézve, midőn a váltó kiállítására vonatkozó ígéret és annak elfogadása különböző országokban történt: az efféle kérdés „[...] azon ország törvényei szerint lesz elítélendő, melyben a kötelezést tökéletességre emelő meg egyezésnek kijelentése teljesített”. Látható, hogy bizonyos jogi relevanciát az alkalmasint szóban tett ígéretnek és erre adott pozitív válasznak is tulajdonított a törvény, de igazi kötőereje a *consensus*-nak volt.

b) A váltójogi cselekvőképesség

Rendi jogunkban teljes cselekvőképességgel a teljes kort (*aetas perfecta*) – a 24. életévet – elért, nemesi jogállású, kizáró ok alá nem eső férfiak tartoztak. A vagyonforgalom szempontjából ezek a körülmények jelentős nehézségeket jelentettek, amelyeket a váltójogi szabályozás során is szem előtt kellett tartani. A kódex aktív és passzív váltójogi cselekvőképesség közt különböztet: váltó kibocsátása annak áll jogában, „[...] kinek a köztörvény szerint jogokat szerezni lehet” (7. §). Az alkalmasint terhesebb jogi pozícióba, a váltójogi kötelezett helyzetébe – „szenvető váltó-képesség” – kerülhetés szigorúbb feltételek mellett volt lehetséges, éspedig: „Idegen váltók [...] kibocsátásában, forgatásában (Giriren), elfogadásában (Acceptiren) vagy azokérti kezeskedésben (Verbürgen) magát minden teljeskorú kötelezheti, ki terhes szerződést törvényesen tehet. Az asszonyok és hajadonok azonban, hacsak mint

kereskedők a törvény értelmében bejegyezve nincsenek, idegen váltókra nézve sem bírnak szenvető váltó-képességgel.” A gazdasági tevékenységet folytató polgárság jellemző, nevesített csoportjainak (kereskedők, gyárosok és kézművesek) tagjai élvezték a legnagyobb jogi szabadságot, mert ők a teljes kort elérve „[...] saját váltókat minden megszorítás nélkül adhatnak ki” (10. §).²⁸

Fontos rendelkezésnek számított annak a személyi körnek a definiálása, melynek tagjai semminemű váltójogi kötelezettség alanyai nem lehettek, ezek: (bármely valláshoz tartozó) papok, szerzetesek és (tényleges szolgálatot teljesítő) katonák.

2. Az alaki váltójog

Az eljárási, azaz törvénykezési szabályokat tizenhat fejezetben taglalja a kódex, éspedig önállóan a szervezeti, valamint részletesen a processzuális kérdéseket. A fejezetek más dogmatikai egységekbe nem tömörülnek – úgy mondhatni, hogy általános és különös szabályok vegyesen olvashatók a több mint kétszáz paragrafusban.

a) A váltójogi törvénykezés szervezete

A váltójogi törvénykezés kialakításakor háromszintű rendszert hoztak létre.²⁹ Az elsőfolyamodású fórumokat hét városban állították föl, ezek: Pest, Pozsony, Sopron, Károlyvár, Arad, Debrecen, Eperjes; ezekhez jött még a már korábban föllállított fumei kereskedelmi váltó- és tengeri törvényszék. A törvény egyenként megnevezte a hozzájuk tartozó törvényhatóságokat (vármegyéket, szabad kerületeket, szabad királyi városokat). E fórumok kompetenciája túlterjedt a szigorúan vett váltójogi ügyeken, mert a náluk regisztrált kereskedők, iparosok (főleg gyárosok) olyan jogvitáiban is ítélt, ahol az üzleti könyvek tartalmi kollíziója adta az okot. Ennek a gyakorlatnak nagyon érthető és világos európai párhuzamai vannak, hiszen tudnivaló, hogy a középkortól kezdve az olasz és a német városok kereskedői is előnyben részesítették azokat a bíróságokat, melyek nem az országos/tartományi/hűbéri jogot alkalmazták, hanem az árucserforgalom természetének sokkal jobban megfelelő városi jogokat. Nem lehet véletlen tehát, hogy az elsőfokú bíróságok a honi váltójogi törvénykezés hajnalán is a jelentős kereskedelmet lebonyolító városokban kaptak helyszínt – és nem a vármegyékben.

A fellebbviteli fórumok a királyi kúriában voltak. Másodfokon az itt külön e célra létesített váltófeltörvényszék (Forum Appellatorium Cambiale), fumei ügyekben a magyar tenger melléki kormánysszék (Gubernium Fluminense) járt el. A feltörvényszék deklarált státusa a Királyi Táblával volt egy szinten. Az elnök munkáját hat bíró és több ülnök segítette,³⁰ s mint a tárgybani legmagasabb szintű szakbírósághoz rendelték a váltóüggyévi vizsgák kivételét is. Hatásköre az ország minden törvényhatóságában indult csődügyek elbírálására is kiterjedt.

A legfelsőbb fórum – mint általánosan is – a Hétszemélyes Tábla volt. Ide fellebbezni csak az imént említett két – szintén kúriális – fórumtól lehetett. A szakmai

kompetenciát két váltóügyi bíró jelenítette meg, kiknek (miként a váltófeltörvényszéken is) nem kellett nemesi jogállásúnak lenni.

b) Váltójogi eljárás

Az eljárást kimerítően szabályozó rendelkezések közül kiemelést érdemelnek az általános ún. illetőségi, azaz illetékességi passzusok. A törvény eljárási hatályát pontosító, részletező diszpozíció, hogy a váltójogi perre vonatkozó illetékességet megalapozza az alperes lakhelye mellett annak tartózkodási helye is. Amennyiben zálog (N. B. csakis ingó zálogról lehetett szó!) is kapcsolódik a váltóhoz, azon váltó-törvényszék az illetékes, melynek területén a zálog található (21. §). Ha sor kerül a váltólevél betábláztatására az elfogadó, kibocsátó, forgató vagy váltó-kezes (Acceptant, Aussteller, Girant oder Bürge) ingatlan vagyonára, az ebből eredő váltó-keresetet azon törvényszéken kell benyújtani, amelynek illetékességéhez az ingatlan tartozik. Az már természetes, hogy amely törvényszéknél a felperes keresetlevelét (*libellus actionalis*) benyújtotta, ugyanoda tartozik a váltó-viszontkereset (Wechsel-Wider-Klage) elintézése is. Ingó zálog által biztosított váltóhitelező a „csődület” bíróságához kötve nincsen, ha a zálogot keresetének fedezetére kielégítőnek tartja (24. §).

Egy figyelemre méltó negatív illetékességi szabályt is megfogalmaz a törvény, miszerint a váltó-törvényszékek egyéb ügyekben nem ítéhetnek – akkor sem, ha a felek magukat kölcsönösen alávetették volna e joghatóságnak. Ez a szigorú kompetencia-lehatárolás előfutára a 19–20. században kiszélesedő magyar bírósági fórumrendszernek.³¹

Említést érdemel a bizonyítási eszközöket tárgyaló 8. fejezet is. Kardinális kérdésekről van szó, hiszen egy jogág természetéről, a jogi megoldások fejlettségéről a legtöbbet talán az árul el, ahogyan, amilyen eszközökkel a jogvita megoldását a jogalkotó mintegy modellezi. A kor, mely a váltó-törvénykönyvet szülte, vagyis a 19. század dereka, már az új, polgári szemléletű jogi dogmatika talaján álló jogi kultúra fő vonásait mutatta, de – főleg hazánkban – még markánsan jelen vannak a korabeli jelen jogszokásai, jogi paneljei. Ez utóbbiak között hangsúlyosan említem a német jogi hatást, melynek *exempli gratia* büntetőjogi dogmatikája akkor még a kötött bizonyítási rendszer talaján állt. A hajdanvolt vádelvű per világát még elevenen őrizte az eskü kiemelkedően fontos bizonyítási szerepe. Mindeme tényezők dominánsan jellemzik a kódex bizonyítási eszközöket tárgyaló részét. Jól példázza mindezt annak a szabályozása, hogy az aláírás hamisságát állító fél számára taxative felsorolta a törvény az ellenbizonyítás lehetséges formáit: közokirat, két tanú egyező vallomása, egy tanú vallomása, ha a bizonyító peres fél pótló esküt (*juramentum suppletorium*) tesz, és még három másik eset (99. §).

Végül egy nagyon fontos körülményről, a váltóperbeni képviseltről is rendelkezik a kódex. Eszerint aki nem tud/akar a saját perében személyesen eljárni, annak ügyvédet kell fogadnia. Váltóperben azonban csak olyan ügyvéd láthat el képviselést, „ki a szokott ügyvédi vizsgálaton kívül a váltó-jogból is váltó-feltörvényszék által megvizsgáltatott” (218. §). Innen származik tehát az a rend, hogy

az általános képviselati szerepkörben eljáró ügyvédnek eredetileg dupla szakvizsgát kellett tennie, minek folyamánként a teljes polgári korunkban végig az efféle végzettséggel rendelkező ügyvédek névtábláján ez a titulus állt: „köz- és váltó ügyvéd”.

III. Császár Ferenc váltójogi munkássága

Egy-egy jogág alapjainak lerakásakor korszakos jelentőséghez juthatnak arra hivatott és érdemes személyiségek. Ahogyan a 19. század második felének múlhatatlan érdemű jogtudósa a civilisztikában Szász-Schwarz Gusztáv, Apáthy István, Grossschmid Béni, a büntetőjogban a jeles kodifikátor Csemegi Károly, ugyanilyen alakja a magyar váltójognak Császár Ferenc.³² Jogtudományi munkásságának legjava a bontakozó váltójog művelésében öltött testet. Nagyon szerencsésen kapcsolódott életpályája a reformkori kodifikációs folyamathoz; már jelentős gyakorlati tapasztalatokat szerzett a fiúmei királyi váltótörvényszék melletti jegyzősködése idején, és párhuzamosan

Császár Ferenc kolgyári

(Zalaegerszeg, 1807. július 9. – Kerepes, 1858. augusztus 17.)

bencés szerzetes, jogász, ügyvéd, táblabíró, költő, műfordító, szerkesztő, az MTA tagja

(I. 1832, r. 1847), a Kisfaludy Társaság tagja (1845).

1822-ben Pannonhalmán belépett a bencés rendbe, de két év múlva kilépett onnan. A pesti központi papnevelőben teológiát tanult, de innen is kilépve Pesten, majd Zágrábban jogot tanult. Szigorlatának letétele (1830) után a fiúmei gimnáziumban tanított, majd a fiúmei kormányzóknál fogalmazógyakornok lett. 1833-ban ügyvédi vizsgát tett. 1835-től Zala vármegye táblabírója, 1836–1837-ben a fiúmei váltótörvényszéken iktatóként és actuariusként dolgozott. Az 1840-es évek elejétől a pesti váltófeltörvényszék ülnöke, 1846-tól 1849. június végéig a m. kir. hétszemélyes tábla bírója. Hétszemélynöki fizetésének megvonása után elszegényedve családjával Pestre költözött, s 1850-től ügyvédi gyakorlattal és irodalommal foglalkozott. 1853-tól az MTA ügyésze. A *Pesti Napló* (1850. március–június), a *Divatcsarnok* c. szépirodalmi lap (1855–1858), a *Törvénykezési Lapok* alapító szerkesztője (1857–1858). Több mint harminc önálló kötete jelent meg (versek, színművek, útirajok, fordítások, magyar nyelvtan, jogi szakmunkák).

Főbb jogi munkái: *A bűnökről és büntetésekről*. Beccaria után olaszból ford. (Zágráb, 1834); *Váltójogi műszótár* (Buda, 1840); *A magyar csödtörvénykezés rendszere* (Pest, 1846); *Az adós személye meg nem ítéhető* (Pest, 1848, Akadémiai székfoglaló értekezés); *A magyarországi bírósági szervezet, perlekedési rendet... ideiglenesen szabályozó rendeletek magyarázata* (Pest, 1850; 2. kiadás, 1851); *Makó város közönsége urbéri viszonyainak jogtörténelmi rövid vázlata* (Szeged, 1859).

(É. L.)

olvasta, tanulmányozta a francia, olasz és osztrák-német szerzők műveit. Olvasmányai, jártassága és nem utolsósorban remek írói vénája kiválóan alkalmasították arra, hogy az 1840-ben megszületett első magyar váltójogi *Törvénykönyvhöz* még ugyanabban az évben megjelentesse kétkötetes munkáját,³³ amely abban az időben a legteljesebb magyar nyelvű összefoglalása volt a váltójognak.³⁴ Ebben a művében Császár tudatosan arra törekedett, hogy kommentálja a frissen megalkotott *Törvénykönyvet*; jól szemlélteti e könyve tudományos felkészültségét és a kodifikációhoz való alázatos viszonyát is, így mi sem természetesebb, mint hogy a váltójogról alkotott tudományos felfogását e munkáján keresztül ismerjük meg.

„A magyar váltójog”

A könyvéhez írt előszóban három pontban exponálja Császár munkájának pozícióját:

a) „Elvem e munkában: szorosan az írott törvény szabályaihoz, sőt szavaihoz is – ragaszkodni. A törvények értelmezése (hermeneuticája) valamint bírakat nem, úgy még kevésbé illethet meg egyeseket” (4. p.). Két fontos kijelentés olvasható ki e sorokból: részint az a szerény törekvés, hogy írói vállalkozása csupán a *Törvénykönyv* magyarázatára szorítkozik, és az elvi tétel, hogy e munkálkodás során lényegében csakis a törvényhozói akaratnak a jogforrás betűiben testet öltő formáját tartja szem előtt. Ez a nagyon alázatos felfogás még a felvilágosodott abszolutizmus állama jogalkotói elvárásainak való megfelelni törekvés jegyében fogant.³⁵ Az egykorú kodifikációs felfogás szerint ugyanis a félreérthetetlenül és a teljesség igényével megfogalmazott jogszabály a bíró részéről nem igényel értelmezést, csupán a tartalommal komfort alkalmazást. Az európai jogi praxis a 19. derekára persze már eljutott oda, hogy ezt a tételt meghaladja; a bírónak természetesen értelmeznie kell a törvényt,³⁶ csak nem tulajdoníthat neki más célt és tartalmat, mint amire a jogalkotói szándék irányult.

b) „Mi tervemet illeti [...] Könnyen megfoghatóvá, amennyire lehet, gyakorlativá akartam tenni előadásomat [...]. Rövidséget kívántam kellő világossággal párosítani [...] kézi könyvet akartam írni [...]” (6. p.)

c) „Célom pedig [...] az, hogy váltósok, nem-váltósok megértsenek, megértsék a törvényt; s annak fejezteit, sőt mennyire lehet szakaszait is, munkám tanulásával folyvást követhessék [...]” (6. p.) Itt bukkan fel talán legvilágosabban a lényeg: Császár voltaképpen értelmező jelleggel, tanító céllal írta meg – mondhatni – tankönyvét. Ez különben abban a korban Európa-szerte divatos műfajnak számí-

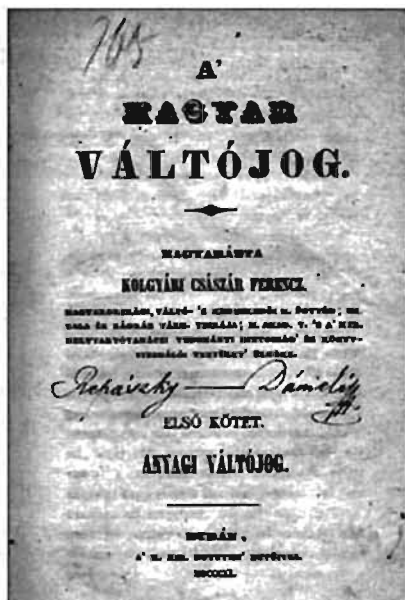
tott; alig volt a 19. században például egyetemi tanár, aki ne írt volna élete során törvénykönyv formájába öltöztetett tankönyvet. Aminek praktikusán az adott magyarázatra sem szoruló értelmet, hogy eképpen a szerzők a teljesség igényéve fogalmazhatták meg felfogásukat a szóban forgó jogterületen. További gyakorlati haszonnal járt ez a tudományos irodalmi műfaj ott, ahol egy jogág még kodifikálatlan állapotban volt – ekkor ugyanis alkalmasint a tételes jogforrást helyettesítő kútfő szerepét is betölthette egy jogtudós szakmunkája.³⁷

Császár Ferenc nagy munkájában tehát hűségesen követte a frissen megalkotott magyar *Törvénykönyv* szerkezetét. Két kötetbe rendezte mondanivalóját, a két dogmatikai egységnek megfelelően. Természetesen ő is az anyagi jog tárgyalásával kezd, de a tagolás már nem követi szolgáian a törvényt: míg az tizenkét fejezetben rögzíti a rendelkezéseket, Császár tíz fejezetben tárgyalja az anyagi jogi szabályokat. Maga a *Törvénykönyv* ugyanis eléggé részletesen ír, ezért a Császár-féle kommentár megelégedhetett azzal, hogy az inkább magyarázatra szoruló kérdések bővebb kifejtésére szorítkozzon.

Azzal kezd Császár, ami törvényszövegbe nyilvánvalóan nem illik: egy bevezető fejezetet szentel a történeti előzményeknek. Ebben a nagyon érdekes részben szól a kereskedelem és a pénz kapcsolatáról, s kezdeteiről, valamint a váltók eredetéről. Utóbbi vonatkozásában részletesen taglalja az egyes felfogásokat, melyek közül mint *communis opinio* által támogatott adja elő azt az álláspontot, mely szerint a váltó olasz találmány.³⁸ A váltó középkor végi gyors elterjedését leginkább készpénzkimélő hasznosságával magyarázza, éspedig úgy a távolsági (tengeri) kereskedelem, mint a birodalmak belső gazdaságának szempontjából tekintve.³⁹

A tételes anyagi jogi szabályok ismertetésével, aprólékos magyarázatával kapcsolatos fejezetekről elég annyit mondani, hogy még ez a nyilvánvalóan elméletibb részt is áthatja a szerző gyakorlatias szemlélete és jártassága, honi viszonyaink alapos ismerete. Kiemelést érdemel a hatodik fejezet, mely „a váltói ovatról” szól. Hogy e témakört mennyire fontosnak ítélte, azt mutatja, hogy egy külön könyvecskét⁴⁰ is szentelt e kérdés kifejtésének – még ugyanabban az évben, amikor megjelentette nagy váltójogi kommentárját. Ráadásul e munkájának mintegy függelékeként közöl egy „magyarázó szótárt” is, amely nem más, mint egy alfabetikus rendben megírt, szabályos kis váltójogi műszótár.

Különösen kiválólik Császár nagy tapasztalati ismeretanyaga az eljárással foglalkozó második részben. Az alaki jogi részhez írt előszóban ezt nyíltan meg is vallja Császár: „[...] az I. részben szorosan vett gyakorlatot mint váltós (mi nem valék s nem vagyok)

A 'magyar váltójog. 1-2. kötet.
Magyarázta kolgyári Császár Ferencz.
1. Anyagi váltójog. 2. Alaki váltójog
(Budán, 1840–1841, M. K. Egyetem 'bet.
VIII. 214, [1]; VI, 1741.) –
Az első kötet címlapja

nem taníthaték is, itt már bátrabban haladtam magyarázó pályámon; mert olly körbe juték, mellyben több évek folyta alatt volt alkalmam – mint váltótörvénytörvényeséki hivatalkodónak – szorosán vett gyakorlati ismereteket gyűjteni”.⁴¹ Ugyanitt világosan rámutat arra a tényre is, hogy lassú, nehézkes törvénykezési rendszerünk képtelen volt megfelelően kezelni az árucserreforgalom által teremtett életviszonyok jogi konfliktushelyzeit – ezen a helyzeten valóban csak egy korszerű kódex segíthetett, ami szerencsénkre meg is született.⁴² Az eljárásjogi rész írásakor érezte magát Császár igazán elemében, s azt is megvallja, hogy könyvét – bár szeretné hinni, hogy munkájának „némi hasznát veendhetik” ügyes bajos dolgaikban mások is – leginkább a szakmának szánta: „[...] már inkább mint jogász szólhaték honfiai az azon osztályához, kik többnyire csak mint jogászok fogják váltótörvényeinket ismerni, s kiknek kedvéért én főleg írok.”⁴³

Kiemeli a *Törvénykönyv* azon fontos rendelkezését, hogy a váltótörvényesékek bírái, vagy a Hétszemélyes Tábla két váltóügyi előadó ülnöke nem-nemesi jogállású személyek is lehetnek.⁴⁴ Hivataluk életfogytig tart, és elmozdításukra csakis becstelenséget maga után vonó büntett vagy hivatali visszaélés elkövetése miatt, rendes perben hozott ítélet alapján kerülhet sor.⁴⁵

Kulcskérdés volt a váltóügyekben hozott határozatok (végzés vagy ítélet) végrehajtása. A *Törvénykönyv* világos rendelkezése szerint a végrehajtásnak elsősorban az adós ingó javaira kell irányulnia, és csak annak elégtelensége miatt kerülhet szóba az ingatlan vagyon (II. rész, 150. és 191. §). A (biztosítási) végrehajtás⁴⁶ foganatosítását vármegekben az első alispánra bízták (167. §), aki a szükséges intézkedés haladéktalan megtételére a megyei szolgabíró egyikét 24 órán belül megbízta; a kiküldött szolgabíró azután „legfelebb négy nap alatt, minden egyéb dolgainak félretételével, tartozik a hely színére [...] kimenni, s a végrehajtást azonnal elkezdve, szakadatlanul folytatni” (170. §). A rendi jogegyenlőtlenségen a városok viszonylatában érvényes az a törvényi szabály is rést ütött, amit Császár (nagyjából a törvénytörvényt felidézve) így fogalmaz meg: „[...] eljárásában [ti. a kiküldött tanácsbeli tag] arra: vajjon nemes-e vagy nem-nemes az, ki ellen a végrehajtást teljesíti? legkisebbé sem ügyelve [...]”⁴⁷ etc. Ebből látható, hogy a városokban élő, és nemesi rendi állású személyek ebbéli szabadságukra a váltójogi végrehajtás során érvényesen nem hivatkozhattak.

Röviden szólni kell Császárnak arról a nagy (több, mint 500 oldalra rúgó), a váltójogi iratmintákat a teljesség igényével feldolgozó munkájáról⁴⁸ is, amelyet a *Törvénykönyv* alkalmazása körüli bizonytalanságokon, tanácsatlanságokon segítő, a váltójogi praxist meg-

könnyítendő állított össze: „[...] meg levén győződve, hogy ebbeli munkálatommal nemcsak irodalmunknak mezején fogok hézagot pótolhatni; hanem új törvényke-

zési rendszerünkben is kevésbé járatos joggyakorlóinkra nézve egy – legalább félig-meddig szükséges – segédkönyvet készítenek, melly eleinte kivált könnyíthetni fogja a magában ugyan igen egyszerűnek tetsző, de még most új, s azért minden esetre szokatlanabb tartalmu s alaku irományok fogalmazási és alkalmazási módját.”⁴⁹ Nem is annyira elvi okokból, mint inkább a személyes tapasztalat és az önzetlen segíteni akarás okából vetette papírra ezt az igen részletes könyvét, s írat- ta le vele ugyane munkája bevezetésében: „A gyakorlati jogtudomány majdnem egyedül a törvényeséki és ügyvédi tapasztalaton alapszik; némi segélyül azonban, s mintegy kalauzul szolgálhatnak arra olly munkák is, mellyekben e tapasztalatok láthatólag lerakvák.” E nagy tudományú, óriási gyakorlati tapasztalattal bíró, végte- lenül szerény ember a tudomány és a nemzet iránti alázatból „kalauzolta” a nyájas olvasót, a jogkeresőket, és nem utolsó sorban a váltójoggal hivatásszerűen foglalkozó jogászokat

azon az úton, amely akkor még csak kevesek által járt, töretlen út volt.

Kolgyári Császár Ferencz:
A' váltóövások
(Budán, M. Kir. Egyetem 1840,
148, [20] l.)

IV. Császár Ferenc alakja a jogtudományi emlékezetben

Miként személye a maga korában, úgy alakja is az utókor emlékezetében szerényen, majdnem rejtőzködően van jelen. Mint a Magyar Tudományos Akadémia egykorvolt levelező tagjáról⁵⁰ csak halála után mintegy tizenhárom (!) évvel tartottak szakmai megemlékezést. Suhayda János emelkedett hangvételű emlékbeszédében felidézte Császár Ferenc életútjának főbb eseményei mellett a legfontosabb szakmai produktumokat és méltatásokat is. Így az akadémia 1841. szeptember 5-iki „közülésén” váltójogi irodalmi munkái különös dicséretet kaptak. Az olasz nyelvből átültetett munkái⁵¹ mellett természetszerűleg kiemelte a magyar váltójog terén kifejtett irodalmi működését: „A magyar váltójog és eljárás mezején kifejtett munkássága pedig ép azon időbe esik, mely jogi irodalmunkban korszakot kezdett meg, és az addig csak igen kevesek által művelt jogirodalmi tért az új törvények és intézmények számára megnyitván, úgy a jogi elméletnek, valamint a gyakorlatnak hasznos szolgálatokat tett.”⁵²

A szorosán vett szakmai utókor sajnos kevés figyelemre méltatta Császárt. A 19. század második felében újraindult, nagy kodifikációs mozgalom irodalmában már

csak az említés szintjén találkozhatni vele. Az új váltójogi törvény tervezetének kimunkálójá, Apáthy István így ír: „A hazai váltójogi irodalom tulajdonképeni lendületet az 1840-ki váltótörvény megalkotása után nyert, mert 1840-ig Sáfár: Institutiones juris cambialis, Budae 1825. munkáján kívül más alig jelent meg. A váltótörvény keletkezése óta megjelent munkák közül kiemelhetők: [...] Császár: Magyar váltójog. Budán 1840. II kötet, 3-ik kiadás. Pest, 1845.”⁵³ Ennyi. Plósz Sándor és Nagy Ferenc is váltójogi kézikönyveikben, a váltójog irodalmát tárgyaló fejezetben

mindössze megemlítik – mások munkái mellett –, mint az első váltótörvényhez kapcsolódó egykorú szerzőt.⁵⁴

Császár Ferenc életútja akkor tört derékba viszonylag fiatalon bekövetkezett halála folytán, amikor a magyar váltójog kodifikációjának reformja lassan napirendre került, ő azonban az új kódex kimunkálásában már nem vehetett részt. „Lengjen béke az elhunyt sírja felett, s tartsa meg az ég vigasztaló angyalát a hátrahagyott családnak, melynek veszteségét bár nem pótolhatja semmi, részvétellel kíséri az Akadémia, részvétellel a magyar nemzet!”⁵⁵

Jegyzetek

- Elég e helyütt a szomszédos Ausztria 1812-ben életbe léptetett Polgári Törvénykönyvére (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), vagy a – számtalan változtatással – máig hatályos, méltán híres francia Code Napoléonra (Code civil, 1804) utalni.
- A jogfejlesztés egy másik fontos területe volt a csődjog – Császár Ferenc ennek is egyik korai magyar művelője volt. Ezt írja csődjogi könyvének (*A magyar csődtörvénykezés*. Pest, 1847) előszavában: „A törvénytudomány azon része, melyet jelen munkámban fejtegetek, nagyfontossága. [...] Hatása, mely átjárja az állandalomtest ereit minden irányban, hozhat áldást, hozhat vészt a nemzet jellemére, ipara fejlődésére. Hogy nálunk áldást hozzon, kell azt tökélyesíteni, kell hitelintézetek, s bonyolult birtokviszonyokat tisztábrafejlesztő egyéb törvényes intézkedések által gyámolítani.”
- A fejlett Európa országaiban az egyik legmegkésettőbb – igaz, a kor színvonalán álló – büntető törvénykönyvet nálunk fogadták el (1878:5. tc.), addig csak tervezetek és javaslatok születtek (1712, 1795, 1830, 1843).
- Toldi estéje*. In: *Arany János költői művei* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981, I., 132. p.).
- Az 1840:15. tc. tartalmazta az első magyar váltótörvényt, az alábbi címmel: „A váltó-törvénykönyv behozatik.” In *Magyar Törvényvár. 1836–1868. évi törvények* (Budapest, 1896. 109–145. p.; a továbbiakban: *Törvénykönyv*).
- Cf. Wildner Ignác: *Anyagi váltójog az 1840-iki országgyűlésen hozott törvények szerint*. Fordította Jászay Pál (Pest, 1841); Plósz Sándor: *A magyar váltójog kézikönyve* (3. átdolgozott kiadás, Budapest, 1895; a továbbiakban: Plósz, Váltójog).
- Cf. Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában* (Budapest, 1883. 124., 129. és 155. p.).
- A hazai váltójog korai történetére, forrásaira és irodalmára nézve cf. Apáthy István: *Anyagi és alaki váltójog*. I–II. (második kiadás, Budapest, 1884, I. 38–57. p.; a továbbiakban: Apáthy, Váltójog); Nagy Ferenc: *A magyar váltójog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra* (Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest, 1901; a továbbiakban: Nagy, Váltójog).
- Plósz, Váltójog, 35. p. Deák híres, 1840-iki követjelentésében is bőven emlékezik meg a váltótörvény, s a többi hiteltörvény javaslatának kidolgozásáról. Cf. Kónyi Manó: *Deák Ferenc beszédei*. I. kötet, 1829–1841 (2., bővített kiadás. Budapest, 1903, 518–520. p.).
- Az illető: Wildner Ignác; cf. 5. jegyzetet! Wildner, ki a későbbi egyetemen a váltó- és kereskedelmi jog helyettes tanára is volt, a kancellária javaslatára került a bizottságba, melynek tagjaival másfél hónapon át együtt dolgozott Pozsonyban. Áldásos tevékenységét a király ausztriai nemességgel jutalmazta, a magyar országgyűlés pedig az 1849:52. tc. által – az egész taksa elengedésével! – hazánk honfűsített nemesei közé emelte. Cf. Plósz, Váltójog, 36. p.
- Az idézetek Nagy Ferenc publikált jogászegyleti beszédéből valók: *Visszapillantás kereskedelmi és váltótörvényünk 30 esztendejére* (Jogtudományi Közlöny, 1906. 44. évf. 45. sz.).
- Hatályukban meghagyta a szóban forgó nyiltparancs 7. §-a az I. rész-ből a 39. és 40. §§-okat a hamis váltókról, az 54–56. §§-okat az ün-

- nepekről, az 57. §-t a vásári váltók elfogadás végetti bemutatásáról, a 97. §-t a vásári váltók lejáratáról, a 109. §-t a fizetési óráról, a 112. §-t a fizetendő pénznemről, a 135. §-t az óvásdíjról és a 193–200. §§-okat a zálog- és megtartási jogról. Az 1844:6. tc.-ből pedig hatályban maradt a 2. § a zsidó betűkről, és a 28. § a váltóhamisításról és az áruszerzési kötésről.
- A Törvénykönyv* irodalmára összefoglalóan cf. Apáthy, *Váltójog*, I. 38–50., 55–57. p.
- Az egykorú magyar jogi gondolkodásban a magánjogi kodifikáció ellenzőinek felfogása nem annyira kiforrott teoretikus alapállásból, mint inkább az évszázados rendi előjogokhoz, főleg a birtokjogi kiváltságokhoz való csökönyös ragaszkodásból táplálkozott. Tudni való ugyanakkor, hogy az akkori Európa nagynevű magánjogászai között számosan voltak olyanok – csak a legismertebb német romanistát, Carl Friedrich von Savigny említve –, akik a kodifikációt részletesen kidolgozott elvi okokból, doktrínér módra elleneztek. Cf. *Friedrich Carl von Savigny*. In: Gerd Kleinheyder – Jan Schröder (Hg.): *Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten* (3. Aufl. C. F. Müller, Heidelberg, 1989, 239–246. p.); *Kodifikation* (Stichwort). In: Adalbert Erler – Ekkehard Kaufmann (Hg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. II. (Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1978. 907–922. p.).
- A magyar váltójog kialakulásának, szabályozástörténetének tartalmaz összefoglalását adja Horváth Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai* (Gondolat Kiadó, Bp. 2006. 496–512. p.) című könyvében.
- Karvasy Ágoston: *A magyar váltójog* (Győr, 1846; a továbbiakban: Karvasy, Váltójog)
- Itt említi – első helyen – Császár addig megjelent műveit, valamint Fogarasi János (*Magyar kereskedési és váltójog*. Buda, 1841; a továbbiakban: Fogarasi, Váltójog), Vághy Ferenc (*Magyar váltójogi kérdések*. Pest, 1841; a továbbiakban: Vághy, Váltójog), Wildner Ignác (*Theoretisch-praktischer Commentar der ungarischen Credit-Gesetze*. I–II. Wien 1841) és Zsoldos Ignác (*A magyar váltó-törvény, mikép az 1840: XV. t.c. némelly szakasza, az 1844: VI. t.c. által világosítottak, s illetőleg módosítottak*. Pest, 1845) munkáit.
- Karvasy, Váltójog, I. p.
- Vághy, Váltójog, VIII. p.
- Az anyagi jog önálló jogági elismertsége, és ennek megfelelően önálló jogforrásban való tárgyalása a 19. század derekán a fejlett dogmatikára támaszkodó európai jogalkotásban már gyakorlat volt, de hazánkban még nem volt magától értetődő. Az 1843. évi magyar büntetőjogi kodifikáció is önálló törvényjavaslatokat produkált az anyagi és az eljárásjog tárgyában. Cf. Fayer László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. I–IV. (Budapest, 1896–1902; reprint kiadása: Pytheas Kiadó, Budapest, 2004).
- Ide kívánczik annak felemlítése, hogy az 1840:15. tc. szövegét módosított és egységes szerkezetbe foglalt *Törvénykönyv* kiadását önálló publikációként adta közre Zsoldos Ignác Pesten, 1845-ben kiadott *A magyar váltó-törvény* c. munkájában, amelynek előszavában így indokol: „Tapasztalván mily nehéz eligazodni – és nem ritkán zavart is okoz – midőn előbbieket részletekben változtató későbbi tör-

vények amazok illető pontjaira csak pusztán hivatkoznak; mire nézve legyen elég 1836:IV–XI. és 1840:VII., VIII. urbéri törvényeinket például megemlíteni, melyek elsőjéből hogy mi hagyatott meg? csak a másod rendbeliből – s hogy ez miről szól? tulajdonképp csak az elsőből – tudjuk meg: még a legközelebbi mult országgyűlésen – mellyen mint az 1840:XV. t.c. hiányai javítása érdemében nevezett kerületi küldöttség jegyzője foglalkoztam – szükségesnek tartám azon törvény mindama szabályait, melyeket az 1844:VI. t.c. világosított, s illetőleg módosított, egyszóval megváltoztatott, egészen kihagyva, s helyökebe egyenesen az új törvény rendeletét iktatva, olly egészben állítani össze váltó-törvényünket, mint az jelenleg áll; a törvény szövegébe becsúszott nyomtatási hibákra is figyelmeztvén. S ezt a tisztelt közönségnek a törvény tárgyjegyzékével és az ország váltó-törvényhatósági ténképével együtt – a következő lapokon – átadni: nem tartám céliránytalannak.”

²² A *Törvénykönyvnek* az anyagi váltójogra vonatkozó részét az 1876:27. tc. (115–117. §§) helyezte hatályon kívül. Az alaki jogot tárgyzó rész egészében az 1881. november 1-jén 2851. szám alatt a váltóügyekben követendő eljárás tárgyában kibocsátott igazságügy-miniszeri rendelet életbe lépésével (1882. január 1.) vesztette hatályát. Egyebekben jelentős pontosításokat, változtatásokat tartalmazott az 1844:6. tc. „Az 1840:15. törvénycikkben foglalt váltó-törvénykönyv némely szakaszainak világosításáról s illetőleg módosításáról.”

²³ A magyar jogi szó- és fogalomkészlet geneziséhez cf. Kovács Ferenc: *A magyar jogi terminológia kialakulása* (Akadémiai Kiadó, Bp. 1964).

²⁴ Emigy a 2. §: „A törvénycikkek valamint már a jelen országgyűlésen is egyedül magyar nyelven alkottattak és erősítették meg: úgy ezentúl is [...] egyedül magyar nyelven fognak.”

²⁵ Császár Ferenc is utal rá nagy monográfiájának (*A magyar váltójog*. I–II. Buda, 1840; a továbbiakban: Császár, *Váltójog*) előszavában, hogy a váltójog kapcsán alapos magyar szaknyelvi reformra van szükség. A „váltós” kifejezést például emigy magyarázza: „Új műszavakhoz kell szoknunk! Én itt a latin 'Campusor' t magyarosítam meg, a 'váltóügyekkel kereskedési tekintetben foglalatosskodó' kifejezés helyett. Tán nem helytelenül fejezi ki a 'váltós' azt, mit az olasz 'Banchiere' a latin 'Campusor' után jelent? s mit mi eddig – tudtomra – 'pénzváltó'nak neveztünk, mi pedig nem fejezi ki kellően a 'Banchiere' t.” (VI. p.)

²⁶ Fogarasi, *Váltójog*, 13–35. p.

²⁷ *De jure* az első és máig hatályos Polgári Törvénykönyvünk az 1959:IV. tv.

²⁸ Az 1840:15. törvénycikket számos ponton módosító 1844:6. tc. 1. §-a megváltoztatta a korhatárt: a kereskedők etc. vonatkozásában a teljes korúság helyett megelégedett a betöltött 20. életévvel.

²⁹ A váltótörvényszékek szervezetről cf. Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története* (Debrecen, 1998, 105–106. p.).

³⁰ Ők voltak az ún. főszemélyek, akik mellett ott találjuk a mellékszemélyeknek nevezettek: jegyzők, beiktatók, kiadók, váltójegyzők, imokok és hites szolgák. Cf. Császár, *Váltójog*, II. 9–11. p.

³¹ A rendi korszakban a törvénykezési rendszer kompetenciája meglehetősen általános és homogén volt; ez a polgári korban számos új árnyalatra bomlott. Így új, ún. különös bíróságok jöttek létre, precízen definiált hatáskörrel, mint például: Közigazgatási Bíróság (1896), Szabadalmi Bíróság (1895), Hatásköri Bíróság (1907), Főudvarmágyi Bíróság (1909) etc.

³² A sors alig több mint ötven évet adott a Zalaegerszegen született, hányatott életű, de szép szakmai elismerésekkel is megkoszorózott Császár Ferencnek. Feszese részletező életrajzi összefoglalás olvasható róla *exempli gratia* *Pallas Nagylexikon*, Életrajzok. IV. 1845, 659–662. p.

³³ Császár, *Váltójog*.

³⁴ Császár szinte enciklopédikus igénnyel megírt kommentárja valószínűleg túl nagy „falat” volt az érdeklődő olvasóknak, ezért születtek – hasonló tartalmú és célzatú – lényegesen kisebb terjedelmű munkák. Az 1841-ben publikált Vághy-féle dolgozatban a szerző utal is arra, hogy speciális kérdésekkel kíván inkább foglalkozni: „Mióta váltó-

törvényünk kihirdetett, azon kitűnő férfiún kívül, értem Wildner Ignác urat [...] főképen még két jeles író tette magát ösmeretessé a váltókkal foglalkodó közönség előtt, úgy mint Császár Ferenc és Fogarasy János urak.” Vághy, *Váltójog*, 8. p.

³⁵ A magyar történeti emlékezetben „kalapos királyként” élő II. József-hez kapcsolt anyagi jogi büntető törvénykönyv, a *Sanctio Criminalis Josephina* (1787) nevezetes 13. §-ában olvashatjuk ezt, a bírónak címzett törvényalkotói imperatívusz: „Der Kriminalrichter ist an die buchstaebliche Beobachtung des Gesetzes gebunden, so weit in demselben auf die Missethat die Größe und Gattung der Strafe genau, und ausdrücklich bestimmt ist: Es ist ihm bei strenger Verantwortung die gesetzmaessig vorgeschriebene Strafe weder zu lindern, noch zu verschaeerfen erlaubt.”

³⁶ „A törvény vak, látóvá a bíró teszi.” – fogalmazott szellemesen és szemléletesen a 20. század első felének nagyhatású magyar romantistája, Marton Géza.

³⁷ A magyar jogtörténelemben eléggé ismert példa erre Pauler Tivadar műve, mely (*Büntetőjogtan*. I–II. Pest, 1864–1865) gyakorlatilag tankönyvnek íródott, akként is fungált a pesti egyetemen, de bíróságaink is „szemrebbenés nélkül” alkalmazták, mint *de facto* jogforrást – és erre kiválóan alkalmasította is belső szerkezete, egész formai felépítése és persze tartalma, melyek együttesen a megszólalásig hasonlóná tették egy igazi jogforráshoz.

³⁸ Cf. Du Puy: *Traité des lettres de Change*. II. fejezet 5. sz.; Code de Commerce, 1807; Baldasseroni: *Leggi e Costumi del Cambio* (Firenze, 1796. 5–6. sz.). Ugyanezen az állásponton volt a kortárs Karvasy Ágoston is. Tansegédletnek szánt összefoglaló, illusztrációkat, iratmintákat is tartalmazó műve bevezetésében ezt írja: „A váltójog eredetét vette a középkorban az olasz városokban, melyekben akkor a kereskedés legnagyobb virágzásban vala, kitetszik az mind az olasz városoknak azon időből statutuimaiból, mind pedig a váltókban előforduló olasz kifejezésekből, melyek más nemzetek által is elfogadtattak.” (Karvasy, *Váltójog*, I. p.)

³⁹ „Ugyanis, kimondhatlan könnyítésére válnának azok a kereskedőknek [...] kivált tizolabb tartományokkal kötött alkúik tejesítésében, kereskedési viszonyaik eligazítása, kezelése, és tartozásaik lefizetésében, midőn nemcsak gyorsabban és biztosabban intézhetők el kölcsönös pénzbeli ügyeiket; hanem megszabadultak egyszersmind a mcssze szállítás veszélyén kívül az avval elkerülhetlenül összekötött tömérdek költségektől is. – De hasznosak lőnek a váltók a birodalmak bel gazdagsága gyarapulására is; mert általok mintegy gát emeltetett azon tömételten ércpéznz kivételnek, mely az áladalmakat mindig, de kivált akkor szegényíti, midőn a kiszállított pénz a kitűzött helyre szállításkor visszaszereshetlenül elveszvé, a remény annak visszatértehez, s újonnan forgásba tételéhez örökre elenyészik.” (Császár, *Váltójog*, I. 17–18. p.)

⁴⁰ Császár Ferenc: *A váltóóvások* (Buda, 1840)

⁴¹ Császár, *Váltójog*, II. 6. p.

⁴² „Mint az anyagi váltójog nálunk egészen új; úgy az alaki is, nemcsak sokban, hanem természeténél fogva, teljesen különbözik eddigi polgári törvénykezési rendszerünkötől; mellynek csigamenete mellett nemcsak száz meg száz esetben fogott volna megakadni, de egészen is el kelle akadnia, a gyakran perczeketől függő, s mindig szármaló kereskedési munkálatoknak. Mélyenható bölcsességgel intézé ezt el törvényhozásunk; s ezen új törvénykezési rendszer áldásteli sikere – mit nem napok, nem hetek s hónapok, hanem évek tüntetendek fel, s jövő nemzedékek érzendnek leginkább – úgy hiszem, néhány év elforgása után (bármit sziszegjenek is azok, kik haladásunknak csak színre, ősi szokásainknak, szent hagyományainknak pedig éppen nem baráti), nemcsak látható, de kézzel is leend tapogatható.” (Császár, *Váltójog*, II., 4. p.)

⁴³ Császár, *Váltójog*, II., 5. p.

⁴⁴ „Ezen hivatalokra történendő alkalmazásnál a születésre tekintet nem lesz.” II. rész, 9. §. „Váltó ügyekben is legfelsőbb ítélőszék a hétszemélyes tábla leend, mellyhez azonban Ő Felsége két előadó ülnököt [...] habár nem nemeseket is, hozzá adand, kik azonban csak a váltó ügyekre nézve fognak üléssel és szavazattal birni.” 13. §.

- ⁴⁵ E mindig a megyei tisztű ügyész által indított peres eljárást az 1805:5. tc.szabályozta: „Ut super excessibus poenam poscentibus incusati, ad recipiendas poenas (quas inter inhabilitas ad officia refertur) actore fisco magistratuali lite convenientur, iudiciumque in ordinaria juris via recipiant.” (6. §)
- ⁴⁶ A végrehajtásnak kétféle formája volt: biztosítási („midőn az elmarasztaltnak ingó javai a követelés biztosítására összeiratnak, s bírói zár alá vétetnek”) és kielégítési („midőn a zár alá vett javak árverés útján eladatnak, s a bejött sommából a megítélt tartozás kifizetetik”), melyek részletes szabályait a *Törvénykönyv* II. rész 11. fejezete tartalmazta.
- ⁴⁷ Császár, *Váltójog*, II. 129. p.
- ⁴⁸ *Váltótörvénykezési irománypéldák peres és nem-peres ügyekben* (Pest, 1842; a továbbiakban: Irománypéldák).
- ⁴⁹ Irománypéldák, 10. p.

- ⁵⁰ Császár Ferencet az akadémia 1832. március 9-én érdemesítette levelező tagjai közé – „tekintettel inkább az akadémiai tagok, mint a közönség előtt ismert irodalmi tevékenységére.” In: Fraknói Vilmos (szerk.): *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. Második kötet (Budapest, 1870–1874); *Emlékbeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött Dr. Suhayda János levelező tagtól* (Pest, 1871, 8. p.; a továbbiakban: Suhayda, *Emlékbeszéd*).
- ⁵¹ Jogtörténeti jelentőségű Beccaria munkájának fordítása: *A bűnökről és büntetésekről*, amely Zágrábban jelent meg 1834-ben.
- ⁵² Suhayda, *Emlékbeszéd*, 11. p.
- ⁵³ Apáthy, *Váltójog*, I. 55–56. p.
- ⁵⁴ „Az 1840-iki törvény bő, de korántsem elég tartalmas irodalmát I. Apáthy-nál [...] Kiemelendők [...] Császár, Magyar váltójog” etc. Plósz, *Váltójog*, 57. p.; Nagy, *Váltójog*, 94. p. 8. jz.
- ⁵⁵ Suhayda, *Emlékbeszéd*, 12. p.

A tágan értelmezett magyar jogtörténet-tudomány számos alapkérdés tisztázásával adós mind a mai napig, ezek közé tartozik a 19. század közepe előtti igazságszolgáltatási fórumrendszer működésének feltérképezése is. Ez két formában nyilvánul meg, elsőként meg kell állapítani, hogy a 18–19. század fordulója nemcsak a magyar történetírásban elhanyagolt terület,² hanem az alkotmánytörténet és a közigazgatás-történet is igen nagyvonalúan kezeli az 1795 utáni négy évtizedet. Míg a felvilágosult abszolutizmus igazgatási és igazságszolgáltatási reformjai, az erőszakos racionalizálás és a hihetetlen tempójú népboldogító intézkedések Varga Endre³ és Hajdu Lajos⁴ jóvoltából ismertek, addig a rendszer összeomlása utáni időszakról szinte alig rendelkezünk megbízható, forrásokkal kellően alátámasztott áttekintéssel. Ez a kutatási hiányosság visszahat a szűken értelmezett reformkor (1830–1848) megértésére is, hiszen igazából nem ismertek a 19. század első évtizedeinek kormányzati koncepciói, valamint a magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás ezekre adott válaszai. Az alkotmánytörténeti, közigazgatás-történeti és a jogtörténeti szakirodalom áttekintése után az a benyomása támad az olvasónak, hogy a rendszeres bizottsági munkálatok 18. század végi befejezése és az 1832/36. évi országgyűlés között megállt az idő, nem történt semmi.

Ha a bírósági szervezet kérdésére szűkítjük a kérdést, akkor teljesen nyilvánvalóvá válik a kutatás egyenlensége, ugyanis még kísérlet sem történt az 1830. évi tervezetek közül az országgyűlésen végigtárgyalt bírósági szervezeti javaslatcsomag jogtörténeti elemzésére. A hiányosság azért is szembetűnő, mert a kapcsolódó vita is magyarul

Bató Szilvia

Adalékok a bírósági igazgatás 1848 előtti történetéhez¹

folyt. Kizárólag a történettudomány fordított figyelmet az igazságszolgáltatási szervezetet érintő javaslatokra.⁵

A másik jelenség az, hogy a modern magyar alkotmánytörténeti, közigazgatás-történeti és jogtörténeti szakirodalom igen sajátosan kezeli a hatalmi ágak szétválasztása (1869:4. tc.)⁶ előtti bírósági igazgatás kérdéskörét. Egyrészt kifejezetten hangsúlyozza, hogy a közigazgatás és a bíraskodás szorosan összefügg: mind szervezeti, mind hatásköri vonatkozásokban elválaszthatatlan a két tevékenységi terület.⁷ Sőt Torday Lajos 1933-ban kifejezetten felhívta a figyelmet a két terület szeparált elemzésének veszélyeire.⁸ Másrészt az államszervezet bemutatása során a szerzők – a mai felfogásnak megfelelően – élesen különválasztva tárgyalják a közigazgatási szervezet és a

A Helytartótanács egykori palotája Budán, a mai Üri utcában

bírósági fórumrendszer kérdéseit.⁹ Ennek a kettős szemléletnek kizárólag didaktikai szempontból van létjogosultsága, hiszen a leendő jogalkalmazók képzésében a differenciálódási folyamatok és tendenciák elsajátítása a cél. Azonban erre a „célhoz kötött” publikációs kényszerre¹⁰ visszavezethetően a tudományos köztudatban sem jelenik

meg az, hogy a „tisztán” közigazgatási szervként bemutatott Helytartótanács milyen módon befolyásolta a bíróságok ítélkezési tevékenységét, valamint ezáltal a büntetőeljárás az anyagi büntetőjog modernizálódását. Igen sajátos, hogy a kiegyezés előtti magyar alkotmány- és jogtörténettel foglalkozó közleményekben csak elvétve, burkoltan fordul elő a bírósági (igazságügyi) igazgatás kifejezés, a szerzők irányításnak vagy felügyeletnek nevezték ezt a tevékenységet.¹¹ A tartalmi elemei és a jellemzői viszont egyetlen közleményben sem jelennek meg. További kutatást igényel annak kiderítése, hogy ez a jelenség összefüggésben van-e a magyar közjogi hagyományban sokáig meghatározó hatalommegosztási elmélettel, amely részben az 1790:12. tc.-re alapozva, részben Rotteck nyomán nem ismerte el önálló hatalmi ágként a bírói hatalmat, hanem a végrehajtás egy területének tartotta.¹²

Ezen két jellegzetesség miatt számos olyan kérdés van, amelyet kénytelen a 18–19. századi hazai büntetőjog és kriminálpolitika történetével foglalkozó kutató saját maga körüljárni és megválaszolni, hiszen az érdemi jogtörténeti (történeti kriminológiai) kutatáshoz szükséges alkotmánytörténeti és közigazgatás-történeti alapkutatások hiányoznak. A szokásjog uralta magyar büntetőjog nem azonosítható sem az egykorú kézikönyvekben, sem a kortárs sajtóforrásokban szereplő információkkal, hozzávetőleges megismerése csak a napi bírósági gyakorlat feltárásán keresztül történhet. Ez a kutatómunka azonban nem korlátozódhat sem a kortárs szakirodalomra, sem egy adott bíróság iratanyagára, hanem ki kell terjednie minden olyan levéltári forrásra, amely a bíróság munkájára befolyással lehetett. Ebbe a forráscsoportba tartozik a felelős minisztérium felállítása előtt a Magyar Királyi Helytartótanács (Consilium Regium Hungaricum Locumtenentiale) által kibocsátott rendeletek sokasága, hiszen a kortársak egyértelműen jogforrásként tekintettek rájuk.

A fent említettek alapján ez a közlemény egyfajta „csali szerepet” kíván betölteni: fel kívánja hívni a figyelmet egy teljesen elhanyagolt területre, hogy mielőbb feltárássra kerüljenek azok az információk és összefüggések, amelyek nem csak a büntetőjog-történet számára fontosak, hanem magánjog kutatásában is nehezen nélkülözhetőek. Ennek érdekében áttekinti a bírósági igazgatás kérdéskörére vonatkozó eddigi eredményeket és megkísérel támpontokat adni a további kutatásokhoz. Mivel ez egy büntetőjog-történeti és történeti kriminológiai témájú kutatási projekt „mellékterméke”, ezért kizárólag erre a két területre koncentrál, de természetesen szolgáltat információkat más területekre vonatkozóan is. A továbbiakban arra kísérli meg a figyelmet ráirányítani, hogy mely központi szervek (Kancellária és Helytartótá-

nács) milyen módon és milyen eszközökkel kapcsolódtak be a hatalmi ágak elválasztása után bírósági igazgatásnak nevezett szakigazgatási tevékenységbe.

I. A bírósági igazgatási tevékenység kutatástörténete

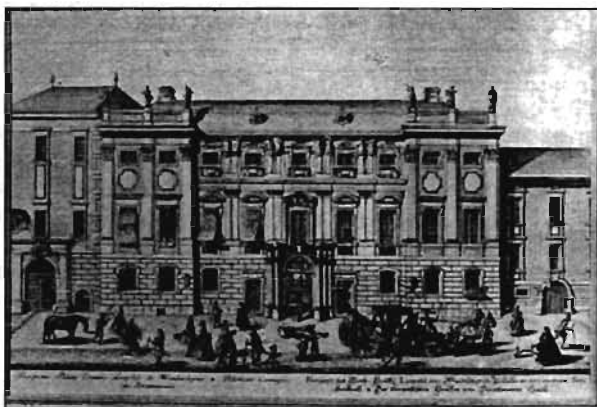
Egy „új” terület meghatározásánál elengedhetetlen a témát közelebbről vagy távolabbról érintő eddigi közlemények és kutatási megállapítások számbavétele, amely kiterjed a történeti, a levéltári és a könyvészeti, valamint az alkotmány- és jogtörténeti irodalomra is. A korszakkal foglalkozó történeti irodalmat röviden áttekintve is megállapíthatjuk, hogy a Helytartótanács úrbéri viszonyokkal és a cenzúrával kapcsolatos tevékenysége került előtérbe, a bírósági igazgatás kérdéskörét – teljesen érthető módon – nem érintették a szerzők.

A Helytartótanácsnak – minden sérülés ellenére – hatalmas terjedelmű iratanyaga maradt az utókorra, ennek

kutatásához nyújtanak segítséget a levéltári segédletek, leltárak, ismertetőleltárak és bibliográfiák, amelyek lehetővé teszik az igazságügyi szervezet igazgatására vonatkozó források megismerését. Részletes hivataltörténeti bevezetés után az egyes állagokban található iratanyag áttekintését adják, ebbe a körbe tartozik Felhő Ibolya és Vörös Antal 1961-ben megjelent munkája.¹³ A kutatást hivatott támogatni mind Kosáry Domokos 2003-ban megjelent bibliográfiája, mind a *Levéltári kézikönyv*, amely a levéltári változások összefoglalása mellett a Helytartótanács működésével kapcsolatos szakirodalmat is ismerteti.¹⁴

A tágan értelmezett magyar jogtörténet-tudomány viszont majdhogynem teljesen kikerülte a Helytartótanács 19. század első felében végzett tevékenységét. Annak ellenére, hogy mind a korábbi, mind a rendszerváltást követő tudománytörténeti összefoglalások egyöntetűen hangsúlyozzák a közigazgatás-történet, a bírósági szervezet-történet¹⁵ és a 19. századi témák¹⁶ túlsúlyát, csak elvétve találkozhatunk a kérdéskört érintő munkával. A téma feltáratlansága alapján viszont nem meglepő Hajdu Lajos megállapítása, mely szerint az igazgatástörténet nem kedvelt szakterülete az alkotmány- és jogtörténet kutatóinak.¹⁷ Az 1848 előtti közigazgatás-történeti feldolgozások döntő része tananyag (tankönyv, segédlet), amelyek jellegüknél fogva csak rövid és egyszerűsített képét mutatják a tényleges viszonyoknak. Egy részének szerzője pedig nem főhivatásszerű jogtörténész, hanem az eredeti forrásanyagot kiválóan ismerő levéltáros-történész.

Ide tartozik Ember Győző, akinek a Helytartótanács ügyintézését feldolgozó kötete óta – tehát 70 éve – nem

A Magyar Királyi Udvari Kancellária épülete Bécsben
(18. századi metszet)

látott napvilágot ezzel a központi közigazgatási szervvel kapcsolatos monográfia, így mai napig ez határozza meg ismereteinket. Pedig a szerző ezzel a művével megteremtette annak a lehetőségét, hogy elkezdődjön az egyes szakigazgatási területek jogtörténetének számára is jól használható feldolgozása.¹⁸

A modern magyar közigazgatás kialakulását Csizmadia Andor foglalta össze, sőt feldolgozta a szociális igazgatást is, de nem tért ki a bírósági igazgatás kérdésére.¹⁹ A jozefinista rendszer bukása és a polgári átalakulás közötti Helytartótanács ügyosztályi szervezetéről Nagy István tett közzé alapos elemzést.²⁰ Ezeken kívül kizárólag a „kiindulóponttal” és a „végponttal” foglalkoztak a szerzők: Hajdu II. József reformjait, F. Kiss Erzsébet pedig a felelős minisztérium szervezetét és működését elemezte behatóan, így mindketten érintették az igazságszolgáltatási szakigazgatást.²¹ A kilencvenes évektől német nyelvterületen megjelenő „rendészet-történeti” irányzathoz csatlakozva Szabó Béla tett említést a Helytartótanács rendészeti tevékenységéről.²²

Annak ellenére, hogy a tudománytörténeti összefoglalók a bírósági szervezettel foglalkozó tanulmányok jelentős arányát hangsúlyozzák az alkotmánytörténeten belül,²³ mégis csak – a tankönyvektől és a primer forrásokat mellőző összefoglalásoktól eltekintve – Varga Endre kötete, valamint Bónis Györggyel és Degré Alajossal közösen írt összefoglalója foglalkozott érdemben ezzel a kérdéskörrel.²⁴

A büntetőjog-történet közmondásosan elhanyagolt területe a magyar alkotmány- és jogtörténet-tudománynak,²⁵ a büntető hatáskörű bíróságok igazgatásának kérdéskörét mindössze Hajdu Lajos vizsgálta a felvilágosult abszolutizmus kriminálpolitikai törekvései kapcsán.²⁶

Az 1790–1848 közötti igazságszolgáltatási rendszer igazgatása a fent említettek alapján szinte teljesen feltáratlan területnek tekinthető, nem tisztáztak sem a szervezeti keretei, sem a tartalma.

A vázolt hiányosságok természetesen azonnal és könnyen nem szüntethetőek meg, hosszás kutatás szükséges ennek a szakigazgatási területnek a megismeréséhez. A bemutatott szekunder irodalom „újrafelfedezésén” kívül egyetlen lehetőség az egykorú közjogi, magánjogi, büntetőjogi és statisztikai irodalom, valamint a levéltári iratanyag feldolgozása. Ez utóbbi azért is lényeges lenne, mert az elmúlt három évtizedben egyre inkább csökken a jogtörténész-társadalom levéltári kutatási „hajlandósága” és „potenciálja”. A gyors előrejutás reménye és a nyelv tanulási preferenciák megváltozása²⁷ lassan oda vezet, hogy a késő rendi korszak központi közigazgatásáról csak a tankönyvekben felhalmozott információkhoz juthat hozzá az érdeklődő.

II. A rendeleti szabályozás szerepe a büntetőjogban

A magyar büntetőjog legfontosabb jellemzője a szokásjogra épülő jogforrási rendszer volt egészen 1880-ig. Míg ez a szabályozási rendszer a magánjog-tudomány képviselői

számára természetes volt, addig a modern elvek (anyagi jogi legalitás) térnyerésével a büntetőjogban egyre inkább tarthatatlanná vált, az 1830-as évek végétől egyre erősebb igény volt a kodifikációra. A kormányzat a büntetőjog modernizációjának és egységesítésének lehetőségeivel – közvetlen jogexport vagy kodifikáció – számos ok miatt nem tudott hatékonyan élni a 19. század közepéig.²⁸ Így egyetlen lehetőségként a rendeleti szabályozás maradt.

A büntetőjogi kézikönyvek alapján egyértelműen látszik, hogy az 1810-es évek végén elfogadott büntetőjogi jogforrásként kezelték a király rendelkezéseit (Benigna rescripta regia),²⁹ amelyek a Magyar Udvari Kancellárián keresztül a Helytartótanács közvetítésével kerültek közlésre.³⁰ A jozefinista reformok megszüntetési folyamatában az 1790/91. évi országgyűlés két olyan törvénycíkkel is alkotott, amely az uralkodó rendeletalkotási hatáskörét korlátozta, valamint egyértelműen meghatározta a jogforrási „rendszerben” elfoglalt helyét. Az 1791:12. tc. alapján a pátensek nem lehetnek ellentétesek a törvényekkel, és kizárólag akkor bocsáthatók ki, ha az adott rendelkezés kihirdetése másként nem lehetséges. A rendek mindenképpen szükségesnek tartották a Helytartótanács felhatalmazását arra, hogy az ezzel ellentétes királyi rendeletek ellen észrevételeket tegyen az uralkodónak (1791:14. tc.). A törvényellenes intézkedés tilalmát már az 1723:102. tc. is előírta, de akkor kizárólag a Helytartótanácsra vonatkoztatva.

A rendeleti szabályozás nagyságrendi növekedését a 18. század hetvenes és nyolcvanas éveiben a felvilágosult abszolutista kormányzat – II. József – felfogása okozta Magyarországon. Az uralkodó és tanácsadói aktivista szabályozási modellt alkalmaztak, olyan problémákat is rendeletekkel kívántak megoldani, amelyek csak jogon kívüli eszközökkel kezelhetőek.³¹ Ez pedig egy nagyon markáns túlszabályozáshoz vezetett, amely részben végül a rendszer bukását eredményezte. Ebben a légkörben került sor a pátensek jogforrási helyének meghatározására az 1790/91. évi országgyűlésen. Ennek következtében a rendeletalkotás visszaszorult, majd néhány év elteltével szépen lassan növekedni kezdett, mivel a jogrendszer állapota alapvetően nem változott, a rendszeres bizottságok által elkészített tervezetekből nem lett törvény.

A kormányzat ismét rendeletekkel próbálta meg a legfontosabb problémákat megoldani, ugyanis tisztában volt azzal, hogy a büntető igazságszolgáltatás mindenképpen modernizációra szorul.³² Az 1795. évi tervezet bizonyos rendelkezéseit, így a törvényszéki orvosi tevékenységről szóló utasítást és a statáriumot szabályozó részt az udvar rendeleti úton életbe léptette.³³ Az eddigi kutatások alapján is megállapítható, hogy nem a korábbi radikális átalakító magtartást folytatták tovább kormányzati szinten, hanem egyfajta paradigmaváltás következett be. Ezek az intézkedések már nem akarták egyszerre megváltoztatni az egész büntető igazságszolgáltatást, hanem apró lépésként a szokásjog önmozgását kihasználva humanizálták és egységesítették egy bizonyos szinten a bírói gyakorlatot. Annak megállapítása további alapos kutatást igényel, hogy a törvényi szabályozás hiányából fakadó flexibilitásra mennyire tudatosan épített a kormányzat.

III. Források és módszerek a bírósági igazgatás kutatásában

A hatalmi ágak elválasztása előtti bírósági igazgatás vizsgálata a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szervezeti és működési összefonódása miatt a maitól teljesen eltérő szemléletet igényel. A végrehajtó hatalom részvétele a bírói fórumok igazgatásában (ún. külső igazgatás) és a bírósági önkormányzat (ún. belső igazgatás) terjedelme egyáltalán nem vizsgálható.

A rendi korszakban az igazságszolgáltatás királyi monopólium volt, ahogy ezt a reformkori szerzők is hangsúlyozták.³⁴ Ez magában foglalja a bíróságok szervezésének és bírói parancsok kiadásának jogát is,³⁵ azonban ezt az 1791:12. tc. korlátozta, kizárva az országgyűlési hozzájárulás nélküli szervezeti változtatásokat és az ítéletek utólagos megváltoztatását.

A büntető jogszolgáltatás kapcsán a 19. század első felében az uralkodónak a büntető hatáskörű királyi bíróságok (Hétszemélyes Tábla, Királyi Tábla) tagjainak kinevezésén és elmozdításán kívül³⁶ két lehetősége volt az ítélezés befolyásolására: a kegyelmezés és a rendeletekkel (utasításokkal) való szabályozás. A határozott koncepcióra épülő, következetes és gyakran alkalmazott kegyelem alapvetően tudja befolyásolni a büntetéskiszabási gyakorlatot, erre a legjobb példa a halálbüntetés drasztikus csökkenése az 1780-as évek elején. A bíróságok alig egy év leforgása alatt igazodtak az uralkodói elvárásokhoz és istenkáromlás miatt már nem szabtak ki pallost, hiszen minden esetben szabadságvesztésre változtatta II. József ezeket a büntetéseket.³⁷ Természetesen ez az uralkodói magatartás pontosan az általa megkívánt kiszámíthatóságot és áttekinthetőséget rombolta. Ezzel a kortársak is tisztában voltak, ezért kívánták az ítéletek megváltoztatásának tilalmát, valamint az 1843-as javaslat vitájában a kegyelmezési jog korlátozását.³⁸ A kegyelem gyakorlásának vagy a fellebbezésnek a lehetősége már önmagában is mérséklethez inthette az első fokon eljáró sedriát vagy városi törvényszéket, ilyen jelenséget figyelhetünk meg a boszorkányperek megszűnésénél, valamint a reformkori jogalkalmazásban is.³⁹

A másik lehetőségre – a rendeletekkel és utasításokkal történő befolyásolásra – a szokásjogi jogrendszer rugalmassága igen nagy mozgásteret adott az uralkodónak. A kodifikátlanság miatt ugyanis nemcsak az eljárás szabályait alakíthatta, hanem a törvényben nem szabályozott cselekmények büntetendővé nyilvánításáról és a büntetésről is rendelkezhetett. Az egyedi ügyekben folytatott helytartótanácsi tudakozódások, a panaszok érdemi kivizsgálása és az ennek nyomán megfogalmazott kifogások is befolyásolták a törvényszékeket. A törvényhatóságok féltékenyen őrzött szabadságuk érdekében inkább betartottak néhány kevésbé jelentős előírást, csakhogy elkerüljenek egy átfogó ellenőrzést.

Tulajdonképpen a szokásjogra épülő büntetőjog, valamint a közigazgatás és a jogszolgáltatás szoros szervezeti és személyi összefonódása határozta meg a reformkorban a bírósági igazgatás kereteit, ezért a modern alkotmány-

jog és közigazgatási jog fogalomrendszerének használata nem lehetséges. Ennek oka az, hogy az egyes múltbéli történések és jogintézmények csak saját összefüggéseikben vizsgálhatók anélkül, hogy ez a korabeli jelenségek teljes félreértelmezéséhez, valamint a jelen viszonyainak visszavetítéséhez vezetne. A jogtörténeti kutatás során nem lehet eltekinteni a jogrendszer olyan elemeitől, amelyek alapvetően meghatározzák az adott időszakot. Így például az 1848 előtti országgyűlés működésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni a követutasításokat (kötött mandátum), vagy a rendi korszak zálogjoga értelmezhetetlen az adományrendszer és az ösiség nélkül. Ennek következtében a hatalommegosztás és a kodifikáció hiánya megkerülhetetlen tény az 1848 előtti bírósági igazgatás feltárásánál.

Az elemzéshez olyan fogalmi apparátust, módszert – összehasonlításnál modellt – kell választani, amely lehetőleg nem torzítja el a jogintézmény (jelenség) adott korszakban betöltött funkcióját. A múltira irányuló jogtudományi kutatások alapvető célja ugyanis nem a jelenlegi (hatályos) joganyaggal való összehasonlítás, hanem a jogintézmény kapcsán a vizsgált időszakban megfogalmazott funkció betöltésére való alkalmassága és ennek tényleges hatásai. A modern jogtudomány bizonyos fogalmainak történeti forrásokra alkalmazása anakronisztikus és félrevezető, így például nem használható sem a szankció, sem a mellékbüntetés a reformkori büntetőjog kapcsán. Az egyes mai büntetőjogi törvényi tényállások nem szolgálhatnak alapul 18–19. századi bűncselekmények elemzéséhez, hiszen nem a mai törvényi szabályozáshoz kívánjuk hasonlítani az egyes javaslatokat, hanem egymáshoz, meghatározva ezzel, hogy mennyiben épülnek egymásra, vagy honnan emelnek át elemeket. Ebben az esetben a modern dogmatika által kidolgozott tényálláselemzés viszont jól használható, mert nem értékeli a vizsgált elemeket, hanem egy modell alapján összehasonlíthatóvá teszi.

A bírósági igazgatás kapcsán azonban a modern (jogállami) alkotmányjog és közigazgatási jog két olyan talpkövről (törvényi szabályozás és hatalommegosztás) van szó, amelyek figyelmen kívül hagyása az egész elemzési rendszert alkalmazhatatlanná tenné. Ez az előbbi példában azt jelentené, mintha a szubjektív tényállási elemek (szándékosság, gondatlanság, motívum, célzat) nem léteznének a két évszázaddal ezelőtti büntetőjogi gondolkodásban. A fentiek alapján el kell tekinteni minden ma használt közigazgatási fogalom használatától, mert azok eleve a kodifikáció magas fokához és a hatalmi ágak elválasztásához kötődnek. Az egyetlen módszertanilag helyesnek tekinthető megoldás, ha a mai közjogi értelmezési mezőket félretéve a primer forrásokra alapozva „építjük fel” a 19. század első felének bírósági igazgatási rendszerét.

Első lépésben meg kell határozni azt a forráscsoportot, amelyre a reformkori igazságszolgáltatási fórumrendszer irányításának és felügyeletének vizsgálatát alapíthatjuk. Két megközelítés lehetséges: egyrészt a döntő módon közigazgatási feladatokat ellátó szervek iratanyagára lehet támaszkodni, másrészt a bírói fórumok iratanyaga tekinthető forrásként.

Egy szakigazgatási ág áttekintő feldolgozása során célszerű az igazgatási tevékenységet – feltehetően – végző

iratképző szervekből kiindulni, és csak az ott fellelt iratok ellenőrzésére, valamint az esetleges hiányzó adatok megszerzésére szükséges bevonni a felügyelt szerveket a vizsgálatba. Ez utóbbira kiváló példa Nánási László doktori értekezése, amelyben a szerző aprólékos munkával annak ellenére összegyűjtötte a vidéki ügyészégi iratanyagokból az Igazságügyi Minisztérium kapcsolódó tevékenységének forrásait, hogy a minisztériumi levéltár 1956-ban pótolhatatlan veszteségeket szenvedett el.⁴⁰ A reformkorra vonatkoztatva ez két központi közigazgatási szerv lehet: a Magyar Udvari Kancellária és a Magyar Királyi Helytartótanács, amelyek iratanyaga rendelkezésre áll.⁴¹

A feldolgozás második lépéseként meg kell határozni, hogy mely bírói fórumokat érintő igazgatási tevékenységet kíván a kutatás feltárni. Ennek azért van különös jelentősége, mert az eltérő szintű bíróságok igazgatásában feltételezhetően különböző közigazgatási szervek, illetve azonos szervek különböző módon vettek részt. Az egységes elveken épülő „államosított” bírósági szervezettől eltérően a rendi korszakban a bíráskodás – csakúgy mint az igazgatás – helyi (megyei, városi, uradalmi) szinten nyugodott, csak a fellebbezési lehetőségek megjelenésével, és a központosítási törekvésekkel párhuzamosan kapott szerepet a másodfokú ítélkezés. A 19. század első felében a bírósági szervezeten belül meg kell különböztetni az első fokon eljáró privilégiumra alapított fórumokat (megyei és városi törvényszékek, úriszékek), valamint a királyi bíróságokat (kerületi táblák, Királyi Tábla, Hétszemélyes Tábla), mivel az uralkodó jogositványai alapvetően eltértek a különböző szintű bíróságoknál. Feltehetően ezzel a jelenséggel függhetett össze, hogy az első fokon eljáró, valamint az eleve az uralkodó erőteljes befolyása alatt álló felsőbbbíróságok ellenőrzése és irányítása más módon és más időszakban kezdődött. A Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla tagjai (elnök, ülnökök, jegyzők) eleve az uralkodótól függték a kinevezés folytán, míg sedriák és városi törvényszékek bírái valamilyen helyi választás eredményeképpen kerültek a testületbe.⁴² Ebből kifolyólag nyilvánvalóan más igazgatási feladatok és módok érvényesültek a királyi bíróságoknál, mint a törvényhatósági vagy földesúri bíróságok esetében.

A harmadik lépés pedig a feldolgozás módszerének meghatározása. Ez azonban egy teljesen ismeretlen terület, mivel a rendi korszak szakigazgatásának vizsgálatára nem alakult ki elemzési módszer. Ezért feltehetően csak a források átvizsgálása után az iratanyagból kibontakozó „ügycsoportok” alapján lehetséges bemutatni a

18–19. századi magyar kormányzatnak a büntető hatáskörű bíróságokkal kapcsolatos igazgatási tevékenységét. Az „ügycsoportok” előre nem definiálhatóak, kizárólag az iratanyag – legalább részleges – ismeretében lehet meghatározni ezeket.

IV. A bírósági igazgatást végző szervek a reformkorban

Az igazságszolgáltatási szervezet igazgatására vonatkozóan a magyar jogtörténeti szakirodalom csak nagyon kevés információt tartalmaz. A dualizmus kori bírósági szervezettel foglalkozók a „hivaltörténeti” feldolgozás és a bírósági igazgatás vonatkozásában megállapították, hogy a minisztériumi iratanyag nélkül nem kutatható ez a szakigazgatási terület.⁴³ Így kísérlet sem történt erre, az Igazságügyi Minisztérium hivaltárszervezetére és működésére vonatkozó alapvető tanulmány még a tűzvész előtti állapotát tükrözi a levéltárnak.⁴⁴ A rendelkezésre álló publikált adatok megoszlása is nagyon egyenetlen, kizárólag a magyar közigazgatást és jogszolgáltatást radikálisan érintő változásokhoz kapcsolódik. A közigazgatási szervezetet és a bírósági fórumrendszert III.

Az egykori Királyi Tábla épülete Győrben

Károly reformjai (1715, 1723, 1729) után a 19. század közepéig három ilyen „trauma” érte: II. József intézkedései, a visszarendeződés 1790-ben, valamint a polgári átalakulás 1848-ban. Részben ezzel az „eseménytelenséggel” lehet magyarázni, hogy az 1790–1848 közötti időszak bíróságainak irányítására nem fordított figyelmet a kutatás.

Az alkotmánytörténeti, közigazgatás-történeti és bírósági szervezet-történeti irodalom abból a tételmondatból indul ki, mely szerint a bíróságok irányítását és felügyeletét a Magyar Udvari Kancellária látta el.⁴⁵ Nagyon sajátos módon a 19. század közepi közjogi irodalom egy részében a Kancellária ilyen irányú tevékenysége is csak burkoltan – átfogóan királyi felségjognak említve – jelent meg, ennek nyomán több modern szerző sem tért ki külön erre.⁴⁶ A Kancellária igazságszolgáltatással kapcsolatos igazgatási hatáskörének kizárólagossága azonban a levéltári forrásokkal – és a rájuk épülő levéltári és közigazgatás-történeti irodalommal – nem támasztható alá, már az 1960-as évek eleje óta ismertek erre vonatkozó utalások.⁴⁷

Az 1785-ben megkezdett Novus Ordo Judiciarius nemcsak államosította és egységesítette a magyar bírósági rendszert,⁴⁸ valamint majdnem teljesen elváltasztotta a köz-

igazgatást az igazságszolgáltatástól,⁴⁹ hanem egyértelműen a Hétszemélyes Táblára bízta a bírósági igazgatást.⁵⁰ Az előkép és a minta természetesen az örökös tartományokban megvalósított átalakítás volt, melynek során II. József felső- és középszinten elválasztotta a közigazgatást és az igazságszolgáltatást,⁵¹ s az 1749-ben felállított Oberste Justizstelle lett nemcsak a legfelsőbb bírói fórum, hanem az igazságszolgáltatás irányítója is. Ezt a funkciót Ausztriában 1848-ban a felálló igazságügyi minisztérium vette át.⁵²

A magyarországi jozefinista rendszer összeomlása és a visszarendeződés kapcsán a legtöbb szerző csak azt hangsúlyozza, hogy visszaállt az 1780-as állapotába a jogszolgáltatás és a közigazgatás. A Hétszemélyes Tábla pedig megszűnt a bírósági szervezet irányítója lenni, néhányan kiemelik, hogy ez a funkció visszaszállt a Kancelláriára. A bíróságok tevékenységében a központi ellenőrzés ilyen módon történő megszűnése kimutatható, nem tettek eleget a korábbi előírásoknak sem.⁵³ A II. József által bevezetett igazságszolgáltatási struktúra előtti bírósági szervezet nem is lett volna alkalmas tényleges bírósági igazgatásra.⁵⁴ Elvileg a korábbi jogszolgáltatási és közigazgatási szervezet állt vissza 1790 tavaszán, és ettől az időponttól kezdve a szakirodalom nem is tesz említést a bírósági igazgatásról.

A következő fordulópontot az 1848-as felelős minisztérium létrejötte jelenti, az Igazságügyi Minisztérium vette át a Kancelláriától a teljes törvénykezés felügyeletét. A minisztérium hatásköréről 1848. május 5-én kiadott körrendeletből viszont kiderül, hogy a tárca nem csak a Kancelláriától, hanem a Helytartótanácsától is örökölt bírósági igazgatási feladatokat, méghozzá a törvényhatóságok bíróságainak és börtöneinek felügyeletét. F. Kiss Erzsébet külön ki is emelte, hogy a rendelet nem részletezte a felügyelet mibenlétét és módját, ezért feltehetően a korábbi gyakorlatot kívánták folytatni.⁵⁵

A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége kapcsán a szakirodalomban háromféle álláspont figyelhető meg. Az első csoportba sorolható szerzők egyáltalán nem tesznek említést erről a hatáskorról, az ellátott feladatkörök listája nem tartalmaz még utalás szintjén sem ilyet, legfeljebb a perkivonatokat vagy a rabokkal kapcsolatos ügyeket említik.⁵⁶ A második csoport szerzői kifejezetten kizárják, hogy a Helytartótanács bármikor is bármilyen igazságszolgáltatással kapcsolatos feladatot ellátott volna.⁵⁷ A harmadik kategóriába tartozók szerint mindkét kormányzék bekapcsolódott ebbe a tevékenységbe, az első fokú bíróságok felügyeletét ez a dikasztérium látta el és nem a Kancellária.⁵⁸

Nagyon sajátos módon mindhárom állásfoglalás megindokolható a rendelkezésre álló források alapján. A bírósági igazgatás „elhallgatása” azzal magyarázható, hogy ez a törvényi szabályozásban kifejezetten nem szerepel. Feltehetően azért, mert az 1791:12. tc. szövegéhez hasonlóan a végrehajtó hatalom egyik részfeladatának tekintették ezt a korszak is, így a vármegyék felügyeletének, a törvények

betartatásának feladata alá sorolták. Azok a szerzők, akik a Helytartótanács szervezetére és működésére vonatkozó törvényekre alapították az érvelésüket, nem említették ezt a szakigazgatási ágat.

Az igazságszolgáltatással kapcsolatos igazgatási feladatokat kizárók egy része közvetlenül ismerte az 1724. évi utasítást, valamint az 1791:12. tc. bíróságokra vonatkozó rendelkezését, amely kizárja az ítélezésbe történő beavatkozást, a többi szerző pedig ezt a megállapítást örököltette tovább.

A bírósági igazgatási tevékenységet kifejezetten említő kutatók pedig a helytartótanácsi iratanyag ismeretében foglaltak így állást. A legjobb példa erre Felhő Ibolya és Vörös Antal leltára, amely a hivataltörténeti részben az első utasítás szövegére támaszkodik, majd az egyes álgombokat ismertetve utal a közigazgatási osztály (Departamentum publico-politicum) bíróságokkal kapcsolatos hatáskörére.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a Helytartótanács valamilyen módon mindenképpen részt vett a reformkori bírósági igazgatásban. A kérdés az, hogy milyen szervezeti keretekben és milyen hatáskörrel.

V. A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenységének szervezeti és működési keretei

Eredendően kollegiális alapon szerveződő, a nádor elnökletével működő kormányzék volt a Helytartótanács, amely döntéseit tanácsban hozta. Szervezete az 1783. évi reformmal, az ügyosztályi rendszer bevezetésével már kialakult, a Magyar Kamarával történő egyesítés (1785–1791) alapvetően nem érintette a struktúrát. Egyes ügycsoportokra hozták létre a 29 departamentumot, de ez a szervezet még nem érte el teljesen az ügykörönként való szerveződés szintjét, mert az egyes tanácsosok és a beosztott hivatalnokok hatásköre más ügyosztály feladatait is érintette, sőt egy-egy ügykörrel több ügyosztály is foglalkozott. A korábbi bizottsági felépítés csak bizonyos területeken (úrbér) maradt fenn. A tényleges ügyintézés azonban az 1780-as évek közepétől már nem a tanácsban folyt, hanem egy szinttel lejjebb.

A currens ügyek nem igényelték a tanács döntését, ezekben az esetekben a departamentum intézte az ügyet saját hatáskörben, ide tartoztak például a vármegyéktől és városoktól beérkező jelentések. A sessionális ügyek a tanács elé kerültek, de csak gondos előkészítés után, előre megfogalmazott javaslatról döntöttek az ülésen. Az ügyosztályt az előadó tanácsos vezette, ő volt az ügy előterjesztője az ülésen, a fogalmazványokat a titkárok, a tartalmi kivonatokat pedig a fogalmazók készítették.⁵⁹

A Helytartótanács végezte az általános központi igazgatást és két kivétellel az összes szakigazgatást, hatásköre kiter-

A Helytartótanács pecsétje

jedt minden olyan természetű dologra, amely az uralkodót és az országgyűlést valamilyen módon érdekelte. Nem tartozott azonban ide a Magyar Kamara által végzett, szorosan vett pénzügyi igazgatás (adóügy, vámok), a nemesfémhányászat ellenőrzése pedig egyenesen az udvarban zajlott, de a tágan értelmezett pénzügyi igazgatásba a Helytartótanács is bekapcsolódott. Az ország területén állomásozó hadsereg vezényletével kapcsolatos teendőket a Hofkriegsrat látta el. A feladatokat a törvényeken kívül a kiadott utasítások (1724, 1783, 1801) határozták meg. A legváltozatosabb hatásköre a közigazgatási osztálynak volt, ide tartoztak többek között a népesség-összeírások, a bírói és más eljárási illetékek behajtása, a puszták betelepítése, a rendészeti és közbiztonsági kérdések, a rabokkal kapcsolatos ügyek. Ez a szervezeti egység kapcsolódott be a vármegyei és a városi bíróságok igazgatásába is.⁶⁰

A központi kormányzat politikai, gazdasági és jogi célkitűzéseinek megismerése szempontjából két fontos tevékenysége volt a Helytartótanácsnak: egyrészt jelentések és kimutatások bekérése a törvényhatóságoktól, másrészt általános rendelkezések kiadása a törvényhatóságok számára.

Jelentéseket és kimutatásokat már a felállítását követő években gyűjtött a Helytartótanács, de ez a folyamat Mária Terézia uralkodása közepén erőteljesen felgyorsult. A kormányzat mind több és részletesebb táblázatos (szöveges) jelentést kért a vármegyei (városi) adminisztrációtól. Az 1780-as években évente 60-70 különféle tartalmú tabellát, különböző sűrűséggel kellett beküldenie egy törvényhatóságnak. Az összességében 250 körülire tehető jelentés annyira túlterhelte a helyi hatóságokat, hogy a jelentések jó része teljesen alkalmatlan volt a kitűzött cél elérésére.⁶¹

Ez a mai szemmel kevéske információ akkor viszont már elegendő volt arra, hogy a Helytartótanács egyes jelenségekre felfigyeljen, és a Kancellária döntése alapján vagy kisebb ügyekben önállóan rendeleteket bocsásson ki. Az uralkodótól érkező *normalék* száma és a szabályozott területek nagysága a tabellák (jelentések) előírásának gyakoriságával nőtt, a jozefinista kormányzat majdhogynem „bombázta” az alsó fokú hatóságokat különböző rendeletekkel. A kibocsátott normák az élet minden területét érintették, az aktivista felvilágosult abszolutista kormányzat mindent tudni és szabályozni kívánt. Számos rendelkezést többször is ki kellett adni, mivel a végrehajtás nem volt megfelelő. A központi kormányzat ugyanis kizárólag a törvényhatóságokon keresztül tudta érvényesíteni az akaratát, mivel a pénzügyi igazgatáson kívül nem rendelkezett helyi végrehajtó és ellenőrző apparátussal. A rendeletalkotás az 1790-es években visszaszorult, majd óvatossággal újra erőre kapott.⁶²

A Helytartótanács iratkezelésében a 18. század utolsó harmadában az irategység elvét követve már nem válasz-

tották szét az iratkezelés fázisai szerint az iratokat, hanem az azonos tárgykörbe tartozó ügyiratokat egy kútfőben (fons) helyezték el, a kútfőn belül minden irat tételszámot (positio) kapott. Az egyes tárgykörökbe nem sorolható egyedi ügyeket is önálló kútfőben helyezték el, így a közigazgatási osztálynál 300-400 kútfő is elfordulhatott évenként. Az iratok ilyen módon való elhelyezéséhez

lajstromkönyveket készítettek, amelyek végigkövetik az iratok útját. Az iratanyagból kiemelték a normalékat és a kapcsolódó tanácsulési jegyzőkönyveket, ezeket külön kezelték. A számszerűsített adatokat tartalmazó vármegyei jelentéseket átküldték a Helytartótanács Számvevőhivatalához, hogy az összesítést és az ellenőrzést elvégezze; ezek a táblázatok nem mindig kerültek vissza az

adott kútfőbe. Az 19. század elején áttértek az állandó általános kútfőkre, így egyre ritkábban fordult elő, hogy azonos tárgykörbe tartozó iratok több helyen legyenek.⁶³

Az igazságügyi igazgatásra vonatkozó iratanyagot érdemben nem érintettek a selejtezési hullámok, de a táblázatos kimutatások (pl.: rabtabellák) feltehetően jelentős veszteségeket szenvedtek el.⁶⁴

A Helytartótanács bírósági igazgatással összefüggő iratanyagának kutatását megkönnyíti az a tény is, hogy a törvényhatóságok kihasználták az 1805:4. tc. által kínált lehetőséget és egyre inkább magyarul leveleztek a kormányzattal.⁶⁵

VI. Összegzés

Mindezeket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy 1790–1848 között az elsőfokú bíróságok igazgatásában a Kancellária mellett a Helytartótanács is részt vett, a közigazgatási ügyosztály hatáskörébe tartoztak a kapcsolatos feladatok. A rendi korszakra vonatkozó igazgatástörténeti ismereteink alapján feltételezhető, hogy a Helytartótanács elsősorban a döntések előkészítését végezte. Ennek pontos meghatározása azonban csak a Kancellária iratanyagának ismeretében lehetséges, ezért az önálló döntések és az előkészítés arányának meghatározása hosszadalmas kutatást igényel. Jelenlegi ismereteink szerint ugyanis minden nagyobb horderejű ügyben közvetlenül Bécsben születtek a döntések, a budai tanácsosok csak végrehajtó szerepet játszottak. Mivel az adatgyűjtés és a javaslatok kidolgozása a Helytartótanács feladata volt, megkockáztatható az a feltételezés, hogy a kancelláriai döntéseket is befolyásolhatták. Persze mindezt csak akkor kaphatunk választ, ha elindul a központi közigazgatási szervek és a bírósági szervezet közötti kapcsolatok érdemi kutatása.

A Helytartótanács emléktáblája a budavári Üri utcában

- ¹ A tanulmány az OTKA PD 78211 ny. sz. „Élet és testi épség elleni bűncselekmények a 19. század első felében” (2009–2012) projekt keretében készült. Ezúton köszönöm Pajkossy Gábornak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét.
- ² Poór János: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12.* (Budapest, 2003, 7., 9–10. p.).
- ³ Varga Endre: *A Novus Ordo. II. József jogszolgáltatási rendszere* (Levéltári Híradó, 4, 1954, 3–4. sz., 48–61. p.; a továbbiakban: Varga, 1954); Varga Endre: *A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában* (Századok, 94, 1960, 736–748. p.; a továbbiakban: Varga, 1960); Varga Endre: *A királyi curia 1780–1850* (Budapest, 1974, 25., 47–83. p.; a továbbiakban: Varga, 1974).
- ⁴ Hajdu Lajos: *II. József igazgatási reformjai Magyarországon* (Budapest, 1982; a továbbiakban: Hajdu, 1982); Hajdu Lajos: *A közjószerkezet* (Budapest, 1983; a továbbiakban: Hajdu, 1983).
- ⁵ Völgyesi Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832* (Gyula, 2002, 131–154. p.).
- ⁶ A törvények keletkezéstörténete és értékelése: Máthé Gábor: *A magyar burzsoázis igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875* (Budapest, 1982, 35–52. p.; a továbbiakban: Máthé, 1982); Rácz Attila: *Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódása* (Budapest, 1972, 14., 146. p.).
- ⁷ Varga, 1960, 736. p.; Varga, 1974, 18. p.; Varga Endre: *A késői és a hanyatló feudalizmus korszaka (1526–1848)*. In: Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története* (Zalaegerszeg, 1996, 82–189. p., 91. p.; a továbbiakban: Varga, 1996); Varga Endre–Veres Miklós: *Bírósági levéltárak 1526–1869*. Szerk.: Sashegyi Oszkár (Budapest, 1989, 5. p.; a továbbiakban: Varga–Veres, 1989); Barta Gábor–Hegyi Klára: *Beszámoló Nagy István és Varga Endre kandidátusi disszertációinak vitáiról* (Századok, 103, 1969, 1331–1338. p., 1135. p.; a továbbiakban: Barta–Hegyi, 1969); Felhő Ibolya–Vörös Antal: *A helytartótanács levéltár* (Budapest, 1961, 173. p.; a továbbiakban: Felhő–Vörös, 1961); F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok* (Budapest, 1987, 382. p.; a továbbiakban: F. Kiss, 1987); Beöthy Zsigmond: *Elemi magyar közjog* (Emich Gusztáv, Pest, 1846, 118. p.; reprint kiadása: Budapest 2008; a továbbiakban: Beöthy, 2008); Vinkler János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. I. A központi igazságügyi szervezet fejlődése* (Pécs, 1921, 136. p.; a továbbiakban: Vinkler, 1921); Vinkler János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. II. Vidéki igazságügyi szervezet. II. A polgári peres eljárás* (Pécs, 1927, 292–293. p.).
- ⁸ Torday Lajos: *A megyei polgári peres eljárás a 16–19. században* (Budapest, 1933, 5. p.).
- ⁹ Pl. Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Osiris, Budapest, 2000, 193–227., 258–263. p.; a továbbiakban: Eckhart, 2000); Bódiné Beliznai Kinga–Mezey Barna: *A központi közigazgatás szervei*. In: *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Osiris, Budapest, 2003, 120–143. p.; a továbbiakban: Bódiné Beliznai–Mezey, 2003); Bódiné Beliznai Kinga–Mezey Barna: *A törvénykezés szervei*. In: *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Budapest, 2003, 182–209. p.); Csizmadia Andor: *A feudális állam 1526-tól 1848-ig*. In: Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Szerk.: Csizmadia Andor. Átdolg.: Horváth Pál–Stipta István (Budapest, 1995, 162–192. p.; a továbbiakban: Csizmadia, 1995).
- ¹⁰ Stipta István megállapítása szerint a jogtörténeti publikációk jelentős része tananyag: Stipta István: *A hazai jogtörténet-tudomány helyzetének áttekintése (1975–2000)* (Jogtörténeti Szemle, 2003. 1., 24–29. p. 25; a továbbiakban: Stipta, 2003a), Stipta István: *Jogtörténet-tudomány*. In: *Bevezetés a társadalom-történetbe: hagyományok, irányzatok, módszerek*. Szerk.: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (Budapest, 2003, 622–637. p., 634. p.; a továbbiakban: Stipta 2003b).
- ¹¹ Felügyelet: pl. Vinkler, 1921, 256. p.; Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog* (Budapest–Pécs, 2000, 225. p.; a továbbiakban: Béli, 2000); Varga, 1960, 739. p.; Irányítás: pl.: Varga, 1974, 31. p.; Hajdu, 1983, 47. p.; irányítás és felügyelet: Hajdu, 1982, 286. p.; Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története* (Debrecen, 1998, 66. p.; a továbbiakban: Stipta, 1998).
- ¹² Concha Győző: *Az államhatalmi ágak megosztásának elvei* (Magyar Jogászegyleti Értekezések, 73, 1892, VIII/2, 11., 16., 36–39. p.); Sári János: *A hatalommegosztás történelmi dimenziói és mai értelme, avagy az alkotmányos rendszerek belső logikája* (Budapest, 1995, 81–82. p.).
- ¹³ Felhő–Vörös, 1961; Sashegyi Oszkár: *Felhő Ibolya–Vörös Antal: A helytartótanács levéltár*. Budapest, 1961. 599 p. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak 3.) (Levéltári Közlemények, 33, 1962, 274–276. p.; a továbbiakban: Sashegyi, 1962).
- ¹⁴ Kosáry Domokos: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. 2.* (Budapest, 2003; a továbbiakban: Kosáry, 2003); *Levéltári kézikönyv*. Szerk.: Körmendy Lajos (Budapest, 2009).
- ¹⁵ Both, Ödön: *Wissenschaftliche Forschungsrichtungen auf dem Gebiet der ungarischen Rechtsgeschichte seit 1945*. In: *Einzelne Probleme der Rechtsgeschichte und römischen Rechts* (Acta Jur. et Pol. Tom. XVII. Szeged, 1970, 218. p.; a továbbiakban: Both, 1970); Both Ödön: *Tudományos kutatási irányok a magyar jogtörténet terén (1945–1969)* (Acta Jur. et Pol. Tom. XLV. Fasc. 3. Szeged, 1994, 29. p.; a továbbiakban: Both, 1994); Degré Alajos: *A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában*. In: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Vál., szerk., jegyz.: Mezey Barna (Budapest, 2000, 11–37., 36–37. p.); Stipta, 2003a, 24., 26. p.; Stipta, 2003b, 636. p.; Stipta, István: *Die Herausbildung und Lage der Rechtsgeschichtswissenschaft in Ungarn*. In: Stipta, István: *Die vertikale Gewaltentrennung* (Budapest, 2005, 51., 56. p.; a továbbiakban: Stipta, 2005); Stipta, István: *Die ungarische Rechtsgeschichte in den letzten zwanzig Jahren (Tendenzen, und die wichtigsten Werke)*. In: *Das Wesen der Rechtsgeschichte. Werner Ogri zum 75. Geburtstag*. Szerk.: Máthé, Gábor–Mezey, Barna (Budapest, 2010, 101., 126–127. p.; a továbbiakban: Stipta, 2010).
- ¹⁶ Horváth Attila: *A jogtörténetírás és a jogtörténet oktatása*. In: *Magyar jogtörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Budapest, 2004, 60–71., 69. p.); Stipta, 2003a, 26. p.; Stipta, 2003b, 635. p.; Stipta, 2005, 63–64. p.; Stipta, 2010, 120., 123., 125. p.
- ¹⁷ Bónis, György: *Fünfundzwanzig Jahre ungarische Rechtsgeschichtsschreibung (1945–1969) Zweiter Teil: Die Zeit nach 1526 bis 1918* (Zeitschrift für Rechtsgeschichte GA, 88, 1971, 475–485.; 478. p.; a továbbiakban: Bónis, 1971); Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig* (Budapest, 1976, 9–10., 29. p.; a továbbiakban: Csizmadia, 1976); Hajdu, 1983, 116. p.; Nagyné Szegvári Katalin: *A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetlemzés)* (Jogtörténeti értekezések 7. Budapest, 1975, 42. p.; a továbbiakban: Nagyné Szegvári, 1975); Révész T. Mihály: *A jogtörténet jelene és jövője* (Jogtörténeti Szemle, 1990. 3, 97–102.; 99. p.; a továbbiakban: Révész T., 1990).
- ¹⁸ Ember Győző: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848* (Budapest, 1940; a továbbiakban: Ember, 1940); Hajnal István: *Ember Győző: A M. kir. Helytartótanács ügyintézésének története. 1724–1848. Budapest 1940* (Századok, 75, 1941, 213–215.; 213. p.); Sashegyi, 1962, 274. p.
- ¹⁹ Csizmadia, 1976; Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon* (Budapest, 1977; a továbbiakban: Csizmadia 1977); Révész T., 1990, 99. p.
- ²⁰ Nagy István: *Departamentum. referáda, bíró a helytartótanács ügyintézésében 1783–1848* (Levéltári Közlemények, 46, 1975, 129–139. p.; a továbbiakban: Nagy, 1975).
- ²¹ Hajdu, 1982; F. Kiss, 1987.
- ²² Szabó, Béla: *Polizei in Ungarn und Siebenbürgen im 16.–18. Jahrhundert*. In: *Polizei im Europa der Frühen Neuzeit*. Szerk.: Stollis,

- Michael (Frankfurt/M, 1996, 377–406.; 379–380., 382. p.; a továbbiakban: Szabó, 1996)
- ²³ Stipta, 2003a, 26. p.; Stipta, 2003b, 636. p.; Stipta, 2005, 66. p.; Stipta, 2010, 126–127. p.
- ²⁴ Degré Alajos: *Magyar jogtörténetírás a Horthy-korban*. In: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Vál., szerk., jegyz.: Mezey Barna (Budapest, 2000, 38–57., 45–46. p.); Barta-Hegyi, 1969, 1137. p.; Bónis, 1971, 478. p.; Varga, 1974, 8–10. p.; Nagyné Szegvári, 1975, 42. p.
- ²⁵ Both, 1970, 218. p.; Both, 1994, 29. p.; Bónis, 1971, 481. p.; Révész T., 1990, 101. p.; Stipta, 2003a, 24. p.; Stipta, 2005, 51. p.; Stipta 2010, 101. p.
- ²⁶ Hajdu, 1983; Hajdu Lajos: *A büntetőjogtörténet kutatásának kihasználhatatlan lehetőségeiről (A rabtáblák és büntető-perkivonatok történeti forrásértéke)* (Levéltári Közlemények, 55, 1984, 3–30. p.); Hajdu Lajos: *Büntető és büntetés Magyarországon a XVIII. utolsó harmadában* (Budapest, 1985; a továbbiakban: Hajdu 1985); Hajdu Lajos: *Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hevesen éveinek Magyarországon* (Budapest, 1996).
- ²⁷ Hajdu, 1985, 6–7. p.; Stipta, 2003a, 25. p.; Stipta, 2003b, 634. p.; Stipta, 2010, 107. p.
- ²⁸ Az 1848 előtti kodifikációs kísérletekről Bató Szilvia: *A „büntetési rendszer” megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844)* (Szeged, 2010, 19–47. p.; a továbbiakban: Bató 2010).
- ²⁹ Szlemenics, Pál: *Elementa Juris Criminalis Hungarici* (Posonii, 1817, 11–12. p.); Szlemenics Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény* (Buda, 1836, 12. p.); Vuchetich, Mátyás: *Institutiones iuris criminalis Hungarici* (Buda, 1819, 16–24. p.); Vuchetich Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere. I. könyv. Elméleti büntetőjog*. Ford. Király Tibor (Budapest, 2010, 50–58. p.)
- ³⁰ 1723:101. tc. 2. §; Beöthy, 2008, 114. p.; Ember, 1940, 90. p.; Felhő-Vörös, 1961, 17., 19., 21. p.; Csizmadia, 1976, 34. p.; Szabó, 1996, 389. p.
- ³¹ Hajdu, 1985, 23. p.
- ³² Hajdu, 1985, 342., 350. p. Pauler Tivadar 1864-ben csak példálózó felsorolást tett közzé a büntetőjogot érintő királyi rendeletekről: Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan*. I. (Pest, 1864, 13. p.).
- ³³ Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőködex-tervezet* (KJK, Budapest, 1971, 385. p.)
- ³⁴ Wenzel, Gusztáv: *Das Gerichtswesen und das Verfahren der Gerichte in Ungarn und Siebenbürgen* (Der Jurist, XV. 1., 1846, 111–129.; 119. p.); Suhayda János: *Magyarország közigazgatása. Tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-ki törvényekre* (Pest, 1861, 124. p.; a továbbiakban: Suhayda, 1861); Beöthy, 2008, 63. p.
- ³⁵ Degré Alajos: *Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához*. In: Degré Alajos: *Válogatott jogtörténeti tanulmányok*. Vál., szerk., jegyz.: Mezey Barna (Budapest, 2000, 87–94.; 91. p.; a továbbiakban: Degré 2004).
- ³⁶ Degré, 2004, 92. p.
- ³⁷ Hajdu, 1983, 337–338., 341. p.
- ³⁸ Fayer László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. I–IV. (Budapest, 1896–1902; reprint: Budapest, 2004, III. 59–63., 184–200. p.; a továbbiakban: Fayer 2004); Bató Szilvia: *Közvélemény és büntetőjog a reformkori Magyarországon (Aetas, 2001, 3–4, 182–216.; 190. p.); Bató, 2010, 44. p.*
- ³⁹ Fayer, 2004, I/1, 138. p.; Bató Szilvia: *Boszorkányok és/vagy magzatelhajítók, családok, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához* (Jogtörténeti Szemle, 2004. I., 34–41.; 37. p.).
- ⁴⁰ Nánási László: *A magyar királyi ügyészség története 1871–1945* (Doktori értekezés, kézirat. Szeged, 2010).
- ⁴¹ Kosáry, 2003, 78–89., 93–107. p.
- ⁴² Degré, 2004, 91–92. p.
- ⁴³ Máthé, 1982, 15. p.; Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Hélióablak, bírói jogviszony, esküdszék* (Szeged, 2006, 7. p.).
- ⁴⁴ Szászi András: *Adatok az igazságügyi minisztérium ügyintézésének történetéhez 1867–1918*. (Levéltári Közlemények, 25, 1955, 188–205. p.).
- ⁴⁵ Pomogyi László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár* (Budapest, 2008, 576. p.; a továbbiakban: Pomogyi, 2008); Csizmadia, 1995, 166. p.; Varga-Veres, 1989, 11. p.; F. Kiss, 1987, 387. p.; Varga, 1996, 91., 95. p.; Stipta, 1998, 108. p.; Varga, 1974, 133. p.; Kosáry, 2003, 78. p.; Bélay Vilmos: *Bevezetés*. In: Bélay Vilmos: *Magyar kancelláriai levéltár. Repertórium* (Budapest, 1973, 7–11. p.)
- ⁴⁶ Récsi Emil: *Magyarország közigazgatása mint 1848-ig s 1848-ban fennállott* (Buda-Pest, 1861, 453. p.); Suhayda, 1861, 162–163. p.; Beöthy, 2008, 112. p.; Makay Dezső: *Királyi kancellária*. In: *Magyar jogi lexikon*. IV. Szerk.: Márkus Dezső (Budapest, 1903, 811–816.; 815. p.); Eckhart, 2000, 207. p.; Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk.: Béli Gábor (Pécs, 2010, 222., 227. p.)
- ⁴⁷ Felhő-Vörös, 1961, 173. p.; Varga, 1996, 91. p.; F. Kiss, 1987, 383. p.; Borsodi Csaba: *Újkor (1526–1849)*. In: *Levéltári kézikönyv*. Szerk.: Körmendy Lajos (Budapest, 2009, 93–114.; 101. p.; a továbbiakban: Borsodi, 2009).
- ⁴⁸ Varga, 1954, 49–57. p.; Varga, 1960, 737–738. p.; Barta-Hegyi, 1969, 1337. p.; Varga, 1974, 25., 47., 50–51. p.; Varga, 1996, 92. p.; Stipta 1998, 66. p.
- ⁴⁹ Vinkler, 1921, 257. p.; Varga, 1954, 50., 54–55. p.; Varga, 1960, 742. p.; Barta-Hegyi, 1969, 1335. p.; Varga, 1974, 30., 61. p.; Csizmadia, 1976, 50. p.; Hajdu, 1982, 286., 312. p.; Hajdu, 1983, 50., 345. p.; Hajdu, 1985, 55. p.; Varga-Veres, 1989, 5. p.; Varga, 1996, 92. p.; Stipta, 1998, 66. p.; Mezey, Barna: *Richter und Gerichtshöfe. (Jahrhunderte des ungarischen Gerichtssystems)*. In: *Rechtsgeschichtliche Studien. Beiträge zur Institutionenentwicklung in der ungarischen Rechtsgeschichte*. Szerk.: Máthé, Gábor, Mezey, Barna (Passau–Budapest, 2008, 35–61.; 45. p.).
- ⁵⁰ Vinkler, 1921, 256. p.; Varga, 1954, 50., 52. p.; Varga, 1960, 739., 746. p.; Barta-Hegyi, 1969, 1335. p.; Varga, 1974, 30–31., 34., 51., 55., 75., 85. p.; Csizmadia, 1976, 69. p.; Hajdu Lajos: *Adalékok az igazgatási reformok és a bürokratizmus hazai történetéhez*. In: *Jogtörténeti tanulmányok IV*. Szerk.: Csizmadia Andor (Budapest, 1980, 71–94.; 77. p.; Hajdu, 1982, 164., 347., 426–427. p.; Hajdu, 1983, 47., 50., 314. p.; Varga-Veres, 1989, 5. p.; Varga, 1996, 92. p.; Stipta, 1998, 66. p.; Béli, 2000, 225. p.)
- ⁵¹ Hoke, Rudolf: *Österreich*. In: *Deutsche Verwaltungsgeschichte 2. Vom Reichsdeputationshauptschluß bis zur Auflösung des Deutschen Bundes*. Szerk.: Jeserich, Kurt G. A. – Pohl, Hans – Unruh, Georg-Christoph (Stuttgart, 1983, 345–399.; 363. p.; a továbbiakban: Hoke, 1983); Hartl, Friedrich: *Grundlinien der österreichischen Strafrechtsgeschichte bis zur Revolution von 1848*. In: *Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX–XX. Jahrhundert*. Szerk.: Máthé, Gábor – Ogris, Werner (Budapest, 1996, 13–54.; 17. p.).
- ⁵² Varga, 1974, 21. p.; Stipta, 1998, 65. p.; Ogris, Werner: *Die Rechtsentwicklung in Cisleithanien 1848–1918*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. II. Verwaltung und Rechtswesen*. Szerk.: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Bécs, 1975, 538–662.; 547., 550. p.); Ogris, Werner: *Die Entwicklung von Gerichtsverfassung, Strafrecht und Strafprozeßrecht 1848–1918*. In: *Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Strafrechtskodifikation im XIX–XX. Jahrhundert*. Szerk.: Máthé, Gábor – Ogris, Werner (Budapest, 1996, 55–74.; 59. p.); Hoke, 1983, 361. p.; Brauner, Wilhelm: *Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VII/1. Verfassung und Parlamentarismus*. Szerk.: Rumpel, Helmut – Urbanitsch, Peter (Bécs, 2000, 69–237.; 75. p.).
- ⁵³ Varga, 1954, 60. p.; Varga, 1960, 746. p.; Barta-Hegyi, 1969, 1335–1336. p.; Varga, 1974, 73–75., 78–80., 83. p.; Hajdu, 1982, 415. p.; Hajdu, 1985, 56. p.; Varga-Veres, 1989, 10. p.; Varga, 1996, 94. p.; Stipta, 1998, 66., 103–104. p.
- ⁵⁴ Barta-Hegyi, 1969, 1335. p.
- ⁵⁵ Varga, 1974, 133. p.; Csizmadia, 1976, 220–221. p.; Varga-Veres, 1989, 11. p.; Varga, 1996, 96. p.; Stipta, 1998, 108. p.; F. Kiss, 1987, 382–383. p.

- ⁵⁶ Gábor [Gyula]: *Királyi helytartótanács*. In: *Magyar jogi lexikon*. IV. Szerk.: Márkus Dezső (Pallas, Budapest, 1903, 807–808.; 807 p.; a továbbiakban: Gábor 1903); Degré, 2010, 228–229. p.; Bódiné Beliznai-Mezey, 2003, 128. p.; Kosáry, 2003, 93., 98. p.
- ⁵⁷ Suhayda, 1861, 165. p.; Eckhart, 2000, 208. p.; Felhő-Vörös, 1961, 21. p.; Csizmadia, 1976, 35. p.; Csizmadia, 1995, 167. p.; Szabó, 1996, 379. p.; Pomogyi, 2008, 427. p.
- ⁵⁸ Felhő-Vörös, 1961, 173. p.; Varga, 1996, 91. p.; F. Kiss, 1987, 383. p.; Borsodi 2009, 101. p.
- ⁵⁹ Beöthy, 2008, 111–115. p.; Ember, 1940, 84–85. p.; Felhő-Vörös, 1961, 28–29., 36. p.; Fallenbüchl Zoltán: *A magyar kamara tisztviselői II. Józseftől a polgári forradalomig 1780–1848* (Levéltári Közlemények, 43, 1972, 327–395.; 331. p.); Csizmadia, 1976, 35. p.; Nagy, 1975, 130–133., 135–137. p.; Kállay István: *Nagy István: A magyar kamara 1686–1848* (Budapest, Akadémiai kiadó, 1971, 374 l.) (Századok, 107, 1973, 987–990.; 898. p.); Hajdu, 1982, 92. p.; Eckhart, 2000, 208. p.; Bódiné Beliznai-Mezey, 2003, 128. p.; Mezey Barna: *Feudális állammodellek Magyarországon*. In: *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Budapest, 2003, 41–

- 88.; 72. p.); Pomogyi, 2008, 427. p.; Gábor, 1903, 807. p.; Fazekas István: *Íratkezelés a polgári kor előtt*. In: *Levéltári kézikönyv*. Szerk.: Körmendy Lajos (Osiris-MOL, Budapest, 2009, 357–372.; 361. p.; a továbbiakban: Fazekas 2009).
- ⁶⁰ Beöthy, 2008, 111–115. p.; Ember, 1940, 87., 90., 117. p.; Felhő-Vörös, 1961, 5., 16–17., 19–22., 26–28., 32. p.; Csizmadia, 1976, 34–36., 67. p.; Eckhart, 2000, 207–208. p.; Degré, 2010, 228–229. p.; Szabó, 1996, 379–380., 382. p.; Kosáry, 2003, 93., 98. p.; Borsodi, 2009, 101. p.
- ⁶¹ Felhő-Vörös, 1961, 5., 27. p.; Hajdu, 1980, 73–75. p.; Hajdu, 1983, 40., 44. p.
- ⁶² Ember, 1940, 112. p.; Felhő-Vörös, 1961, 61., 77–78. p.; Csizmadia, 1976, 69. p.; Hajdu, 1985, 23., 342., 350. p.; Szabó, 1996, 389–390. p.; Csizmadia, 1977, 140. p.
- ⁶³ Ember, 1940, 133–140., 158–159. p.; Felhő-Vörös, 1961, 36., 140–143., 180. p.; Nagy, 1975, 130. p.; Fazekas, 2009, 361. p.
- ⁶⁴ Felhő-Vörös, 1961, 39., 180–181., 396. p.
- ⁶⁵ Ember, 1940, 116. p.; Felhő-Vörös, 1961, 33–34. p.; Vajna Károly: *Hazai régi büntetések*. I. (Budapest, 1906, 204. p.)

Blazovich László

A Szász tükör és a német jogkönyvek hatása Magyarországon¹

A Magyarországi jogkönyv-kutatás története sajátosan alakult. A németországi kutatás fellendülésével egy időben, 1844-ben adta ki két pozsonyi evangéliumi liceumi tanár, Michnai és Lichner a *Budai jogkönyvet*, a század vége felé Demkó Kálmán a *Zipser Willkür* elemzésébe fogott, Lindner Gusztáv pedig az Altenberger-codexben lévő *Sváb tükröt* adta ki 1885-ben. Davori Relkovich Neda a Budai jogkönyv elemzéséről készített kötetet. Az ígéretes nekilendülés után azonban hosszú szünet következett. A csendet Mollay Károly törte meg, s 1959-ben újra kiadta a Budai jogkönyvet (Ofner Stedtrecht).

A kutatásnak munkásságával új lendületet adott Ilpo Tapani Piirainen, aki számos, a középkori Magyar Királyság – ma Szlovákiához tartozó – területén született jogkönyvet és városi jegyzőkönyvet publikált az 1980-as évektől kezdve egyedül és munkatársaival. (Hogy a helyzetet jobban megértsük, annyit jegyzünk meg, hogy az egykori Magyar Királyság területén ma nyolc ország osztozik. Köztük a mai Magyarország és Szlovákia területe teljes egészében a korábbi ország része volt.) Heiner Lück a Szász tükör keleti hatását kutatva érkezett el a területre, és írt maghatározó tanulmányokat. Az 1990-es években jutott el e sorok írója is a jogkönyvekhez, és számos tanulmány mellett a Budai jogkönyv és a Szász tükör magyar

nyelvű kiadását valósította meg Schmidt Józseffel közösen. Jelenleg a Sváb tükör, a „Szász tükör fia” áll kiadás előtt magyar fordításban. Az említett kötetekben a szöveget hosszú bevezető tanulmány, lábjegyzetek és mutató kísérik.

A fordító, szövegelemző munka kettős célt szolgál. Egyrészt bemutatja, hogy a német birodalmon kívül élő, német kultúrájú városok lakosai hogyan éltek a német városi joggal, másrészt a jogkönyvek milyen hatást gyakoroltak a magyar városi jogfejlődésre, azaz hogyan érvényesült a jogtranszfer. Minderre a későbbiekben visszatérünk.

A *Budai jogkönyv* fordítása és elemzése vezetett el bennünket forrásaihoz, a Szász és Sváb tükrökhöz, ugyanis a jogkönyvvel kapcsolatosan több kérdést nyitva hagyott a tudomány. Amint a mélyreható vizsgálatokból kiderült, a jogkönyv elsődleges forrása a helyi szokásjog és a királyi privilégiumok mellett a Sváb tükör lehetett, amelynek elemzésére még visszatérünk. Egyébként az artikulások között sok a két jogkönyvre visszavezethető szabály, amelyeket a Szász tükrökből emelt át a Sváb tükör szerzője. Ugyanakkor van három szabály, amelyek csak a Szász tükrökben találhatók meg. Magyaroztatát az adhatja, hogy a Budai Jogkönyv Mollay Károly által feltételezett szerzője, Johannes Siebenlinder a Szepességhez közeli Hét-hársról (Siebenlind) származott, és nagyon jól ismerte az ott használt jogot, amely, mint említettük, a Szász tükrökre és a magdeburgi jogra vezethető vissza. Ugyanakkor több artikulus található, amelyek csak a Sváb tükrökben lelhetők fel.

A filológiai megfelelések mellett fontosnak tartjuk a tartalmi tényezőket. Formai, ám egyúttal tartalmi szempont a mű elején a regiszter jelenléte, amely a Sváb tükör „Táblák” című részére vezethető vissza. A középkori írás és könyvszerkesztés fejlődése során ugyanis az olvasás könnyítése céljából nemcsak a fejezetekre tagolás és a bekezdések jelentek meg az írásművekben, hanem a szerzők

regisztrert, azaz tartalomjegyzéket adtak, amelyet kötetük elejére helyeztek. Ezek kezdetben nem teljesen egyeztek a műben szereplő részekkel, amint Sváb tükör és a Budai Jogkönyv mutatja, ám mégis nagy segítséget adtak az eligazodásban.

Ezen túlmenően a Budai Jogkönyvben a Sváb tükörben leírt családi vagyonjog és öröklési rend városokban alkalmazott változata jelent meg, ami szintén a Tükör erős hatására enged következtetni. Mint ismeretes, a családok részben vagyonigazgatási közösségben élve kezelték vagyonukat, ami azt jelentette, hogy a házastársak megtartották saját, a házasságba hozott vagyonukat, amelyet a házasság fennállása idején a férj kezelt, ugyanis a feleség a házassággal az atyai hatalom vagy oltalom alól a férj alá került. A férjnek azonban az aszszony beleegyezése nélkül nem lehetett felesége vagyonát zálogba adni vagy értékesíteni.

Az egyik házastárs halála után mint örökhagyónak a vagyonából a túlélők, az özvegy és a gyerekek fejenként egy-egy részt örököltek. Hozzáteesszük, hogy a tartományjog szerint más volt a helyzet a túlélő feleséget illetően, azonban a saját részét megtartotta. A leírt öröklési forma archaikus, már a római jogban szerepelt, csak később a császárság idején szorították ki az anyát az örökösök közül. A budai jogban, mint városi jogban már az ingó mellett az ingatlanra is kiterjedt az özvegy öröklési joga, éppúgy egy részt kapott, mint a gyerekek, fiúk és leányok egyaránt. Eme öröklési forma került át azután a tárnoki jogba, amelyet a tárnoki városok alkalmaztak, és tartalmazza az újlaki jogkönyv is, továbbá példát találtunk rá a soproni Gerichtsbuchban és a pozsonyi városi jegyzőkönyvben.

Bekerülése az újlaki jogkönyvbe arra hívja fel a figyelmet, hogy a városi jog, nevezetesen a budai, leszi-várgott a mezővárosokba, amelyek lakói számos kiváltságuk ellenére végeredményben jobbágyi állapotban éltek magánjogi helyzetüket illetően. Bizonyítják eme jogtranszfert a debreceni jegyzőkönyvek egyes bejegyzései is, amelyekből kiderül, hogy az öröklési rend ebben a földesúri városban is a leírtakhoz hasonló volt. Debrecenben sajátos helyzet alakult ki. A parasztpolgárok ingóságaik mellett

házzal és kerttel rendelkeztek. Földet: szántót és legelőt házuk nagysága után kaptak a városi tanácstól, ugyanis annak nagysága után adóztak. Debrecen polgárai, a civisek a föld – közösség – a közösség tagja archaikus hármas viszonyában éltek egészen a polgári átalakulásig, 1867-ig.

A leírt tartalmi szempont mellett még egyet említünk,

amely a Sváb tükör nagyobb jelentőségét mutatja a Budai jogkönyvben. A 292. cikkulus szerint az olyan anyát, aki erkölcstelenségre adja fiát vagy a lányát, tegyék egy zsákba, és süllyesszék a Dunába, hogy a vízbe fulladjon. A rokongyilkosság, a parricidium – amellyel rokon esetet ír le szabályunk, hiszen az anya tönkreteszi gyerekeit, ha mások szexuális vágyainak szolgáltatta ki

őket – büntetése hasonló volt a római jogban, ahogy a Codex Theodosianus ezt leírja. Ott szintén börtörzsákba varrták a tettest, szemét bekötve, lába alá deszkát téve, hogy ne érinthesse a földet, ne lássa a napot, és a levegő, a szabad ég elöl, valamint a víztől is el legyen zárva, hogy ne érintkezessen a tiszta elemekkel, mielőtt meghal.

Mellé állatokat: kakast, kígyót, majmot és kutyát zártak. Ennek magyarázatát többféleképp adták.

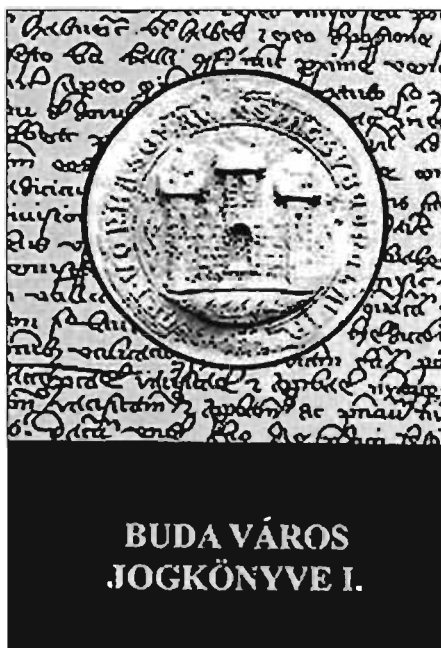
A Codex Theodosianusból a rokongyilkosság e büntetését átvette a Lex romana visigothorum, ahonnan merített a Sváb tükör szerzője, onnan pedig a Budai jogkönyv szerzője emelte át saját művébe. Íme: egy szabály, amely a római jog hatására, évezredes múlta visszatekintve került be a középkori jogkönyvekbe. Az északi joganyagban, a germán jogban nem szerepel, így a Szász tükörben sem. A Sváb tükör hatása nem véletlen, hiszen a budai polgárok elsősorban a Duna-medence városaiból és Nürnbergből érkeztek Budára, és hozták magukkal jogukat. A rokon és kereskedelmi kapcsolat a későbbiekben is fennmaradt. A Duna-medence az áru piac mellett a házassági piac szerepét is betöltötte a német polgárok között.

Kereskedelmi kapcsolataikat nem egy esetben házasságokkal erősítették meg.

Amint a Budai jogkönyvből kitűnik, a magdeburgi, illetve a Sváb tükör által leírt jog Magyarországon bizonyos esetekben nem egymástól kristálytisztán elkülönül-

A Budai Jogkönyv két oldala

A Budai Jogkönyv Blaskovich László által készített kiadásának címlapja

ve jelent meg. Jóllehet a kutatók, közöttük Heiner Lück, helyesen állapították meg, hogy a Pozsony–Buda–Kassa vonaltól délre jobbra a Sváb tükör, míg attól északra a magdeburgi jog hatása érvényesült, de létezett egy olyan terület, amelyen mindkét jog jelenlétét felfedezhetjük. Példa erre a 16. században létrejött felső-magyarországi öt város szövetsége, a Pentapolis. Tagjai: Bártfa, Eperjes, Kassa, Kisszeben és Lőcse (Bardfeld, Preschau, Kaschau, Kleinseben és Leutschau) által használt jogban a két jogterületen hatályos jog szabályai keveredtek. Az ő általuk egymás között használt jogot vették át a hegyaljai mezővárosok, mint például a híres márkájú bornak nevet adó Tokaj és Mád, valamint a távolabb fekvő, hordókészítéséről híres Gönc – ahol németek ugyancsak éltek – parasztpolgárai. A vegyes hatást jelzi a fentiek mellett az, hogy az erdélyi Nagyszebenben őrzött Altenberger-kódexben a Sváb tükör mellett helyet kapott a magdeburgi Weichbildrecht, amelyet subsidiarius jogként használtak a nagyszebeni polgárok.

Mielőtt a Szász tükörnek a Szepesség jogára tett hatását bemutatnánk, annyit említnünk meg, hogy a városi szabadságjogokhoz hasonló kiváltságot kaptak II. András magyar királytól az erdélyi szászok, akik Erdély déli részén, az ún. Királyföldön (Königsboden) vagy más néven Szászföldön, a király által nekik adományozott területen, valamint Brassó vidékén éltek. A szabadságlevelet, az Andreanumot 1224-ben nyerték el a királytól. Az adománylevél mindazon kiváltságokat tartalmazza (szabad bíró- és plébánosválasztás, a háztelek és birtok szabad örökítése, továbbá gazdasági szabadságjogok: piac- és vámszabadság), amelyeket a királyok adhattak bevándorló, azaz hospes alattvalóknak.

A kiváltságlevél időben nagyon korai. Eppen ezért eme telepések Németország fejlettebb régiójából, talán a Rajna mellől érkezettek, hiszen élni tudtak e szabadságjogokkal. Származási helyük pontosan még nem feltárt, annál inkább erdélyi történetük. E területről, Nagyszebenből származik a már említett Altenberger-kódex, amelyet Thomas Altenberger szebeni polgármester, királybíró és kamarás 1481-ben hozott Szebenbe, és a beírások tanúsága szerint a reformációt követően is használták. A reformáció idején az egész népesség az evangélikus vallást

vette fel, ám 1224-ben kapott kiváltságaikkal a polgári korszak beköszöntéig éltek.

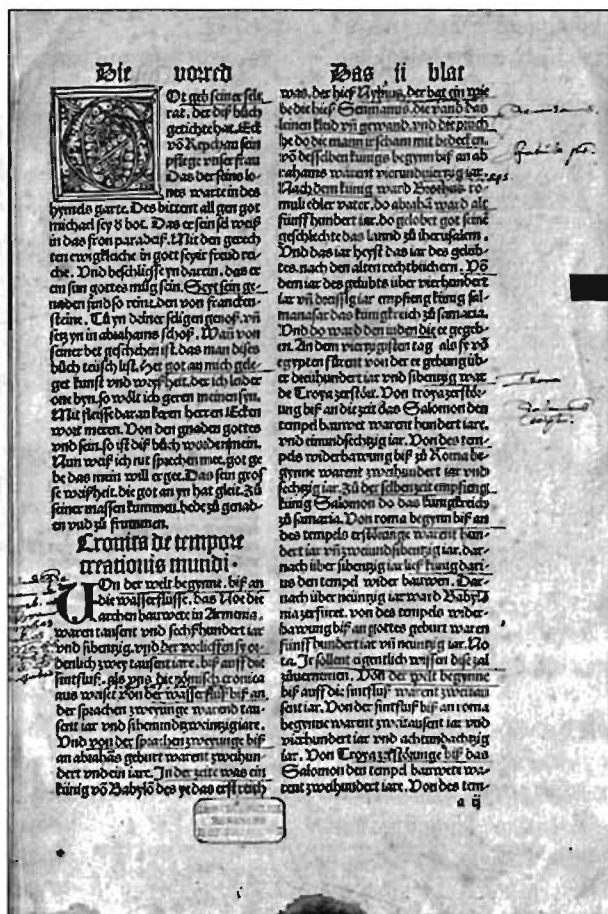
Az erdélyi szászok döntő része Ceausescu uralma idején távozott az 1918 után Romániához került Erdélyből. Ne-

vük magyarázatáról annyit, hogy a középkori Magyarországon a területi etnikai autonómiát szerzett németeket, a német föld bármely részéről vándoroltak a magyar királyságba, szászoknak hívták. Az elnevezési gyakorlat hasonlóan alakult a török kor után, amikor a 18. századtól hazánkba érkező németeket a mai napig egységesen sváboknak nevezik.

A másik területi-etnikai autonómiát nyert, a 13. században Magyarországra érkezett német telepes csoport a Szepességben – a szó a magyar szép szóból származik – kapott helyet, amely medence a Magas-Tátra csúcsai alatt terül el. A Kárpátok magas hegyei közötti területet, amelyet már betagoltak a korabeli magyar területi igazgatási rendszerbe, ritkán lakták, jutott hely a bevándorlóknak, akik Breslau felől az ún. magas úton jöttek, Krakaut érintve. Társaik ezen az úton mentek tovább Sandomierz irányába, Lembergbe, majd Ukrajna felé.

Eppen a magdeburgi jog terjedését tanulmányozva állapítottuk meg, hogy a középkori magyar királyság ezen részébe nemcsak délről a folyó völgyekben egyre feljebb haladva érkeztek telepések, hanem északról is.

Hogy pontosan mikor érkezett Magyarországra e német csoport, nem ismeretes, legtöbb kutató a tatárjárás (1241–1242) utáni időre helyezi érkezésüket, azonban a korábbi időpont sem kizárható. Talán nem sokkal 1271 előtt jöttek, amikor számukra V. István király a szabadságlevelet kiadta. A privilégium szerint az érkezők mezőgazdasággal és egyéb munkával foglalkozó egyszerű emberek (simplices homines) voltak, akik ispánt vagy bírót szabadon választhattak maguknak. Ispánjuk vagy grófjuk együtt ítélte a szepesi ispánnal, bűnvádi ügyekben az ítéleteket a szász tartomány jogai szerint kellett meghozniuk, ugyanis az oklevél biztosította számukra, hogy saját jogaik szerint éljenek. Leutschaut már az 1271-es oklevél a kerület fő városának (civitas provinciae capitalis) nevezte. Felettük csak saját bíráik ítélezhettek. Mindezekért a jogokért ellentételezésképpen évente 300 budai finomezüst márkát fizettek adó fejében, és 50 katonát kellett kiállítaniuk a királyi seregbe. Emellett minden bizonnyal határvédelmi feladatokat láttak el.

A magdeburgi Weichbildrecht egy lapja
(Darmstadt, Universitäts- und Landesbibliothek)

A felsorolt mintegy 46 település, város, falu és település-
lésmag közül 1344-ben 24 lépett szövetségre. Miként nem
tudunk pontos választ adni arra a kérdésre, hogy milyen
településekről érkeztek a német hospesek a Szepességbe,
ugyanúgy nem tudjuk pontosan megadni a mű keletkezé-
sének helyét és annak a személynek a nevét, aki a Zipser
Willkürt készítette.

A mű keletkezésének idejét Demkó Kálmán és Heiner
Lück az egyes fennmaradt kéziratokon olvasható dátum,
1370 idejére teszi. Figyelemre méltó viszont az, hogy a
kéziratok írásmódja alapján azok keletkezését Piirainen a
15. század második felére helyezi. Úgy véljük, az első kéz-
irat írásba foglalása ante quemjének az 1412-es időpontot
tekinthetjük, amikor Luxenburgi Zsigmond magyar király,
később német-római császár a Szepességből 13 települést
elzálogosított a lengyel királynak, amellyel az addig egy
főhatóság alá tartozó szepesi német (zipser) településeket
megosztotta, addig használt jogait meg hagyva. Az el-
mondottak alapján magunk is úgy véljük, hogy az 1370-es
dátum valós lehet. A jogkönyv feltehetően azt a jogot írta
le, amelynek alapján a szepesi gróf bíróságán ítéleztek.
Ezek szerint a mű Lőcsén keletkezett, és a bíróság ülnö-
keinek egyike készítette.

A tudományos kutatás számára eddig ugyancsak is-
mert volt, hogy a zsolnaihoz és a bányavárosok jog-
könyveihez hasonlóan a Zipser Willkürben a Szász tükör
hatása fedezhető fel. Demkó Kálmán és Heiner Lück szá-
mos artikulusról mutatta ki az egyezéseket. Rendszeres
áttekintésük után az összes (93) artikus közül 37 olyan
szabályt találtunk, amelyekben
részben vagy egészben kimutatható
Eike von Repgow műve valame-
lyik artikusának hatása. Élesebb
szemmel talán újabbakat is találhat
még a későbbi kutatás. A további
56 szabály részben a korabeli Ma-
gyar Királyság közjogi viszonyai-
hoz kapcsolódik, részben a korabeli
ipar és kereskedelem életének kere-
teit határozza meg, ezáltal a városi
jogkönyvekkel áll összefüggésben,
részben pedig a helyi jogfejlődés
eredményeit rögzíti.

A szepességi németiség kapcsolata
a magdeburgi joggal és Magdeburg-
gal mint anyavárossal a későbbiek
során sem szakadt meg, amit igazol
a Piirainen által 14. számúnak jelölt
lőcsei kézirat 17. artikulusa után tett
megjegyzés. Az örökségi jog köré-
be tartozó 17. artikus szerint, ha a
házasfelek egyike meghal, és olyan
kiskorú árva maradnak utána, akik
vagyonukról nem
képesek gondoskodni, továbbá a túlélő fél újra házassá-
gra lép, az örökhagyó legközelebbi rokonai kényszerítsék
a túlélőt gyermekei részének kiadására, amelyet majd a
gyám kezel. Ha ezt nem teszik, az új házasságból született
gyerekek ugyanúgy örököljenek, mint az első házasságból
származók.

1515-ben Lőcse város tanácsának határozatával az ille-
tő artikus szövegét megváltoztatták, és a végzést az arti-
kus után a jogkönyvbe vezették. Eszerint – hivatkozva a
Szász tükör tartományi joga első könyvének 3 artikulusa
3. szakaszára és a hozzá tartozó glosszára, továbbá a 29.
artikulusra, valamint a magdeburgi esküdszék határoza-
tára – kimondták, hogy az örökséghez való jog az örök-
hagyó halála után harminc éven belül nem évülhet el, és
azt, hogy az édestestvér rokonsági fokban közelebb áll a
szülőkhöz, mint a féltestvér. Az artikus és az utána kö-
vetkező bejegyzés egyrészt jelzi a Szepesség területén élő
németek között végbement önálló jogfejlődést, másrészt
felhívja a figyelmet arra a kapcsolatra, amely évszázado-
kon keresztül élt Magdeburg és a szepesi szászok között.

A Szász tükör és a magdeburgi jog hatását fedezhetjük
fel az 1378-ban keletkezett Zsolnai (Sillein) jogkönyvben,
amelyet még a középkorban szlovák nyelvre fordítottak.
A benne szereplő jogot Korponáról (Karpfen) vitték ma-
gukkal az oda költöző polgárok, amint ezt Ilpo Tapani Pi-
irainen megállapította. Kérdés, hogy oda honnan érkezett a
betelepülőkkel. Talán a sziléziai Teschenből. A jogkönyv
szerzője a helyi keletkezésű szabályok mellett a mű be-
vezetőjét a Weichbildchronikból merítette, majd követ-
keznek a Szász tükör és a Weichbildrecht egymással öt-
vözött szabályai. A mű tartalmazza továbbá a Szász tükör
krakkói variánsának egyes részleteit. A felsoroltakon túl
artikulusokat merített a magdeburg-boroszlói, valamint a
magdeburg-görlitzi jogból, és beillesztette művébe a ro-
denai bányajogot, amely különbözik a vidék városainak
bányajogától.

Ha számba vesszük az egykori
Felvidék, a mai Szlovákia területé-
nek említett bányavárosait, azt ál-
lapíthatjuk meg, hogy a középkori
Magyar Királyság területén jelentős
hatást gyakorolt a Szász tükör és a
magdeburgi jog, továbbá, miután ke-
veredett a Sváb tükörben leírt joggal,
ezen vidéktől délre szintén ismerték
egyes elemeit.

Befejezésül néhány mondatot a
Szász tükör fordításának haszná-
ról és nehézségeiről. Mindenekelőtt
megjegyezzük, hogy a mű fordítása
tágítja a középkorról szerzett isme-
reteinket. Mások mellett felhívja a
figyelmet az alsóbb társadalmi cso-
portok rétegzettségére, valamint a
bíróságokon az accusatorius peres
eljárás idején a bíró és a társbírák
szerepének megosztottságára. Vele
kapcsolatosan a magyar középkori

eljárásjogban eddig ismeretlen kifejezéssel, az 'Urteil fin-
den', illetve az 'Urteilsfindung' fogalmával ismerkedhet-
tünk meg, amelyet – jobbat nem találva – Ruszoly József
nyomán az 'ítélet' vagy 'jogtalálás' szóval fordítottunk.
Feltehetően a magyar bíróságokon hasonló „munkameg-
osztás” létezett, annak ellenére, hogy a források nem szólnak róla.

Az erdélyi szász jogszabályok gyűjteménye
(Brassó, 1583)

Az alsóbb társadalmi csoportok csúcsán a miniszterialisok álltak, akik korábban a király, majd a fejedelmek és grófok udvarában is megjelentek, mint a szolgálatot teljesítő népek vezetői. Nagy részük később a felsőbb rétegek soraiba emelkedett. Társadalmi állapotuk hasonló a magyar *servientes reges*hez, a királyi szerviensekéhez és a várjobbágyokéhoz. Mégis, a fordítás során maradtunk a miniszteriális elnevezésnél. Hasonlóképpen jártunk el az 'Acht' fogalmával, amelynek a magyar 'levelesítés'felel meg, azonban mégsem teljesen, ezért a kerületi, illetőleg birodalmi kiközösítéssel fordítottuk. A példákat sorolhatnánk.

A fentiek arra hívják fel a figyelmet, hogy a jogkönyvek fordítása során nemcsak a német kultúra terjesztésének

ügyét vállaltuk fel, hanem haszonnal szolgáltuk a magyar jogtörténet- és történettudományt, közben egyúttal saját ismereteinket is gyarapítottuk. Heroikus fáradozásunk, úgy véljük, meghozza gyümölcsét.

Jegyzet

¹ Az 2010. október 28-án, Magdeburgban, az *Eike-von-Repgow-díj* átadásán elhangzott ünnepi előadás szerkesztett változata. Ruszoly József professzornak a díjátadáson mondott laudációja folyóiratunk 68–70. oldalán olvasható. Blazovich László professzornak ezúton gratulálunk a kiemelkedő nemzetközi elismeréshez – a *Jogtörténeti Szemle* szerkesztősége.

Domokos Andrea

Farina és Rivière esete – A beteg elméjű bűnelkövető

Írásomban két 19. századi bűneset hasonlóságai alapján igyekszem felkutatni a beszámíthatóság mint büntetőjogi kategória kialakulásának történeti hátterét.

1764-ben Beccaria még lándzsát tört amellett, hogy a büntetés meghatározásánál egyedül a bűncselekménnyel okozott kárt kell figyelembe venni, az elkövető személyét nem. „A bűncselekmények igazi mértéke a társadalomnak okozott kár.”¹ Természetesen egy olyan korban, amikor nemegyszer a bíró „rossz emésztésétől”² függött az ítélet, illetve a legnagyobb gond az írásos törvénykönyv hiánya volt, érthető az objektív mérce iránti igény. Valójában Beccaria geometriai pontossággal szeretne volna meghatározni a bűnök és büntetésük mértékét: „...ez az ok, amiért az emberek társadalomban élnek, hasznos, mert lehetővé teszi, hogy pontosan kiszámíthassák egy gaztett következményeit”. „E problémák megérdemlik, hogy olyan geometriai pontossággal oldjuk meg őket, amelynek nem állhat ellen a szofizmak köde, a csábító ékesszólás és a gyáva aggályoskodás.”³

Beccaria a feudalizmus önkényességével szemben a törvényekben és az elkövetett bűnökkel arányos büntetésben látja az igazságosság garanciáját. A bűnelkövető személyével annyiban foglalkozik, hogy a társadalmanként,

kultúránként változó erkölcsi és normarendszer miként határozza meg értékkövetésüket, illetve azt, hogy a közjónak megfelelő vagy éppen azzal ellentétes magatartásformát tanúsítanak-e. „Bárki, aki filozófusszemmel olvasza a nemzetek törvénykönyveit és évkönyveit, tapasztalni fogja, hogy a *bűn* és az *erény*, a *jó állampolgár* és a *bűnös* fogalmai változtak a századok során...”⁴

A klasszikus büntetőjogi iskola, Beccaria alapvető ideáira erőteljesen támaszkodva, a tett igazságos, proporcionális megtorlását kívánta meg a büntető igazságszolgáltatástól, nem téve különbséget tettes és tettes között. Beccariához hasonlóan a feudalizmus partikuláris, önkényes rendszere ellen léptek fel, álláspontjuk szerint a törvények egységes alkalmazása jelentette a garanciát a jog és igazság érvényesüléséhez. E normativista, „dog-

maközpontú” irányzat azért is kapta a tettebüntetőjogi iskola nevet, mert a tettel, annak pszichéjével, egyéb személyi körülményeivel egyáltalán nem foglalkozott, vizsgálódásának tárgya kizárólag a megvalósított tett és annak igazságos megtorlása volt. Számukra a bűncselekmény jogi jelenség, amelyet olyan bűnelkövető valósított meg, aki szabad akarattal rendelkezett. Számukra nem létezett beteg elméjű elkövető, akinek beszámítási képességét kizárhatta vagy korlátozhatta volna valamely mentális probléma. Kizárták a mérlegelés köréből az elkövető jellemzőit, így beszámítási képességének vizsgálatát is, hisz a klasszikus büntetőjogi iskola kiindulópontja az volt, hogy az elkövetett tettet meg kell büntetni,

Cesare Beccaria

és ennek révén kell helyreállítani a bűncselekmény által megsértett társadalmi rendet, jogbiztonságot. A jogépségi büntetés nem más, mint igazságszolgáltatási aktus.

Az ugyanezen időben már szárnyaikat bontogató tettesbüntetőjogi iskolák azonban azt vallották, hogy az igazságszolgáltatás csak akkor lehet igazságos, ha a tettesek

személyében rejlő különbözőségeket is figyelembe vesszük, nem ragadunk le az elkövetett cselekménynél. A tettesbüntetőjogi iskolák a bűncselekményt nem kizárólag jogi jelenségnek tekintik, hanem a tettes egyéni adottságait, beszámítási képességét, a bűnözéshez való viszonyulását – alkalmi tettesről vagy éppen megrögzött bűnözőről van szó –, is vizsgálják. A büntetés már nem a jogépség fenntartására való szankció, hanem a társadalom védelmét szolgáló állami reagálás, aminek egyszerre van célja és egyúttal remélt haszna is.

Lombroso, a turini fegyház orvosa több ezer fegyencet vizsgált meg, s arra a következtetésre jutott, hogy a bűnözés okai mindig az egyénben rejlenek. A bűnös ember veszélyt jelent a társadalomra, ezért ki kell onnan iktatni elkülönítése útján. A tettesbüntetőjogi iskolák antropológiai felfogása mellett létrejött egy szociológiai irányzat is, amely éppúgy determinálnak tartja a bűnöző embert, csak éppen a társadalmi környezet által.

A tettesbüntetőjog már foglalkozik az egyén beszámíthatóságával, hiszen társadalomra veszélyessége is nagyban függ attól, hogy miként viszonyul az általa megvalósított tettehez és ennek függvényében milyen biztonsági intézkedést, vagy éppen gyógyító-megelőző kezelési módot kell számára biztosítani. Míg a tettbüntetőjogi iskolák esetében a felelősségre vonás alapja az akaratszabadságon alapuló erkölcsi felelősség, addig a tettesbüntetőjogi iskolák már foglalkoznak a tényleges felelősséggel: a beszámítás és a beszámíthatóság kérdéskörével együttesen.

Pierre Rivière több emberen elkövetett emberölési ügye⁵

Az 1830-as évek Franciaországában egy kis normandiai faluban élt egy parasztcsalád. A férj kivételesen szelíd, békés természetű ember, a feleség viszont összeférhetetlen, állandóan pereskedő asszony volt, a faluban nem is tartották teljesen épelméjűnek. A férj és a feleség családjában egyaránt voltak elmebeteg.

A házaspárnak öt gyermeke született, a feleség féktelen természete miatt a házaspár különvált, az apánál három, az anyánál két gyerek élt.

A legidősebb fiú, Pierre (történetünk főszereplője) különös gyerek volt, a falu bolondjának tartották. Erre minden okuk megvolt a falusiaknak, hiszen gyakran beszélt magában, ilyenkor azt mondta, hogy az ördöggel társalog. A zsebében mindig hordott kalapácsot és szegget, hogy élve keresztre feszíthessen békákat és madarakat. Szerette kínozni az állatokat, szenvedésük élvezetét okozott neki. Rettegett a nőktől, a nőnemű állatoktól.

Saját nőnemű rokonaitól is menekült, állandóan a vérfertőzéstől tartott. Úgy érezte, hogy testéből valamely megtermékenyítő folyadék szivárog és akaratán kívül bűnössé teheti őt a vérfertőzés vétkében. Gyakran tűnt el otthonról gyermek- és kamaszkorában, olyankor kőbányákban lakott. Hol a földön hentergett, hol a legkülönösebb mozdulatokat tette.

Ez a fiú 20 éves korában megölte három családtagját: 40 éves anyját, 18 éves húgát és 8 éves öccsét. Mindhármas nyakát elvágta. Elfogásakor azzal a magyarázattal állt elő, hogy isteni sugallatra követte el tettét. Hamarosan bevallotta azonban, hogy nem volt semmilyen isteni sugallat, apja szenvedéseinek akart véget vetni, amikor megölte anyját és a vele élő két gyereket. A faluban is szóbeszéd tárgya volt, hogy az anya állandó veszekedésével és pereskedéssel úgy megkeserítette férje életét, hogy az már többször próbált öngyilkos lenni.

Kihallgatása során elmondja, hogy elkeserítette apja szenvedésének látványa, minden gondolata a körül járt, hogy miként tudná apját megkímélni anyja állandó kínzásaitól.

A börtönben 50 oldalon megírta visszaemlékezéseit, amely a korabeli analfabéta parasztok közül messze kiemeli Pierre Rivière-t, hiszen olyan értelmesen és érzékletesen írja le családjá történetét és az apja által átélt szenvedéseket, hogy elismerést vált ki az olvasóból.

Így kezdi: „Nevem Pierre Rivière, meggyilkoltam anyámat, húgomat és öcsémet...”⁶ Gyerekkoráról is ír, arról, hogy „különös dolgokat” vitt véghez. „Először is elhatároztam, hogy feltalállok egy szerszámot, amivel madarakat lehet ölni. S mivel ilyet még senki sem látott, azt a nevet adtam neki, hogy *calibene*, sokáig dolgoztam rajta vasárnaponként és esténként, de mivel nem úgy sikerült, ahogy akartam, elástam egy mezőn, majd kiástam, még mindig ott van az egyik ház gerendáján.” „Keresztre feszítettem békákat és madarakat. Más kínzásokat is kitaláltam, hogy elpusztítsam őket. Odaszögeztem őket három szöggel a hasuknál fogva egy fához. Ezt úgy neveztem, hogy kilelkezem őket, volt, hogy vittem magammal gyerekeket, de néha egyedül csináltam.”

Apjával kapcsolatban ezt írta: „Láttam, hogy az utóbbi időkben mennyire összetört, anyám kétszínűsége, az átélt fájdalmak érzékenyen érintettek. Minden gondolatomban e körül járt és csak erre tudtam gondolni. Elhatároztam rémes tervemet, amit aztán végre is hajtottam, legelőször három hónappal azelőtt jutott eszembe.”⁷ Magáról az ölési cselekményről rendkívül szűkszavúan ír: „...fogtam a sarlót, bementem anyám házába és véghezvittem ezt a borzalmas bűntényt, anyámmal kezdtem, azután nővéremmel és az öcsémmel végeztem, utána újabb ütések mértem rájuk.”⁸

Cesare Lombroso

A jogászok, az orvosok és a társadalmi közvélemény reakciója megdöbbentő, ugyanis a nyilvánvalóan elmebeteg elkövetőt a cselekedet érthető motívumai miatt normális embernek kezdték tekinteni.

A büntetőeljárás során meghallgattak igazságügyi szakértőket; az orvosok egy része szerint teljesen épelméjű volt, másik része szerint viszont nem volt beszámítható tettének elkövetésekor. Azokat, akik épelméjűnek tartották, megzavarta az a momentum, hogy az elején örültek tettette magát (azaz egészen más típusú örültséget színel, mint amilyen elmebetegségben valójában szenvedett). A másik zavaró tényező ezen kevésbé kvalifikált orvosok számára éppen a kivételesen értelmesen megírt visszamemlékezés volt. Szerintük ilyen logikusan nem tudta volna örült ember leírni az apja által megélt szenvedéstörténetet.

A bíróság is teljesen bizonytalanná vált, ám végül a Rivière-t épelméjűnek tekintő szakértők véleményét fogadta el. A Calvados Megyei Bíróság 1835. november 12-i ülésén halálbüntetésre ítélte. Rivière megfellebbezte az ítéletet, az a Legfelsőbb Bíróságra került. A Párizsi Igazságügyi Palotában 1836. január 16-án tartott tárgyaláson az elsőfokú ítéletet helybenhagyták.

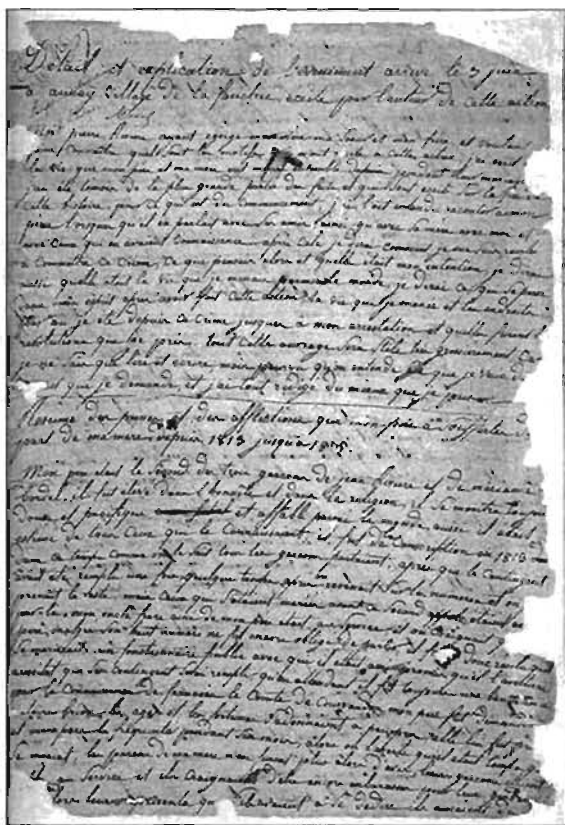
Egy párizsi orvoscsoporth 1835. december 25-én az első szakvéleményt felülbíráló összeállítást készített, ebben a következőket állapították meg:

„Az amit Pierre Rivière elmesél az életéről, értelmi képességeinek és morális érzékeinek mély és állandósult elferdüléséről árulkodik, írásában körvonalazódó tökéletes emlékezete és gondolkodása nem bizonyítja kizárólag az elmebetegséget, felfedezhetjük benne a mániakusok és monomániások tüneteit is, amikor elmeséli betegségük történetét.” 1835. július 21-én Bouchard orvosdoktor állított ki hatósági bizonyítványt Rivière elmebeli állapotáról, őt épelméjűnek nyilvánítva. Erre is reagált szakvéleményében a párizsi szakértői csoport: „Nem osztjuk Bouchard úr véleményét, aki nem tudta Pierre Rivière abnormalis állapotát az örület semmilyen esetébe sem sorolni, ezért egészséges értelmi képességének nyilvánította...”

Szakvéleményük összegzése szerint:

1. Pierre Rivière 4 éves kora óta az elmebetegség tüneteit mutatta,
2. elmezavara állandósult, bár kevésbé tűnt intenzívnek a gyilkosságok után,
3. a gyilkosságokat tébolyult állapotban követte el.”

Sajátos megjegyzést fűztek szakvéleményükhöz, melyben arról értekeznek, hogy amennyiben nem követte volna

Pierre Rivière kézírata

el a gyilkosságokat, mindenki számára nyilvánvaló lenne, hogy elmebeteg emberről van szó, aki elmeegógyintézetbe való. Ha a menhelyen, azaz az örültek házában találkozná vele egy látogató, „nem jutna eszébe, hogy ez a beteg épelméjű, és nem találna olyan bírót, aki szabadlábra helyezné. S ha a menhelyen a kérdéses beteg megölne valakit, senki sem küldené vérpadra. A tények pedig ugyanazok, egyedül a helyszín különbözik”.¹⁰

Az igazságügy-miniszter 1836. február 8-án levelet írt Lajos Fülöpnek, hogy a halálos ítéletet változtassa át életfogytig tartó szabadságvesztéssé, tekintettel arra, hogy a tettes nem beszámítható. A király ezt megtette, s Rivière ezután még négy évet töltött börtönben. Bent azt hallucinálta, hogy halott, majd 25 éves korában felakasztotta magát.

Foucault több munkájában foglalkozott az abnormalitással, a társadalom erre való reagálásával, kutatta a pszichiátria és az igazságszolgáltatás kapcsolatát. Pierre Rivière esete annyira megragadta, hogy a Collège de France szemináriumain hallgatóival is feldolgozta. Foucault a büntető hatóságok legnagyobb hibájának azt tartja, hogy Rivière-t nem esztelennek, hanem iszonyatosnak találták, s ennek alapján ítélték halálra a különben beszámítási képességgel nyilvánvalóan nem rendelkező férfit.

Cesare Farina emberölési ügye¹¹

Farina olasz cipész apja, nagyapja és nagybátyja örültek voltak. Gyermekkorától maga is szenvedett különféle hallucinációktól.

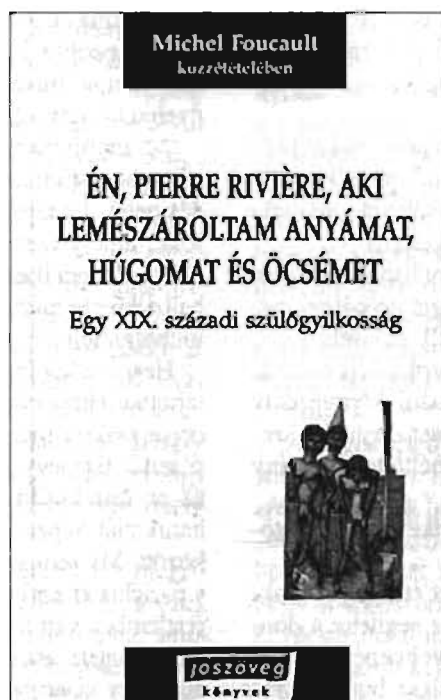
1858-ban Padovában egy fűszerkereskedés kirakatában meglátott egy szép nőt, aki olyan nagy hatással volt rá, hogy nem tudta kiverni a fejéből. Évekig járt el az üzlet előtt, mire bemelegszkedett kávé venni. További évek teltek el, Farina ide járt vásárolni.

Nem szólt egy szót sem, csak vásárolt. Ami a leányt illeti, visszafojtottam magamban minden vágyat – írja visszaemlékezéseiben –, hogy közeledjem feléje, ámbar ez nagyon boldoggá tett volna, de visszatartott az a gondolat, hogy nem vagyok házasesetre való, és nem tudnám gyermekeimet kedvem szerint felnevelni.

Egy idő múlva úgy érezte, hogy a lány anyja, a bolt tulajdonosnője nem nézi jó szemmel az ő udvarlását. Valójában nem udvarolt, csak a fantáziájában. Írt egy levelet az

anyának: „Signora, a mi régi és most már nyilvánvaló viszonyunk kötelességemmé teszik e sorokat intézni ön-höz, hogy a köztünk felmerült függő kérdést elintézzük. Ha eddigelé nem adtam kifejezést kedves leánya iránt érzett élénk vonzalmamnak, annak nem az az oka, mintha attól féltem volna, hogy érzelmeim viszonzás nélkül maradnak. Ellenkezőleg, nagyon jó véleményem van leánya óvatosságáról és okosságáról, és nem gyanakszom azokra, akik jó viszonyban vannak önökkel, remélem, hogy rokonaik. Ma este nyolc órakor elsétálok üzletük előtt. Ha az ajtajuk küszöbén meglátom kedves leányát, akkor annak jelöl fogom ezt tekinteni, hogy önök szívesen látnak.” Csalódnia kellett, hiszen a lány nem állt a bolt ajtajában. Újabb levelet írt, ám egyik levelére sem kapott választ. Beteg agyában mindez úgy jelentkezett, hogy a lány szereti, anyja azonban útjukba áll. Úgy érezte, hogy az anya férfiakat bérelt fel az

ő üldözésére. Ezért 1862-ben Genovába költözött. Mivel továbbra is üldözték, azt gondolta, visszamegy Padovába. 1866-ig folyamatosan azt hallucinálta, hogy üldözik, kigúnyolják, kinevetik, életére törnek. 1866 farsangján elment az operába, ahol érzése szerint többen is követték, figyelték. „Mikor vége lett az operának, legelsőnek én álltam fel, azután az az arcátlan férfi állt fel, aki melletttem ült, és eközben társának karjára veregetett. Erre a többiek is felálltak, persze azon szándékkal, hogy követnek engem... Ezen az estén nagyon kusza volt az agyam, a felindulás erőt vett rajtam, mindenféle gondolatok kergetőztek a fejemben...” Néhány napig csendesültek hallucinációi, aztán még erősebbé váltak: „...újra megkezdődtek a kínzások, amelyek idestova elviselhetetlenek lettek. Folyton hallottam az énekszavukat és a gúnyolódásukat, és most már nemcsak este, egész éjjel utánig, hanem világos nappal is... A szenvedések és üldözöm kiméletlen bánatmai felbőszítettek, úgy keringtem a szobámban, mintha elveszítettem volna az eszemet, és őrijító láz ejtett hatalmába.” Egy módon tudott megszabadulni kínjaitól: ha megöli a fűszerkereskedés tulajdonosnőjét, szerelme anyját. „Megragadtam egy konyhakést, és a lakása felé siettem... Az ösztönöm azt súgta, hogy meg kell bosszulnom magam. Beléptem az üzletbe, ő elém jött, és én... én megbosszultam magam.”

Michel Foucault könyvének magyar kiadása

René Allio „Moi Pierre Rivière” c. filmje DVD-kiadásának borítója

Magáról az ölési cselekményről ennél többet nem ír, annál részletesebben közli további hallucinációit, amelyek a város elhagyása során mindvégig gyötrik. Útközben hallotta üldözői gúnyolódását. Az általa meggyilkolt asszony hangját is hallani vélte: „...egy dühös mozdulattal ellene fordultam, mire szertefoszlott az árnyéka és elveszett a távoli erdőkből, mialatt az éneke még sokáig visszhangzott a távolból.”

Végül feladta magát a rendőrségen. Cellatársai javasolták neki, hogy tessen örültséget, akkor megúszhatja az elítélést. Ő meg is tette ezt, összevissza beszélt az örökkel: „...mikor az éjjeli őrzárát jött, valami bolond dolgot követtem el. Mikor beléptek az örök, felálltam és úgy tettem, mintha nagyon meg lettem volna lepődve, aztán az ajtóhoz mentem, ahol a porkoláb állt, és megkérdeztem tőle, vajon megjött-e már értem a nagybátyám. Miután úgy egyeztem meg vele, hogy együtt megyünk ki a fogházból.”

Végül bejött hozzá egy törvényszéki orvos, bizonyos Cesare Lombroso, aki megnyugtatta, hogy nem kell tovább örültséget színlelnie, ő elviszi egy megfelelő helyre: a padovai tébolydába. „Egy szép pünkösti napon valóban értem jött egy bérkocsi... Beszálltam a bérkocsiba, amely elvitt a tébolydába..., ahol jobb dolgom van, mint a fogházban.”

Farina nagyon megkönnyebbült, hiszen őszintén szenvedett attól, hogy köztörvényes bűnözőkkel volt összezárva, akiket ő mélyen elítélt.

Itt írta meg visszaemlékezéseit. Lombroso meglátása szerint a tudomány számára kétszeresen is érdekes Farina ügye, egyrészt irodalmi tehetsége miatt, másrészt pedig azért, mert félelmében olyan örültséget tudott tettetni, amely az övétől lényegesen különbözött. Miközben folyamatosan hallucinált, más területen értelmi képességeit teljesen érintetlenül hagyta elmebetegsége. Lombroso gyönyörűnek nevezte Farina életrajzát, és igazságtalanságnak tartotta, hogy együtt kellett lennie a börtönben valódi bűnözőkkel. Lombroso kiemeli, hogy maga Farina ösztönnek nevezi gyilkos hajlamát, és megmagyarázza, hogy ez az ösztön kényszeríti az emberölés elkövetésére, annak ellenére, hogy tisztán látja tettének következményeit. Lombroso végső megállapítá-

sa Farina ügyének kapcsán: „Ez az eset is azt bizonyítja, hogy a szakértők eddigi megfigyelései milyen hiányos alapon nyugodtak, és mennyire szükség van az új pszichiátriai és kísérleti módszerekre.”

A francia és az olasz eset sajátos hasonlóságokkal bír:

- Az ölési cselekményt megvalósító bűnelkövetők mindkét esetben örültek, anamnézisükben gyermekkoruk óta fennálló elmebetegség szerepel.
- Az ölési cselekményt követően azonban mindketten valódi elmebajuktól eltérő örültséget próbálnak tetetni, így remélve a halálbüntetés elkerülését.
- Fogva tartásuk alatt értelmesen, érthetően írják le tettüket. Egészségi állapotuk, családi környezetük és élettörténetük részletes bemutatása épelméjű személyiség esetében is elismerésre méltó teljesítmény lenne, betegként különösen az.
- A büntető igazságszolgáltatás mindkét bűnelkövetővel szemben tehetetlenül állt.
- A végső döntésben a szakmájukhoz értő orvos szakértők megalapozott szakvéleménye segítette a döntéshozókat (a francia esetben a kegyelmezési jogával élő királyt, második esetben az olasz büntetőbíró-ságot).

A két ügy nyilvánvalóvá teszi, hogy egyes területeken nem elégséges a büntetőbíró szakmai tudása, igazságügyi orvos szakértő bevonása nélkül nem képes felelős ítéletet hozni a tettes beszámítási képességéről.

A Farina és Rivière eseteihez hasonló bűnügyek törték át a klasszikus büntetőjogi iskola ezen a téren korlátozott álláspontját, miszerint az elkövető személyét nem kell figyelembe venni a tett megtorlásakor.

Az angolszász jogrendszer is ebben az időben szembesült a beszámíthatatlan bűnelkövetővel szembeni intézkedés nehéz kérdésével. 1843-ban jelent meg a M’Naghten Rule, amely szerint fel kell menteni azt a bűnelkövetőt, aki nem rendelkezik beszámítási képességgel, vagy elmebeli állapota miatt nem képes a „right-wrong” közötti különbségtételre.¹²

Herz Oszkár írta, hogy a 20. század elején még kétfévente tartottak elmeorvosi kongresszusokat, ahol a jogász és az orvos szakma megtárgyalta az igazságügyi elmekörtan kérdéseit.¹³ Egy-egy ilyen kongresszus, a közös kutatás mind az orvostudományt, mind a jogtudományt előreviszi, és harmóniát képes teremteni a büntetőjog és a pszichiátria között. Ma sem szabadna elhanyagolnunk e területet, hisz a pszichiáter szakma beszámítási fogalma és a büntetőjogi értelemben vett beszámíthatóság közös értelmezése adja a megnyugtató alapot a beszámítási képességükben korlátozott vagy kizárt bűnelkövetők esetében a megfelelő állami reagálásra, a társadalom biztonságának garantálására.

A beteg elméjű bűnelkövető valódi bűnhődését a latin szentencia fogalmazza meg legplasztikusabban: „Furiosus solo furore punitur”, azaz elég büntetés az örült számára, hogy örült.

Jegyzetek

¹ Beccaria, C.: *A bűnökről és a büntetésekről* (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989. 31. p.).

² Uo., 25. p.

³ Uo., 26. p.

⁴ Uo., 29. p.

⁵ Foucault, M.: *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémét. Egy XIX. századi szülőgyilkosság* (Jószöveg könyvek, Budapest, 1999).

⁶ Uo., 64. p.

⁷ Uo., 111. p.

⁸ Uo., 118. p.

⁹ Uo., 179. p.

¹⁰ Uo., 180. p.

¹¹ Lombroso, C.: *Lángész és örültség* (Budapest, a Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó-Vállalat kiadása. 1910. 58. p.)

¹² M’Naghten’s case (1843), United Kingdom House of Lords Decisions J 16.

¹³ Hercz Oszkár: *Gyakorlati törvényességi elmekörtan* (Budapest, 1929).

Herke Csongor

A súlyosítási tilalom fogalma történeti és jogelméleti megközelítésben – A jogintézmény hazai történeti fejlődése 1962-től*

3.3. A súlyosítási tilalom 1962–1973 között

Az 1962-es Be. a 264. §-ában (először a magyar büntető perjogban) külön alcím alatt szabályozta a súlyosítási tilalmat. Ezen rendelkezés szerint (az 1958-as Bpn. által már megszilárdított szabályozásnak megfelelően) igen szigorú súlyosítási tilalom érvényesült a büntetőeljárásban: az elsőfokú bíróság által felmentett terhelt bűnösségét megállapítani, illetőleg bűnösnek kimondott terhelt büntetését súlyosítani akkor is csak a terhelt terhére bejelentett fellebbezés esetén volt lehetséges, ha a másodfokú bíróság a tényállást kiegészítette vagy helyesbítette. Ennek a súlyosítási tilalomnak tehát Molnár szerint¹ három előfeltétele volt:

- a vádlott terhére bejelentett fellebbezés hiánya;
- a vádlott javára szóló lényeges (az elsőfokú bíróság által elkövetett) anyagi jogszabálysértés;

• ne legyen szükség bizonyos okok miatti hatályon kívül helyezésre (a többi hatályon kívül helyezési okot a súlyosítási tilalom „háttérbe szorította”). Ez a szabály élt a megismételt eljárásban is azzal, hogy ez a rendelkezés nem volt irányadó.

• a három legsúlyosabb eljárási szabálysértés miatt történt hatályon kívül helyezés esetén (247. § [1] bekezdés a)–c) pont) a bíróság nem volt törvényesen megalakítva; az ítélet meghozatalában a törvény szerint kizárt vagy olyan bíró vett részt, aki nem volt mindvégig jelen a tárgyaláson; a bíróság hatáskörét túllépte, illetve a hatáskörébe tartozó ügyet ahhoz nem tartozónak nyilvánított vagy jogszabálynak a kizárólagos illetékességre vonatkozó rendelkezését sértette meg;²

• a „háromszoros nóvum”³ esetén, azaz ha a megismételt eljárásban új bizonyítékok⁴ merültek fel, és ezek alapján a bíróság olyan új tényeket⁵ állapított meg, amelyek folytán súlyosabb minősítést kellett alkalmazni, vagy jelentős mértékben súlyosabb büntetést kellett kiszabni, avagy – ha az ügyész vagy a magánvádló a vádat kiterjesztette – a terhelt bűnösségét más bűncselekményben is meg kellett állapítani.

A BH 1959/6. sz. eseti döntés alapján az 1951-es Bp. alkalmazása során kialakult gyakorlatot a BJD 2248-as döntés nemhogy megszállította, hanem több tekintetben konkretizálta is. Eszerint, ha a megismételt eljárásban kiderült, hogy a bűncselekmény helyes minősítése esetén az alapügyben eljáró elsőfokú bíróság mégsem lépte túl hatáskörét, akkor hiába emiatt történt a hatályon kívül helyezés, ez nem oldotta fel a súlyosítási tilalmat. E tekintetben az is közömbös volt, hogy a megismételt eljárás során eljáró elsőfokú bíróság nem a korábbi elsőfokú bíróság által megállapítottal azonosan minősítette a bűncselekményt, ha az új, helyes minősítés szerint a korábban eljáró elsőfokú bíróság nem lépte túl hatáskörét.⁶

A „háromszoros nóvum” az 1954-es Bpn.-t követően még csak „kétszeres nóvum” volt, mivel akkor még a törvény nem követelte meg, hogy az új tényeket az újból eljáró elsőfokú bíróság új bizonyítékok alapján állapítsa meg. Már az 1958-as Bpn. is megváltoztatta ezt a rendelkezést, és az 1962-es Be. már ennek megfelelően „háromszoros nóvumot” követelt meg a súlyosítási tilalom feloldásához. Ennek oka egyébként az volt, hogy a perújításhoz is új bizonyítékokra volt szükség, és ez a kivétel a súlyosítási tilalom alól éppen a feleslegesen elhúzódó perújítást megelőzendő került a Be. szövegébe. A „háromszoros nóvum” alapján vádkiterjesztésre csak akkor volt szükség, ha az újabb ténymegállapítás alapján anyagi halmazatban álló újabb bűncselekményt kellett megállapítani. Ha tehát az újabb ténymegállapítás csak az alaki halmazatot alapozta meg, akkor nem kellett emiatt külön a vádat kiterjeszteni, és szabadon lehetett súlyosítani,⁷ Barbarics szerint viszont az így megállapított alaki halmazat esetén a súlyosítási tilalom tovább érvényesült.⁸

Az „új bizonyíték” fogalmát egyesek tágabban, mások szűkebben határozták meg. Utóbbiak közé tartozott Bar-

barics is, aki szerint még akkor sem lehetett új bizonyítékról beszélni, ha az elsőfokú bíróság elutasított egy bizonyítási indítványt, majd a megismételt eljárásban mégis sor került a korábban elutasított bizonyításra, és ennek eredményeképpen vettek fel egy olyan új bizonyítékot, amely alapján új tényt kellett megállapítani. Ennek oka szerinte az, hogy olyan körülményekről van szó, amelyekről a bíróság egyszer már állást foglalt. Ennek kissé ellentmondva ugyanakkor megállapította, hogy a BJD 3500. alapján új bizonyítéknak kellett tekinteni az alapügyben objektív okokból ki nem hallgatott tanú vallomását, sőt az alapügyben kihallgatott tanúnak a más tényekre tett vallomását is.⁹

A megismételt eljárás során a súlyosítási tilalom az előzőleg elsőfokon kiszabott büntetéshez képest élt.¹⁰ Molnár szerint ismételt hatályon kívül helyezés esetén szintén az „első ízben” kiszabott büntetéshez (elítéléshez) képest állt be a súlyosítási tilalom,¹¹ amit annyival kiegészítenénk, hogy a többszöri hatályon kívül helyezés esetén mindegyik elsőfokú ítélettel kapcsolatban benyújtott fellebbezést vizsgálni kellett, hogy azok alapján beállt-e a súlyosítási tilalom. Nem érvényesült ugyanakkor a súlyosítási tilalom az 1962-es Be. szerint, ha a kasszációra a törvényességi óvás folytán került sor (BJD 2303.).

A teljes revízió elvéből következően ha a terhelt terhére bejelentettek fellebbezést, akkor ennek a fellebbezésnek a konkrét tartalma már nem kötötte a másodfokú bíróságot. Azaz ha az ügyész pl. csak a súlyosabb minősítés végett jelentett be a terhelt terhére fellebbezést, de az elsőfokon kiszabott büntetés mértékét megfelelőnek tartotta, a másodfokú bíróság akkor is kiszabhatott súlyosabb büntetést (BK 316.; BK 418.). Ugyanígy: ha a terheltet több bűncselekmény miatt ítélték el, és az ügyész csak az egyik miatt (esetleg éppen egy felmentő vagy eljárást megszüntető rendelkezés miatt) nyújtott be fellebbezést, akkor a másodfokú bíróság a fellebbezéssel nem érintett bűncselekményeket is görcső alá vette a teljes felülbírálati kötelezettsége miatt, és akár a terhelt terhére benyújtott fellebbezéssel nem érintett bűncselekmények minősítését is súlyosíthatta, éppen ezek miatt a büntetés súlyosítására is sor kerülhetett stb. (Legfelsőbb Bíróság bk. 316. sz. állásfoglalása, BJD 2243). Mindezek a szabályok érvényesek voltak a megismételt eljárásra is.¹²

A Legfelsőbb Bíróság bk. 35. sz. (az 1951-es Bp.-vel összefüggésben már citált) állásfoglalásának rendelkezését sajnálatos módon az 1962-es Be.-vel kapcsolatos joggyakorlat is átvette, azaz az 1962-es Be. alapján sem volt akadálya annak, hogy a súlyosítási tilalom beállta ellenére a másodfokú bíróság mellőzze a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggesztésére vonatkozó rendelkezést.

A súlyosítási tilalom érvényességi területével kapcsolatosan Molnár kifejtette azt a ma is irányadó nézetet, miszerint a súlyosítási tilalom nem volt egyenlő a terheltre nézve hátrányosabb határozat meghozatalának tilalmával.¹³ Azaz, a súlyosítási tilalom csak azt zárta ki, hogy az elsőfokon felmentett¹⁴ terhelt bűnösségét állapítsák meg, illetőleg az elsőfokon elítélt terhelttel szemben alkalmazott szankciót súlyosítsák. Nem akadályozta tehát a súlyosítási tilalom Molnár szerint¹⁵

- a súlyosabb minősítést (BJD 2247);¹⁶
- az elkobzást és az azt helyettesítő egyenértékű fizetésére kötelezés kimondását (Legfelsőbb Bíróság bk. 138. sz. állásfoglalás);
- a feltételes szabadságra bocsátás kizárását vagy korlátozását (Legfelsőbb Bíróság bk. 148. sz. állásfoglalás);
- a kényszer-elvonó kezelés alkalmazását (BJD 339.);¹⁷
- a kényszergyógykezelés elrendelését (Legfelsőbb Bíróság bk. 417. sz. állásfoglalás);¹⁸
- annak kimondását, hogy a terhelt nem esik kegyelem alá (BJD 2167);¹⁹
- a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesítés (rehabilitáció) elhagyását;
- az előzetes fogva tartásnak a terheltre nézve hátrányosabb beszámítását (Legfelsőbb Bíróság bk. 418. sz. állásfoglalás);
- valamint minden olyan rendelkezést, amely nem tartozik a bűnösség megállapításának és a büntetés kiszabásának a körébe.

A súlyosabb minősítést tehát akkoriban sem akadályozta meg a súlyosítási tilalom beállta. Jeszenszky szerint ugyanakkor ez mégis komoly problémákat vethetett fel, hiszen az ugyanolyan (vagy alacsonyabb) mértékű büntetés mellett megállapított súlyosabb minősítés esetén jelentős hátrányok érhetik a terheltet, pl. megalapozhatja ez egy későbbi bűncselekmény tekintetében a visszaesést vagy bűnismétlést, kizárhatja a terheltet egy későbbi kegyelmi rendelkezés hatálya alól, sőt nyíltan törvénysértőnek nevezheti a jogerős szankciót stb.²⁰

Azt, hogy mi minősül a terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek, a Legfelsőbb Bíróság bk. 418. sz. állásfoglalása igyekezett meghatározni. Az állásfoglalás szerint a terhelt terhére bejelentettnek minősült minden olyan fellebbezés, amely a bűnösség, a minősítés vagy a büntetés kiszabása vonatkozásában hátrányosabb rendelkezést célzott.²¹ A minősítésre irányuló fellebbezés akkor minősült súlyosabb minősítésre irányulónak, ha a fellebbezéssel célzott minősítés büntetési tételkerete magasabb volt. Ez irányadó volt akkor is, ha a büntetési tétel felső határa ugyan mindkét bűncselekmény esetén azonos volt, de a célzott minősítésnél az alsó határt a törvény magasabban állapította meg.²² E tekintetben tehát – a kor szellemével ellentétesen – nem számított, hogy esetleg az ügyész szerint helyes minősítés alapján a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmény volt megállapítható, és az sem, hogy – noha az új minősítés büntetési tétele nem magasabb, mint az elsőfokú bíróság által megállapított bűncselekményé – a helyes minősítés esetén a terhelt visszaesőnek minősült volna (BH 3125.). A súlyosabb büntetésre irányuló ügyészi fellebbezéssel kapcsolatosan pedig a Legfelsőbb Bíróság kifejtette, hogy a felfüggesztett szabadságvesztés helyett annak tartamát a kétszeresnél nagyobb mértékben meghaladó javító-nevelő munkát indítványozó ügyészi fellebbezést a terhelt terhére bejelentettnek kellett tekinteni, mivel ilyen büntetés kiszabására a súlyosítási tilalom folytán sem lett volna lehetőség (BH 4317.).

Az egységes jogalkalmazás elvéből vonta le Barbarics azt a következtetést, hogy nincsen részben a terhelt terhé-

re, részben a terhelt javára bejelentett fellebbezés, azaz ha az ügyész a vád tárgyává tett valamelyik bűncselekmény miatt a terhelt terhére jelentette be fellebbezését, akkor az az összes többi elítélésre is vonatkozott (a felmentés esetén a részjogerő megakadályozhatta a felülbírálatot).²³

Molnár álláspontja szerint a súlyosabb minősítésre irányuló fellebbezést külön a terhelt terhére való bejelentettnek tekintése teljesen felesleges jogi szabályozás volt, mivel az önmagában a súlyosabb minősítés végett bejelentett fellebbezésnek nincs önálló jogi tárgya, hiszen a minősítés amúgy is szabadon változtatható.²⁴ Ha pedig az ügyész úgy látta, hogy a súlyosabb minősítés miatt súlyosabb szankció szükséges, akkor ezt úgyis bejelentette a fellebbezéskor. A súlyosabb minősítés végett bejelentett fellebbezés egyébként (attól függően, hogy tartalma alapján mire irányult) a bűnösség megállapítására vagy a büntetés súlyosítására irányuló fellebbezés jogi sorsát osztotta.

A Legfelsőbb Bíróság bk. 30. sz. állásfoglalása még úgy fogalmazott, hogy minden, a terhelt számára hátrányosabb rendelkezést célzó fellebbezést a terhelt terhére bejelentettnek kellett tekinteni. Az 1962-es Be. rendelkezéseivel azonban ez a szabály már nem volt fenntartható. Éppen ezért is mondta ki a Legfelsőbb Bíróság bk. 418. sz. állásfoglalása, hogy a bűnösség, a minősítés vagy a büntetés kiszabása vonatkozásában hátrányosabb rendelkezést nem célzó ügyészi fellebbezések (pl. elkobzás, vagyoni előny fizetésére kötelezés, előzetes letartóztatás (csak kisebb tartamban) beszámítása, a feltételes szabadság korlátozása vagy kizárása, a feltételes szabadság megszüntetése stb.) nem minősültek a terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek. Kétség esetén pedig a fellebbezést nem lehetett a terhelt terhére bejelentettnek tekinteni. A bírói gyakorlat szerint ilyen kétséges eset volt pl., ha azonos büntetési tétellel fenyegetett más bűncselekmény megállapítására irányult a fellebbezés (BH 3125.), vagy ha a fellebbezés csupán azt kifogásolta, hogy az elsőfokú bíróság végzésével (és nem ítélettel) döntött (BJD 2250.).

A Legfelsőbb Bíróság bk. 391. sz. állásfoglalása részletezte, hogy mi minősült súlyosabb szankciónak, illetőleg azt, hogy további mellékbüntetés alkalmazása sérti-e a súlyosítási tilalmat. Ezáltal az 1951-es Bp. konkrét individuális értékelési rendszerét felváltotta a ma is meglévő (bár Király szerint a bírói gyakorlat alapján megkérdőjelezhető)²⁵ általános objektív értékelés. Eszerint a súlyosítási tilalom folytán a másodfokú bíróság a terhelt terhére benyújtott fellebbezés (óvás) hiányában

- a szabadságvesztés helyett javító-nevelő munkát vagy pénzbüntetést, a javító-nevelő munka helyett pénzbüntetést alkalmazhatott (fordítva nem!);
- végrehajtandó pénzbüntetés vagy javító-nevelő munka helyett felfüggesztett szabadságvesztést nem szabhatott ki (ezzel az LBbk. 37. sz. döntés korábban bírált rendelkezése hatályon kívül került);

• felfüggesztett szabadságvesztés helyett rövidebb tartamú végrehajtandó szabadságvesztés sem volt kiszabható;²⁶

• végrehajtandó szabadságvesztés helyett hosszabb tartamú, de felfüggesztett szabadságvesztést nem lehetett kiszabni (ez is a korábban említett konkrét individuális szemlélet tagadását jelentette);

- a végrehajtandó vagy felfüggesztett szabadságvesztés helyett alkalmazott javító-nevelő munka tartama nem lehetett több, mint a korábbi szabadságvesztés tartamának kétszerese (mivel az akkor hatályos Btk. 44. § (2) bekezdése szerint ha a javító-nevelő munkát szabadságvesztésre kellett átváltoztatni, akkor kétnapi javító-nevelő munkának egy napi szabadságvesztés felelt meg);

- felfüggesztett pénzbüntetést nem követhetett annál kisebb összegű, de végrehajtandó pénzbüntetés;

- végrehajtandó pénzbüntetés helyett hosszabb tartamú, de felfüggesztett pénzbüntetést sem lehetett kiszabni;

- új mellékbüntetést csak egy esetben alkalmazhatott a másodfokú bíróság: az elsőfokon nem alkalmazott pénzmellékbüntetést kiszabhatta, ha ezzel egyidejűleg mérsékelte vagy felfüggesztette a szabadságvesztés tartamát, és ezzel a kiszabott büntetések összehatása az elítélt életviszonyainak figyelembevétele mellett nem volt súlyosabb, mint az elsőfokon kiszabott büntetés (ezzel tehát részben azért megmaradt a konkrét individuális szemlélet);

- a pénzbüntetés átváltoztatási kulcsát nem lehetett úgy megváltoztatni, hogy ezzel a meg nem fizetés esetén hosszabb tartamú szabadságvesztést kelljen megállapítani (ugyanaz vonatkozott a javító-nevelő munka pénzbüntetésre való átváltoztatása esetén az új pénzbüntetés átváltoztatási kulcsára);

- javító-nevelő munkánál a bércsökkentés mértékét (százalékát) nem lehetett felemelni a javító-nevelő munka időtartamának meghagyása mellett.

Emellett az állásfoglalás azt is rögzítette, hogy halálbüntetés a terhelt terhére bejelentett fellebbezés hiányában magától értetődően nem volt kiszabható bármelyik más, elsőfokon kiszabott büntetés helyett.

A főbüntetések súlyossági fokozatát a büntetési nemek belső tartalma, a velük járó következmények, a hozzájuk kapcsolódó hátrányok és kihatások (elévülés, rehabilitáció, visszaeséskénti minősítés, újabb büntetés felfüggeszthetőségének kizártsága, feltételes szabadságra bocsátás korlátozhatósága stb.) alapján állapította meg a Btk., amikor azok sorrendjét meghatározta, és ezért ez irányadó Molnár szerint a súlyosítási tilalom szempontjából jelentőséggel bíró sorrendre is.²⁷ Azt, hogy a korábbi szabályozással ellentétben miért nem lehetett felfüggesztett szabadságvesztést kiszabni a végrehajtandó pénzbüntetés helyett, így indokolta:

- végrehajtandó pénzbüntetés esetén a törvény erejénél fogva a megfizetés napján beáll a mentesítés, míg felfüggesztett szabadságvesztésnél csak a próbaidő sikeres letelte után (és ez abban a korban jelentősen kihatott a munkaviszony létesítésére, illetőleg a meglévő munkaviszony megtartására);

- ha a szabadságvesztést utóbb végre kellett hajtani, akkor az esetleg időközben beállt mentesítés is hatályát veszítette;

- a szabadságvesztés a visszaesés szerinti súlyosabb minősítést is megalapozhatta;

- a feltételes szabadságra bocsáthatóságra és a szabadságvesztés végrehajtásának felfüggeszthetőségére is kihatással bírt, hogy pénzbüntetésre vagy felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték-e korábban a terheltet stb.

A fellebbezéseket egyébként az ekkor irányadó szakirodalmi álláspont szerint²⁸ tartalmuk és nem elnevezésük szerint kellett elbírálni. Ezért a névleg a vádlott javára bejelentett fellebbezés a tartalma alapján a vádlott terhére bejelentettnek is minősülhetett (így pl. ha az ügyész azt mondta, hogy a terhelt javára jelent be fellebbezést, és a végrehajtandó pénzbüntetés helyett felfüggesztett szabadságvesztés kiszabását indítványozta, akkor ez tartalmilag – a fentebb elmondottak alapján – a terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek minősült, ezért akár az indítványban megjelöltnél súlyosabb büntetést – esetünkben akár végrehajtandó szabadságvesztést – is eredményezhetett). Ehhez hasonlóan a megalapozatlanság miatt bejelentett fellebbezést is tartalma alapján kellett elbírálni aszerint, hogy a megalapozatlanság kiküszöbölése esetén a vádlott terhére vagy javára változik-e a tényállás, illetőleg annak jogi megítélése. A fellebbezés kétség esetén a vádlott javára bejelentettnek kellett tekinteni ugyan, de ez csak azt jelentette, hogy ha a fellebbezés tartalmából nem derül ki, hogy azt a terhelt javára vagy terhére jelentették-e be, akkor kellett úgy tekinteni, hogy nincs a terhelt terhére benyújtott fellebbezés. Ha viszont a jogosult mind a terhelt javára, mind annak terhére jelentett be fellebbezést (pl. az ügyész indítványozta a bűncselekmény súlyosabb minősítését, de azt is, hogy a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság által kiszabott szabadságvesztés végrehajtását függeszse fel), akkor már volt a terhelt terhére bejelentett fellebbezés, így nem volt gátja a másodfokú súlyosításnak. A már korábban a terhelt javára bejelentett fellebbezést később nem lehetett a terhelt terhére megváltoztatni, a fordított irányú változtatás viszont (a reformatio in melius tilalmának hiánya miatt) nem volt tiltott.²⁹

Ezzel kapcsolatosan sajátos álláspontot képviselt Barbarics.³⁰ Szerinte szigorúan abból kellett kiindulni, hogy a fellebbezést tartalma szerint kell elbírálni. Így ha a perorvoslat bejelentésekor a perorvoslatot bejelentő ügyész nem jelöli meg pontosan a fellebbezés okát, akkor fel kell hívni arra, hogy jelölje meg, milyen célból jelentette be fellebbezését. A szerző példájában az elsőfokú bíróság mellett működő ügyész csak annyit jelentett be, hogy a terhelt terhére fellebbez, majd a másodfokú bíróság mellett működő ügyész a fellebbezést a terhelt javára tartotta fenn, de tartalmilag olyan indokolással, amely a terhelt terhére szóló fellebbezésnek minősült. A szerző szerint ilyenkor a tartalmi indokolás alapján lehetőség van a súlyosításra, noha a védelem számára egyértelmű, hogy a fellebbezési bíróság mellett működő ügyész kifejezett nyilatkozatával megváltoztatta a fellebbezés irányát.

A javítóintézeti nevelés a személyi szabadság (jelentős) korlátozásával járt ugyan, de intézkedés volt, és nem büntetés. Éppen ezért az elsőfokon megállapított javítóintézeti nevelés ellen a védelem nem fellebbezhetett annak érdekében, hogy a bíróság pénzbüntetést állapítson meg, és arra sem volt lehetőség, hogy a terhelt terhére bejelentett fellebbezés hiányában változtasson a másodfokú bíróság ilyen módon az elsőfokú ítéleten.³¹

A részjogerő feloldásánál (a hatályos szabályozáshoz hasonlóan) már az 1962-es Be. sem engedett kivételt a súlyosítási tilalom alól, azaz nem lehetett sem a legsúlyosabb

eljárási szabálysértések, sem a háromszoros nóvum fennállása esetén olyan elsőfokon felmentett terhelt bűnösségét megállapítani, illetve elsőfokon elítélt terhelt büntetését súlyosítani, akivel szemben úgy helyezték hatályon kívül az elsőfokú ítéletet, hogy az ugyan jogerőre emelkedett, ám a másodfokú bíróság meglátása szerint a fellebbezéssel érintett terhelthez vonatkozó okok miatt felmentésének, vele szemben az eljárás megszüntetésének, avagy a terhelt érdekeit sértő eljárási szabálysértés miatt a hatályon kívül helyezésnek van helye. Ugyanígy lehetőség volt a részjogerő feloldására megalapozatlanság miatt is, ha a helyes tényállás megállapítása, illetve az ügy kellő felderítése a fellebbezéssel nem érintett terhelt felmentését, vagy vele szemben az eljárás megszüntetését eredményezhette (242. § (3)-(4) bek.). Molnár szerint a részjogerő feloldásakor a súlyosítási tilalom abszolút érvényesülésének az indoka az volt, hogy az a terhelt, akivel szemben fellebbezés hiányában az elsőfokú ítélet jogerőre emelkedett, semmiképpen sem kerülhetett hátrányosabb helyzetbe azért, mert az ő érdekében a jogerős ítéleti rendelkezést a másodfokú bíróság hatályon kívül helyezte.³²

Az 1962-es Be. is kimondta, hogy perújítás esetén nem lehet a terhelt terhére megváltoztatni a jogerős ítéletet, ha a perújítást csak a terhelt javára indítványozták (276. § (3) bek.).³³ A korábban említettek szerint ez, a perújítás során érvényesülő tilalom tágabb volt, mint a fellebbezés (illetve a megismételt eljárás) során érvényesülő súlyosítási tilalom, mert minden, a terhelt számára hátrányosabb rendelkezést tiltott (s nem csak a felmentett vádlott bűnösségének megállapítását, illetőleg az elítélt vádlott büntetésének súlyosítását).³⁴ Az anyagi igazság elve alapján a terhelt terhére kezdeményezett perújításnál nem volt kizárt a terhelt javára való változtatás (BJD 2293.).

Molnár is kifejezetten kiemelte, hogy a másodfokon és a megismételt eljárásban érvényesülő súlyosítási tilalomnál lényegesen tágabb körben tiltja a terhelt terhére való változtatást a törvény a perújítás és a törvényességi óvás elbírálása során.³⁵ Ezt a különbségtételt Rácz nem tartotta kívánatosnak,³⁶ de az általános hazai jogirodalmi álláspont mégis az maradt, hogy a jogerős ítéletig a szűkebb körű súlyosítási tilalom maradjon életben, míg jogerő után a terhelt terhére bejelentett rendkívüli perorvoslat hiányában semmilyen, a terhelt számára hátrányosabb rendelkezést ne lehessen hozni. A súlyosítási tilalom tehát megismételt eljárás esetén is csak a jogerőig élő rendelkezés, a jogerő utáni helyzetre a rendkívüli perorvoslati szabályok irányadók.³⁷

Sajátos (félíg-meddig abszolút) súlyosítási tilalom érvényesült az 1962-es Be.-ben a törvényességi óvásnál, az 1951-es B.-hez hasonlóan. A 282. § (5) bekezdése alapján a terhelthez a hatályon kívül helyezett határozatban megállapított rendelkezésnél hátrányosabbat csak akkor lehetett megállapítani, ha a megtámadott határozat jogerőre emelkedésétől a törvényességi óvás bejelentéséig egy év még nem telt el (azonban az 1962-es Be. már nem tartalmazta az elévülésre vonatkozó kitételeket, hiszen ez egy év alatt amúgy sem következhetett be). Molnár szerint egyébként a perújításnál élő szabályt a törvényességi óvásnál is értelemszerűen alkalmazni kellett (tehát semmiképpen sem

lehetett a terhelt terhére megváltoztatni a jogerős ítéletet, ha a törvényességi óvást csak a terhelt javára indítványozták).³⁸ A törvényességi óvásnál is meg kell említeni, hogy ez a tilalom tágabb körű, mint a másodfokú (megismételt) eljárásban érvényesülő súlyosítási tilalom, éppúgy, mint a perújításnál. Így a terhelt javára emelt törvényességi óvás alapján nem lehetett pl. a visszaesést megállapítani, a közkegyelem hatását kizárni, a feltételes szabadságra bocsátást kizárni vagy korlátozni, szigorúbb büntetés-végrehajtási fokozatot megállapítani, a büntügyi költségre vagy a polgári jogi igényre vonatkozó rendelkezést súlyosítani stb.³⁹

3.4. A súlyosítási tilalom 1973-tól a hatályos büntetőeljárás kódexig

Az 1973-as Be. eredeti szövege a súlyosítási tilalom vonatkozásában többé-kevésbé az 1962-es Be. rendelkezéseit vette át. Itt is külön cím alatt szabályozta a törvény a súlyosítási tilalmat, és az előzőekhez hasonlóan kimondta, hogy az elsőfokú bíróság által felmentett vádlott bűnösségét megállapítani, illetőleg a vádlott büntetését súlyosítani csak akkor lehet, ha terhére fellebbezést jelentettek be (241. § (1) bek.). A következő bekezdés pedig azt is részletezte, hogy mi minősül a vádlott terhére bejelentett fellebbezésnek, amely a vádlott bűnösségének megállapítására, cselekményének súlyosabb minősítésére vagy büntetésének súlyosítására irányult.

A súlyosabb minősítésre irányuló fellebbezés szempontjából – a korábbi jogértelmezésnek megfelelően – nemcsak a büntetési tételkeret alsó és felső határát kellett vizsgálni, hanem egyéb, a minősítés szempontjából releváns körülményeket is. Így pl. a visszaeső, különös és többszörös visszaesői minősítésnek Tóth szerint kiemelt jelentősége lehetett, hiszen az elítélthez olyan hátrányos jogkövetkezmények megállapítását vonhatta maga után, mint pl. a büntetés-végrehajtás felfüggesztésének a kizárása, a büntetési tétel emelkedése (különös és többszörös visszaesőnél). Ezért nemcsak a visszaesői minőség megállapítására, hanem az azon belüli magasabb fokozatra irányuló ügyészi fellebbezést is a terhelt terhére benyújtottnak kellett tekinteni.⁴⁰ Ugyanígy feloldotta a súlyosítási tilalmat a bűnsegélynél súlyosabb elkövetői alakzat vagy a kísérletként értékelt bűncselekmény befejezettségének megállapítására irányuló fellebbezés (BH 1984/307.). Cséka egyébként azt javasolta, hogy ha kizárólag a súlyosabb minősítés vagy egy e tekintetben indifferens rendelkezés miatt nyújtanak be fellebbezést, akkor ennek alapján ne lehessen a büntetést súlyosítani, illetőleg szabadságelvonással járó intézkedést elrendelni.⁴¹ Ezzel azonban nem értünk egyet, hiszen a súlyosabb minősítésre irányuló fellebbezés involválja ezeket a reformatórius lehetőségeket.

Az 1973-as Be. tehát – az 1962-es Be. rendelkezéseivel, illetőleg az azok alapján kialakult bírói gyakorlattal összhangban – a másodfokú és a megismételt eljárásban nem minden, a terhelt számára hátrányosabb döntés meg-

hozatalát tiltotta, hanem csak az elsőfokú bíróság által felmentett vádlott bűnösségének megállapítását, illetőleg az elsőfokon elítélt vádlott büntetésének súlyosítását.⁴² Így a súlyosítási tilalom Lukács szerint nem akadályozta meg

- a vádlottal szemben korábban nem alkalmazott intézkedés alkalmazását (pl. elkobzás; elkobzást pótló egyenérték megfizetésére kötelezés);

- szigorúbb büntetés-végrehajtási fokozat megállapítását;

- kényszerelvonó kezelés alkalmazását;
- a feltételes szabadság kizárását vagy korlátozását;
- az előzetes letartóztatás beszámítására vonatkozó döntésnek a terhelt hátrányára történő megváltoztatását stb.⁴³

A 234. § külön rendelkezett a megismételt eljárásban érvényesülő súlyosítási tilalom szabályairól, amelyek többségében szintén megegyeztek az 1962-es Be. rendelkezéseivel:

- ha a vádlott terhére fellebbezést nem jelentettek be, a megismételt eljárásban sem lehetett a felmentett vádlott bűnösségét megállapítani, illetőleg a hatályon kívül helyezett ítéletben kiszabott büntetésnél súlyosabb büntetést kiszabni;

- a súlyosítási tilalom a megismételt eljárásban nem volt irányadó, ha a hatályon kívül helyezés a három leg-súlyosabb abszolút eljárási szabálysértés miatt történt (250. § II. a)–c) pont: a bíróság nem volt törvényesen megalakítva; az ítélet meghozatalában a törvény szerint kizárt vagy olyan bíró vett részt, aki nem volt mindvégig jelen a tárgyaláson; a bíróság a hatáskörét túllépte vagy más bíróság kizárólagos illetékességébe tartozó ügyet bírált el), vagy a „háromszoros nóvum” állt fenn (a megismételt eljárásban új bizonyíték merült fel, és ennek alapján a bíróság olyan új tényt állapított meg, amelynek folytán súlyosabb minősítést kellett alkalmazni, vagy jelentős mértékben súlyosabb büntetést kellett kiszabni, illetőleg – feltéve, hogy az ügyész a vádat kiterjesztette – a vádlott bűnösségét más bűncselekményben is meg kellett állapítani);

- a súlyosítási tilalom alól nem volt kivétel, ha a megismételt eljárás során olyan vádlott bűnösségét kellett volna megállapítani (illetőleg olyan vádlottal szemben kellett volna súlyosabb büntetést kiszabni), akivel kapcsolatosan a részjogerőt a 237. § (2) bekezdése alapján oldották fel.

Azt, hogy mi minősült súlyosabb szankciónak, a Legfelsőbb Bíróság BK 98. sz. állásfoglalása rögzítette (ezzel hatályát veszítette a korábbi 58. sz. állásfoglalás, ami a 391. sz. állásfoglalást követte). Eszerint súlyosítási tilalom (Be. 241. §) folytán a másodfokú bíróság a vádlott terhére bejelentett fellebbezés hiányában:

1. nem szabhatott ki büntetést azzal szemben, akinek az ügyét elsőfokon önállóan alkalmazott intézkedéssel bírálták el;

2. pénzbüntetés helyett javító-nevelő munkát vagy szabadságvesztést, illetőleg javító-nevelő munka helyett szabadságvesztést nem szabhatott ki akkor sem, ha egyébként alkalmazásuk törvényi feltétele fennállt;

3. felfüggesztett szabadságvesztés helyett rövidebb tartamú, de végrehajtandó szabadságvesztést nem szabhatott ki; végrehajtandó szabadságvesztés helyett hosszabb tar-

tamú szabadságvesztést annak felfüggesztése mellett sem szabhatott ki;

4. elsőfokon nem alkalmazott szigorított őrizetet nem rendelhetett el akkor sem, ha a szabadságvesztés tartamát csökkentette; a szabadságvesztés tartamát akkor sem emelhetette, ha az elsőfokon elrendelt szigorított őrizetet mellőzte;

5. végrehajtandó pénzbüntetés helyett felfüggesztett szabadságvesztést nem szabhatott ki;

6. javító-nevelő munka helyett felfüggesztett szabadságvesztést nem szabhatott ki;

7. a végrehajtandó vagy felfüggesztett szabadságvesztés helyett alkalmazott javító-nevelő munkát nem állapíthatta meg hosszabb időtartamban, mint az elsőfokon kiszabott szabadságvesztés kétszerese;

8. javító-nevelő munkánál a bércsökkentés mértékét (százalékát) nem emelhetette fel a javító-nevelő munka időtartamának meghagyása mellett;

9. javító-nevelő munka helyett pénzbüntetést nem szabhatott ki a napi tételek számának olyan meghatározásával, hogy az meg nem fizetés esetén hosszabb tartamú szabadságvesztést eredményezzen, mint ha a javító-nevelő munkát szabadságvesztésre változtatnák át;

10. felfüggesztett pénzbüntetés helyett annál kisebb mértékű, de felfüggesztés nélküli pénzbüntetést nem szabhatott ki; végrehajtandó pénzbüntetés helyett alkalmazott felfüggesztett pénzbüntetés esetén az elsőfokon kiszabott pénzbüntetés napi tételeinek számát egyáltalán nem, az egy napi tételnek megfelelő összeget pedig csak akkor emelhetette, ha a napi tételek számának egyidejű csökkentése folytán a pénzbüntetés mértéke nem emelkedett;⁴⁴ az elsőfokú bíróság által alkalmazott, akár végrehajtandó, akár felfüggesztett pénzbüntetés napi tételeinek számát vagy az egy napi tételnek megfelelő összeget az előbbi bekezdésben foglaltak szerint módosíthatta;

11. abban az esetben alkalmazhatott elsőfokon ki nem szabott pénzmellékbüntetést, ha az egyidejűleg mérsékelt vagy felfüggesztett szabadságvesztés és a pénzmellékbüntetés a vádlott életviszonyainak figyelembe vétele mellett összehatásában nem volt súlyosabb, mint az elsőfokon kiszabott büntetés; egyéb új mellékbüntetést nem alkalmazhatott;

12. az elsőfokon alkalmazott főbüntetés helyett, önálló büntetésként, csak olyan mellékbüntetést szabhatott ki, amelyet a főbüntetés mellett már az elsőfokú bíróság is alkalmazott, és amelynek törvényi feltételei egyébként is fennállnak; az elsőfokon főbüntetés helyett, önálló büntetésként alkalmazott mellékbüntetésről nem térhetett át főbüntetésre.

Több szerző is kiemelte,⁴⁵ hogy az egyes bűncselekményeknél található alternatív büntetési lehetőség (tehát ha azt írta pl. a Btk. hogy a bűncselekmény miatt a terhelt kétévi szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntethető) nem tette ezzel az alternatív felsorolással ezeket a szankciókat egyenrangúvá.

Az egyes mellékbüntetések közötti áttérés is szubjektív jellegű összehasonlító értékelésen alapult volna, ezért nem volt erre sem lehetőség.⁴⁶ Ezeknek a mellékbüntetéseknek a feltételei Wiener szerint egymással nem voltak

arányosíthatók, ezért a terhelt terhére bejelentett fellebbezés hiánya esetén (amikor a bíróság elvileg csak a terhelt javára módosíthatott) nem lehetett a vádlott javára szolgáló körülményekre hivatkozással pl. foglakozástól eltiltás helyett kitiltást kiszabni. Vannak olyan körülmények, amelyeket a fő- és mellékbüntetések kiszabása során is mérlegelni kell (pl. okozott kár, visszaesés stb.), azonban a mellékbüntetések alkalmazásakor speciális feltételekkel összefüggő arányosítást mérlegel a bíróság.⁴⁷ Noha Wiener szerint a Btk. 88. §-a⁴⁸ értelmezésével a szankciók sorrendje az alábbi volt:

1. főbüntetés és mellékbüntetés együttes kiszabása;
2. csak főbüntetés kiszabása;
3. csak mellékbüntetés kiszabása;
4. intézkedés alkalmazása:

Nem lehetett kimondani, hogy ez egyben a súlyosítási tilalom szempontjából is irányadó sorrend, mivel egy főbüntetés és egy mellékbüntetés együttesen (pl. alacsonyabb tartamú végrehajtható szabadságvesztés és pénz-mellékbüntetés) sem biztos, hogy súlyosabb, mint egy önállóan alkalmazott főbüntetés (pl. életfogytig tartó szabadságvesztés).⁴⁹ Tehát önmagában az a törvényhozói szófordulat, hogy az önálló mellékbüntetés kiszabására akkor kerülhetett sor, ha a főbüntetés kiszabását a bíróság szükségtelennek tartotta, nem alkotta meg a fenti sorrendet a szankciók (együttes) alkalmazása között.

A törvény (illetőleg a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása) az összemérhetetlenség mellett azért is tiltotta meg az elsőfokon kiszabott főbüntetés helyett az elsőfokon ki nem szabott önálló mellékbüntetés alkalmazását, mert ez néha furcsa helyzetet eredményezett volna. Ahogy Wiener rámutatott: ha ez a korlátozás nem lett volna, akkor a súlyosítási tilalom hatálya alatt egyévi szabadságvesztés helyett lehetett volna egyévi járművezetéstől eltiltást alkalmazni (mert annak tartama nem haladja meg a főbüntetését), de egy év alatti szabadságvesztés már nem lett volna kiváltható ilyen mellékbüntetéssel (hiszen annak legrövidebb tartama 1 év volt). Tehát rosszabbul járt volna az, akit elsőfokon kisebb büntetéssel sújtottak, mint az, aki nagyobb főbüntetést kapott.⁵⁰

Sajátos jogértelmezésre volt szükség a katonai mellékbüntetésekkel kapcsolatosan. Mivel a közügyektől eltiltás magában foglalta a legsúlyosabb katonai mellékbüntetést, a lefokozást, ezért a súlyosítási tilalom sérelme nélkül kerülhetett sor lefokozás mellékbüntetés kiszabására a közügyektől eltiltás helyett (noha főszabály szerint a terhelt terhére bejelentett fellebbezés hiányában nem lehetett volna új, az elsőfokú bíróság által ki nem szabott mellékbüntetést kiszabni). Sőt, a Btk. 130. § (1) bekezdésében felsorolt (katonai) mellékbüntetések (a „civil” mellékbüntetésekkel ellentétben) egyben sorrendiséget is jelentettek, azaz a sorrendben hátrább álló katonai mellékbüntetést bármikor ki lehetett szabni a sorban előrébb álló helyett, a súlyosítási tilalom beállta ellenére is.⁵¹

Molnár javasolta a konkrét individuális szemlélet „viszszacsempítését” abban a részben, hogy mivel szerinte a pénzbüntetés akkor is lehetett súlyosabb a javító-nevelő munkánál, ha a napi tételeinek száma alapján nem vont maga után hosszabb tartamú szabadságvesztést, mint a ja-

vító-nevelő munka, ezért indokoltnak tartotta volna a 9. pont kiegészítését azzal, hogy „vagy – a vádlott életviszonyainak figyelembe vétele mellett – összehatásában súlyosabb legyen, mint a javító-nevelő munka”.⁵²

Szintén érdekes problémát vetett fel Wiener azzal kapcsolatosan, hogy mi történik, ha a másodfokú bíróság (miközben egyébként beállt a súlyosítási tilalom is) az elsőfokú ítéletet akként enyhíti, hogy a korábbi főbüntetés helyett próbára bocsátást mint intézkedést alkalmaz (ez elvileg nem kizárt), azonban a terhelt későbbi magatartása miatt a próbára bocsátó végzést hatályon kívül kell helyezni és a terhelttel szemben büntetést kell kiszabni. Wiener szerint ilyenkor az a helyes szemlélet, hogy a próbára bocsátás megszüntetése esetén sem lehet az elsőfokú ítéletben kiszabott büntetésnél súlyosabb büntetést kiszabni, hiszen a próbára bocsátásra is csak a terhelt érdekében került sor. Nem áll fenn ez a követelmény akkor, ha az elsőfokú ítélet ellen a terhelt terhére (is) fellebbeztek, de ennek ellenére a másodfokú bíróság próbára bocsátásra enyhítette a szankciót.⁵³

A BK 98. sz. állásfoglalást még számos követte, így pl. a BK 115. sz. állásfoglalás, amit a BK 157. sz. állásfoglalás helyezett hatályon kívül. Ezek általában azonos elvek szerint határozták meg a szankciók súlyát. A 157. sz. állásfoglalással kapcsolatosan Kónya szerint fontos változást jelentett, hogy már semmiképpen sem ütközött a súlyosítási tilalomba az, ha a szabadságvesztés helyett a másodfokú bíróság bármilyen mértékű közérdekű munkát (ami ekkor már a korábbi (szigorított) javító-nevelő munka helyébe lépett) vagy pénzbüntetést szabott ki.⁵⁴ Azaz annak sem volt akadálya, hogy a pusztán a vádlott javára (de legalábbis nem terhére) bejelentett fellebbezés alapján a másodfokú bíróság több napi közérdekű munkát vagy magasabb napi tételszámú pénzbüntetést szabjon ki, mint az elsőfokú bíróság által kiszabott szabadságvesztés tartama. Ennek magyarázata az volt, hogy az átváltoztatás oka az lehet, hogy a terhelt a munkakötelezettségének önként nem tesz eleget, vagy a pénzbüntetést nem fizeti meg, ami viszont másodlagos természetű, az ítélet meghozatalához képest jövőbeni, bizonytalan magatartás nem szükségszerű következménye.⁵⁵

A 157. BK sz. állásfoglalás a korábbi állásfoglalásokkal gyökeresen ellentétesen expressis verbis kimondta, hogy a másodfokú bíróság akkor is áttérhetett egyik mellékbüntetésről a másikra, ha egyébként beállt a súlyosítási tilalom. Ezt a megállapítást az állásfoglalásban annak ellenére tette a Legfelsőbb Bíróság, hogy kifejezetten leszögezte, hogy az összehatásméleletet már túlhaladottnak tekintette.⁵⁶

Az intézkedésekről a BK 115. sz. állásfoglalással összhangban a 157. sz. állásfoglalás sem szólt, mivel a törvény szóhasználatát (amely kifejezetten csak a büntetések súlyosítását tiltotta) szigorúan vette. Kónya ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy az intézkedéseknek a súlyosítási tilalom körébe vonása már olyan tágitó jellegű jogértelmezést jelentett volna, ami azt a látszatot eredményezi, hogy a Legfelsőbb Bíróság jogalkotóvá kíván előrelépni, és ezért az állásfoglalás nem is szólt az intézkedésekről (ezért azoknak a büntetésekhez, illetve egymáshoz való viszonyáról sem). Ennek ellenére a szerző leszögezte, hogy a

másodfokú bíróságok korábban is tartózkodtak attól, hogy pusztán a terhelt javára bejelentett fellebbezést követően olyan intézkedést alkalmazzanak, amit az elsőfokú bíróság nem alkalmazott, illetve a korábbinál súlyosabb intézkedésre térjenek át (pl. megrovás helyett próbára bocsátás), és a Legfelsőbb Bíróság ezt a gyakorlatot tartotta iránymutatónak a jövőben is.⁵⁷

A szankciók súlyossága szempontjából különleges helyet foglaltak el a szabálysértések. A szabálysértéseket elsősorban nem a büntetőeljárásban kellett elbírálni már az 1973-as Be. szerint sem, ugyanakkor kiderülhetett az eljárás során, hogy az a cselekmény, amely alapján büncselekmény (gyanúja) miatt indult a büntetőeljárás, a helyes minősítés szerint csak szabálysértés. A szabálysértéseknek a büntetőeljárásban való elbírálását az 1962-es Be. tette először lehetővé. Ennek alkalmazási körét az 1966. évi 16. sz. törvényerejű rendelet kibővítette, és végül az 1973-as Be.-ben szerepelt először, hogy minden eljárási fázisban azonos elvek vonatkoznak rá. A szabálysértéssel kapcsolatosan alkalmazott jogkövetkezményt csak akkor lehetett a büntetőeljárásban a másodfokú eljárásban súlyosítani, ha a vádlott terhére fellebbezést jelentettek be, vagy a fellebbezés a szabálysértési felelősség megállapítására, avagy a szabálysértési jogkövetkezmény súlyosítására irányult.⁵⁸ Bárd szerint arra mindenképpen vigyázni kellett, hogy ne lehessen a terhelt számára hátrányos következménye annak, hogy lényegében a terhelt érdekében bírálták el a szabálysértést is a büntetőeljárásban (hogy megkíméljék a többszöri eljárástól).⁵⁹ Ez az elv jelent meg az 1/1974. sz. Tanácselnöki Értekezleti Állásfoglalásban is, amely kifejezetten leszögezte: az államigazgatási felelősség szempontjából súlyosítást célzó fellebbezés (akár a szabálysértési felelősség megállapítására, akár a már megállapított szabálysértés miatti jogkövetkezmény súlyosítására irányul) nem volt tekinthető a terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek.

Bonyolultabb volt a kérdés akkor, ha az ügyész a szabálysértési felelősséget megállapító felmentő rendelkezés miatt nyújtott be fellebbezést a terhelt bűnösségének megállapítása végett. Ez formálisan kifejezetten olyan jogorvoslat, amely feloldja a súlyosítási tilalmat (felmentett vádlott bűnösségének megállapítására irányul), azonban Bárd szerint visszaszerezhető a súlyosítási tilalom (felmentett vádlott bűnösségének megállapítására irányul), ezért az igen jó példával szemléltetett:⁶⁰ két esetet vett alapul. Mindkét esetben a terhelt szemben egy büncselekmény (pl. rablás) és egy eredetileg szabálysértésnek indult cselekmény (pl. tulajdon elleni szabálysértés) miatt indult büntetőeljárás.

- Az első esetben a nyomozó hatóság már a nyomozás során észlelte, hogy a szabálysértés valójában (vagy az értékhát, vagy minősítő körülmény miatt) büncselekmény, és ennek alapján tette meg a vádemelési javaslatot, és került az ügy vádra, majd a bíróság elé. Ekkor a bíróság hozott egy elsőfokú döntést, s mindkét büncselekmény miatt megállapította a terhelt büntetőjogi felelősségét, ami elsőfokon jogerőre is emelkedett.

- A második esetben nemhogy a nyomozó hatóság nem észlelte, hogy a cselekmény büncselekmény, de az elsőfokú bíróság sem. Ezért a tulajdon elleni szabálysértés miatt

szabálysértési felelősséget (és jogkövetkezményt) állapított meg, míg a rablás miatt elítélte a terheltet. Az ügyész észlelte, hogy így helytelen a minősítés, és (a rablással kapcsolatos rendelkezést elfogadva) fellebbezést jelentett be a szabálysértés megállapítása miatt annak érdekében, hogy az emiatt felmentett vádlott bűnösségét állapítsák meg. A Be. szerint tehát nem állt be a súlyosítási tilalom a rablás miatt sem, hiszen volt a terhelt terhére bejelentett fellebbezés (még ha az nem is érintette a rablási cselekményt), és a teljes revízió elve alapján semmi sem akadályozta meg, hogy a másodfokú bíróság a rablással kapcsolatos anyagi, eljárási vagy ténybeli hibát kiküszöbölve a rablással kapcsolatos jogkövetkezményt súlyosítsa anélkül is, hogy a szabálysértési felelősséget megállapítsa. A szabálysértésnek a büntetőeljárásban való elbírálása tehát ebben az esetben kifejezetten hátrányos volt a terheltre nézve.⁶¹

A felmentett vádlott bűnösségének másodfokon történő megállapítását némi joggal bírálta Szabóné, aki szerint ilyen esetben még a másodfokon kiegészített/helyesbített tényállás esetén is jelentősen csorbult a védelem joga, hiszen a vádlott bűnösségét elsőként a másodfokú eljárásban állapították meg, ami ellen az akkori szabályozás szerint további rendes jogorvoslatnak nem volt helye.⁶² Nem állt fenn ez a probléma Cséka szerint akkor, ha az elsőfokon felmentett vádlottat másodfokon próbára bocsátották, vele szemben megrovást vagy elközbást alkalmaztak, illetve a kényszergyógykezelését rendelték el, mivel ezeknek a határozatoknak a meghozatalára nem is bűnösítő ítéletben került sor.⁶³

A súlyosítási tilalom már az 1973-as Be. idején sem vonatkozott a polgári jogi igényre. A polgári jogi igénynyel kapcsolatos rendelkezés megváltoztatásának ugyanis nem a súlyosítási tilalom, hanem a polgári eljárásjogban érvényesülő rendelkezési elv volt a korlátja. Ugyanakkor a bűnösséggel vagy a szankcióval kapcsolatos fellebbezés a polgári jogi igénnyel kapcsolatos rendelkezések megtámadását is jelentette. Molnár szerint hasznosabb lett volna, ha a polgári jogi igénnyel kapcsolatos rendelkezések a kifejezetten rá vonatkozó fellebbezések hiányában jogerőre emelkedtek volna,⁶⁴ de ezzel az állásponttal már akkor sem lehetett egyetérteni. Ez ugyanis azt jelentette volna, hogy ha elsőfokon elutasították a polgári jogi igényt, mert a büncselekményt nem a terhelt követte el, de a fellebbezés folytán a másodfokú bíróság megállapította, hogy mégis, akkor annak a polgári jogi rendelkezésnek kellett volna jogerőre emelkednie, hogy az igény el van utasítva azon az alapon, hogy nem a terhelt okozta a kárt. Ez pedig az adhéziós eljárás egyik alapvető céljával (ne szülessenek egymással ellentétes döntések a büntető és a polgári perben) lett volna ellentétes.

Az 1973-as Be.-ben a másodfokú és a megismételt eljárás mellett élt súlyosítási tilalom a rendkívüli perorvoslatoknál is, azaz

- a perújítás során (281. § [3] bekezdés: ha a perújítási indítványt, illetőleg kérelmet a terhelt javára terjesztették elő, az ítéletet a hátrányára nem lehetett megváltoztatni), és
- a törvényességi óvás alapján hozott határozatnál (287. § [2] bekezdés: a Legfelsőbb Bíróság a jogerős

határozat törvényességi óvással megtámadott részének megváltoztatásán túl nem terjeszkedhetett, azt csak a törvényességi óvás iránya szerint és az abban meghatározott terjedelemben bírálhatta el. A [3] bekezdés szerint pedig a megtámadott határozat jogerőre emelkedésétől számított egy év eltelte után emelt törvényességi óvás alapján a terhelttel szemben a megtámadott határozatban megállapítottnál hátrányosabb rendelkezést hozni nem lehetett, csak a törvénysértés volt megállapítható, még a hatályon kívül helyezés folytán megismételt eljárásban is).

Ez a rendkívüli perorvoslatoknál élő súlyosítási tilalom azonban jóval tágabb körű volt a másodfokú (és a megismételt eljárásban) érvényesülnél. Molnár szerint ugyanis a terhelt javára kezdeményezett rendkívüli perorvoslat során nemcsak a felmentett vádlott bűnösségének megállapítása, illetőleg az elítélt vádlottal szemben kiszabott, meghatározott szankciósúlyosítás volt tiltott, hanem a törvény szóhasználatá miatt minden, a terhelt terhére irányuló megváltoztatás, így

- a büntetés végrehajtási fokozatának súlyosítása,
- a feltételes szabadságra vonatkozó rendelkezés hátrányos megváltoztatása,
- a korábbi felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtásának elrendelése,
- a javító-nevelő munka átváltoztatása,
- az előzetes fogva tartás és a szabálysértési elzárás beszámítására vonatkozó rendelkezésnek a terhelt hátrányára való megváltoztatása,
- az összbüntetésbe foglalás hátrányos megváltoztatása stb.⁶⁵

Nem számított ugyanakkor Molnár szerint a rendkívüli perorvoslatok során sem a számítási hiba vagy más hasonló elírások kijavítása.

Kónya úgy vélekedett, hogy – noha a súlyosítási tilalom a másodfokú és a megismételt eljárásban sem tiltotta – a végrehajtási fokozatnak a terhelt terhére való megváltoztatása a rendes perorvoslati eljárás során sem volt indokolt. A bírósági gyakorlat szerint általában erre nem is került sor, és Kónya felhívta a másodfokú bíróságokat arra, hogy lehetőleg ne is változtassanak ezen a gyakorlaton. Nem érvényesült ez a „belső korlátozás” arra az esetre, ha az elsőfokú bíróság a Btk. 45. § (2) bekezdését törvénysértően alkalmazta, azaz a büntetés kiszabásánál irányadó körülményekre tekintettel a törvényben előírtól nem eggyel, hanem kettővel enyhébb végrehajtási fokozatot határozott meg. Ilyenkor Kónya szerint – ha beállt a súlyosítási tilalom – a másodfokú bíróságnak lehetőleg a törvényben előírtól eggyel enyhébb végrehajtási fokozatot kellett meghatároznia (de nem a törvényben előírtat).⁶⁶

Az 1973-as Be. számos módosításon ment keresztül. Az intézkedésekkel kapcsolatosan az 1973-as Be. eredeti szövegéhez képest eltérő álláspontra helyezkedett az 1979. évi 4. sz. törvényerejű rendelet, amely a büntetésekkel azonos jelentőségűnek deklarált egy intézkedést, a szigorított őrizetet. CSEKA ezt a parifikációt a szigorított őrizet súlyával, a szabadságvesztéshez közel álló jellegével indokolta, és célszerűnek látta a súlyosítási tilalomnak további intézkedésekre való kibővítését.⁶⁷

Az egyik módosítás eredményeképpen a súlyosítási tilalom szabályai is kibővültek a 354. § (3) bekezdésével, s ezzel megjelent a tárgyalás mellőzéses eljárásban érvényesülő sajátos súlyosítási tilalom (ha az új bizonyíték alapján olyan új tényt állapítottak meg, amelynek alapján súlyosabb minősítést kellett alkalmazni, vagy jelentősen súlyosabb büntetést kellett kiszabni, akkor lehetett súlyosítani a tárgyalás mellőzéses végzést akkor is, ha a tárgyalást a terhelt javára kérték).⁶⁸

Számos következménye lett a súlyosítási tilalom szempontjából a jelenleg is hatályos Btk. megalkotásának. Noha a büntetőeljárás kódex elvileg a „végrehajtási törvénye” az anyagi jogi szabályoknak, hazánkban sajátosan többször is előbb alkották meg az eljárásjogi törvényt és csak később a Btk-t. Ez volt a helyzet a három évtizedig hatályban volt 1973. évi Be.-vel is, hiszen azt a korábbi Btk. alapján hozták, de hatályosulása túlnyomó részén az 1978. évi IV. törvény volt hatályban. Az 1978-ban megalkotott Btk. jelentősen megváltoztatta a pénzbüntetést, mivel a globális pénzbüntetési rendszerről áttért a napi tételes rendszerre.⁶⁹

A pénzbüntetések jelentősége éppen a Be. megalkotásának évében, 1973-ban csúcsonyosodott ki, hiszen ez volt az első év, amikor több pénzbüntetést szabtak ki, mint szabadságvesztést.⁷⁰ Ennek oka a szakirodalom szerint az volt, hogy hazánkban a kis- és középsúlyú bűncselekmények fordultak elő a legnagyobb arányban.⁷¹ A gyakorlatban ezek az esetek szinte kivétel nélkül olyanok voltak, ahol a törvény a bűncselekmény törvényi tényállásánál nemhogy alternatív módon, de egyáltalán nem tartalmazta a pénzbüntetést, tehát annak kiszabására a büntetés enyhítésének keretében kerülhetett sor. Ez egyébként nem volt újdonság a magyar jogtörténetben, hiszen az 1878:5. törvénycikk (Csemegi-kódex) is csak három vétségre rendelte el a pénzbüntetés kiszabását, 1910-re mégis a pénzbüntetés lett a leggyakoribban alkalmazott szankció.⁷²

A súlyosítási tilalom szempontjából egyáltalán nem lényegtelen, hogy az adott pénzbüntetési rendszernek milyen jellemzői vannak. Györgyi és Bárd ezeket a jellemzőket az alábbiakban foglalta össze:⁷³

- A pénzbüntetés meghatározása történhet tisztán a bűncselekménnyel arányos módon (ld. pl. Csemegi-kódex), de a terhelt kereseti, jövedelmi és vagyoni viszonyainak figyelembevételével is.

- Büntetéskiszabási módszer alapján megkülönböztetünk cselekményarányos (ún. globális) pénzbüntetési rendszert, amikor a bíróság az összes büntetéskiszabási körülmény együttes vizsgálata után egy összegben határozza meg a pénzbüntetés mértékét, valamint napi tételes rendszert, amikor a bíróság a cselekmény súlyának megfelelően meghatározza a napi tételek számát, majd a terhelt vagyoni, jövedelmi stb. viszonyai alapján az egy napi tétel összegét.

- A pénzbüntetés megfizetése és kialakítása alapján a pénzbüntetés vagy az ítélet jogerőre emelkedésével egy összegben válik esedékessé, vagy a pénzbüntetést eleve előre meghatározott részletekben kell megfizetni (mindkét módszer lehet a globális és a napi tételes rendszerben is). A második módszer egyik fajtája a folyamatos pénzbüntetés.

tés, amelynél a pénzbüntetést bizonyos időszakon keresztül az időszakosan befolyó jövedelem bizonyos százalékában kell megfizetni.⁷⁴

- A vagyoni, jövedelmi stb. viszonyok értékelésére is két mód van. Az egyik szerint a napi tételek összege egyenlő a napi keresettel, míg a másik megoldásnál ebből le kell vonni a napi megélhetéshez szükséges összeget, és csak a jövedelem tiszta összege lesz a pénzbüntetés napi tétele.

- A pénzbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények köre meghatározható úgy, hogy a törvény kifejezetten csak pénzbüntetéssel rendeli büntetni a bűncselekményt (akkoriban 11 ilyen tényállás volt a Btk.-ban), alternatív módon teszi lehetővé a törvény a pénzbüntetés kiszabását (a szabadságvesztéssel és/vagy a javító-nevelő munkával 83 ilyen tényállást találtunk),⁷⁵ avagy az enyhítő rendelkezések alkalmazásával szabnak ki pénzbüntetést (több mint száz tényállásnál is lehetséges volt, különösen kétszeri leszállással). Míg azonban az alternatív szankciónál elegendő a célszerűségi szempontok figyelembe vétele, addig Györgyi és Bárd szerint enyhítésnél különösen nyomatékos enyhítő körülményeknek kell fennforogni.⁷⁶

- Végül a pénzbüntetés mértékének konkrét meghatározása történhet úgy, hogy a törvény egyáltalán nem határoz meg határokat, de úgy is, hogy meghatározza a pénzbüntetés (napi tételes rendszerben a napi tételek száma és az egy napi tétel összege) alsó és felső határát. Harmadik módszer az, amikor nemcsak az általános részben határozza meg a törvény az alsó- és felső határt, hanem az egyes bűncselekményeknél is külön határokat állapít meg.

A hazánkban is létező napi tételes rendszerben a bíróság csak a napi tételek számában fejezi ki a bűncselekmény súlyának az értékelését. Ezt Györgyi és Bárd ugyanolyan büntetéskiszabási tevékenységnek tekinti, mint pl. a szabadságvesztés mértékének meghatározását. Szerintük a tulajdonképpeni büntetéskiszabás a napi tételek számának meghatározásával be is fejeződik.⁷⁷ Az egy napi tétel összegének meghatározása idegen a büntetéskiszabási tevékenységtől, hiszen ez nem más, mint a jövedelemigazolás, adóigazolás, adó-érték bizonyítvány, a terhelt által szolgáltatott és a nyomozó hatóság által feltárt adatok alapján felderített jövedelmi-vagyoni viszonyok meghatározását követő számtani művelet (a meghatározott egy napi jövedelemből levont megélhetési költségekkel meghatározott összeg). Mivel a pénzbüntetést sok esetben tárgyalás mellőzésével szabják ki, ezért ezeket a bizonyítékokat már a nyomozás során mindenképpen fel kell tárn.⁷⁸

A súlyosítási tilalom szempontjából több olyan kérdés is van, amit a pénzbüntetés itt felvázolt jellemzői alapján lehet megválaszolni. A törvény és a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása a jogelméleti fejtegetésekkel ellentétesen kimondta, hogy mind a napi tételek száma, mind az egy napi tétel összege megemlése érdekében benyújtott fellebbezést a terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek kellett tekinteni. Ez azért volt ellentétes a Györgyi és Bárd által kifejtettekkel, mert amennyiben a napi tételek számának meghatározásával befejeződik a büntetéskiszabási tevékenység, akkor az egy napi tétel összegének meghatározása lényegében nem különbözik az egyéb járulékos

kérdésekről (pl. polgári jogi igény, bünygyi költség) való döntéstől. Ebben az esetben viszont a jogi sorsának is az azokhoz hasonlóan kellene lennie, azaz a pusztán az egy napi tétel összegének felemelése iránt bejelentett ügyészi fellebbezés nem oldja fel a súlyosítási tilalmat, sőt, akár ez is a részjogerő körének kibővítését jelenthetné (azaz a másodfokú bíróság – ha csak e körben jelentettek be fellebbezést – az ítélet többi részét nem is vizsgálhatná). Györgyi és Bárd nem ment ilyen messzire (azaz nem tartotta indokoltnak az ítélet többi részének részjogerőre emelését), hanem csak az alábbi javaslatot tette:⁷⁹ „Nem a büntetés súlyosítására irányuló fellebbezés az, ha a fellebbezés kizárólag az egy napi tételnek megfelelő összeg növelésére irányul. Ebben az esetben a másodfokú bíróság csupán az egy napi tételnek megfelelő összeget emelheti, de nem növelheti a pénzbüntetés napi tételeinek számát és nem alkalmazhat a pénzbüntetésnél súlyosabb büntetési nemet.” A részjogerő körének kibővítését azért nem tartották szükségesnek, mert a pénzbüntetés egy napi tétele összegének meghatározását nem tartották a járulékos kérdésekkel egy osztályba sorolhatónak. Az egy napi tétel összegének meghatározása a fizetendő pénzbüntetés mértékét döntően befolyásolja, ezért a büntetőjogi hátránnyal szorosabb a kapcsolata, mint a járulékos döntéseké – mondták.⁸⁰

Azzal, hogy a törvény és a kollégiumi állásfoglalás alapján az egy napi tétel összegének felemelése iránt benyújtott fellebbezés is feloldotta a súlyosítási tilalmat, a törvényhozó és a jogalkotó azt mondta ki, hogy semmi értelme nem volt a globális pénzbüntetési rendszert a napi tételes rendszerrel felváltani, hiszen ha a napi tételek számának megállapítását (büntetéskiszabás) és az egy napi tétel összegének meghatározását (arányosítás) nem választjuk szét határozottan, akkor ez Györgyi és Bárd szerint nem más, mint a „napi tételes pénzbüntetési rendszer paródiája”.⁸¹ Hiszen ebben az esetben a bíróság nem csinál mást, mint meghatározza a pénzbüntetés mértékét (a globális módszernek megfelelően), majd azt visszaosztja napi tételeknek megfelelő napi összegekre.

Azzal egyet kell érteni, hogy ha az ügyész a fellebbezés indokaként a kiszabott pénzbüntetésnél súlyosabb büntetés kiszabását indítványozza, akkor az mindenképpen feloldotta a súlyosítási tilalmat. Ugyanez mondható el egyértelműen a napi tételek számának felemelése érdekében bejelentett ügyészi fellebbezésről. Mivel azonban a büntetéskiszabás elvei csak a napi tételek számának meghatározásában játszanak szerepet és a bíróság tulajdonképpen ennek meghatározásakor szabja ki a pénzbüntetést, Györgyi és Bárd szerint csak azt az ügyészi fellebbezést tekinthetjük a terhelt terhére bejelentettnek, amely a napi tételek számának felemelését (is) indítványozza, hiszen csak ez sérelmezi a bíróság büntetéskiszabási körülményeket értékelő döntését.⁸² A pénzbüntetés arányosítása tárgyában hozott (tehát az egy napi tétel összegét meghatározó) döntés elleni fellebbezés viszont ebből következően nem minősült a terhelt terhére bejelentettnek.

Később – miután az Alkotmánybíróság a törvényességi óvás intézményét alkotmányellenesnek tartotta – új rendkívüli perorvoslatként jelent meg a felülvizsgálat, amelyben általánosan érvényesült a súlyosítási tilalom, ugyanis

a 289. § (2) bekezdése alapján a Legfelsőbb Bíróság a felülvizsgálati indítványt iránya szerint bírálta el (de a terhelt terhére kezdeményezett felülvizsgálat esetén a megtámadott határozatot a terhelt javára is megváltoztathatta, enyhítési tilalom tehát itt sem volt).⁸³ Később lehetővé vált a felülvizsgálat azon okból, ha a jogerős ítéletben a büntetés végrehajtását a Btk. 90. §-ában foglalt kizáró ok ellenére függesztették fel. Ilyen esetben a 291. § (6) bekezdése szerint a megismételt eljárásban nem érvényesült a súlyosítási tilalom.⁸⁴

A törvényesség érdekében előterjeszthető jogorvoslatot (rövidebb elnevezéssel törvényességi jogorvoslatot) az 1999. évi CX. törvény vezette be 2000. március 1-jei hatállyal. Az így beiktatott 291/I. § rendelkezései szerint a törvényességi jogorvoslatnak csak a terhelt javára lehetett érdemi kihatása (felmentés, kényszergyógykezelés mellőzése, eljárás megszüntetés, enyhébb büntetés kiszabása, enyhébb intézkedés alkalmazása). Ugyanez a törvény intézményesítette az 1973-as Be.-ben a jogegységi eljárást, és a 291/K. § alapján ennek a rendkívüli perorvoslatnak csak felmentés vagy eljárás-megszüntetés esetén lehetett érdemi kihatása az adott ügyre. A törvényességi jogorvoslat és a jogegységi eljárás során tehát abszolút súlyosítási tilalom érvényesült.

Összegzés

A súlyosítási tilalom a büntetőeljárás számos alapelvéből következő követelmény. Ezen elvek közül is ki kell emelni a favor defensionist, amely gyűjtőfogalom: a védelemnek több, az eljárásban érvényesülő kedvezményét jelölik vele. A törvényhozó kifejezetten nem fogadta el az egyenjogú „ügyfelek” minősítést a vád és a védelem tekintetében. A gyakorlat is azt mutatja, hogy a terhelt „halmazottan hátrányos helyzetű”. Éppen ezért a Be. számos részletrendelkezéssel igyekszik ezt a hátrányt némileg ellensúlyozni, enyhíteni.⁸⁵ A súlyosítási tilalom is a favor defensionis esetek közé tartozik, ezáltal a védelem elvéhez is szorosan kötődik.

A védelem elvének a súlyosítási tilalommal való összefüggéseire mutatott rá Nagy is, amikor kifejtette, hogy a terhelt javára bejelentett fellebbezés alkalmat ad a bíróságnak arra, hogy a védelem esetleg megsértett jogait megvédje, de nem szabad, hogy a súlyosítástól való félelem szűkítse ennek a védelmi jogosultságnak az érvényesülését.⁸⁶

A reformatio in peius tilalma emellett visszavezethető a legalitás-opportunitás elvére (az anyagi igazsággal is összefüggésben), a vádelvre (a kontradiktórium elvére) és a jogorvoslati jogosultság elvére is (nem is beszélve a manapság oly divatos egyéb elvekre, úgymint jogállamiság elve, tisztességes eljárás követelménye stb.). Emellett más eljárásjogi alapkövetelményeket is érint, mint pl. a teljes revízió elvének kivételét jelentő részjogerőt, hiszen az egymással anyagi halmazatban lévő bűncselekmények közül csak az egyiknek a terhelt terhére történő megtámadásával a felmentő (megszüntető) rendelkezés (rész)jogerőre emelkedik, ezáltal a bűncselekmények tekintetében

beáll a súlyosítás tilalma.⁸⁷ A részjogerővel kapcsolatosan Cséka a reformatio in peius tilalmának és a ne bis in idem elvének az összefüggéseire mutatott rá.⁸⁸

Az, hogy a súlyosítás lehetőségét a vádló erre irányuló fellebbezésének bejelentése teremti meg, azt jelzi, hogy a vádelv igen jelentős szerepet tölt be (és töltött be) a jogintézmény kialakulásánál. A vádelv megjelenése előtt ugyanis súlyosítási tilomról sem beszélhettünk. Nagy szerint a vádelv nemcsak azt jelenti, hogy a bíróság annak a személynek a büntetőjogi felelősségéről dönthet, és csak azzal a bűncselekménnyel kapcsolatosan, aki ellen és ami miatt az ügyész vádat emelt, hanem azt is, hogy az elsőfokú határozatban megnyugvó vádló akarata ellenére a másodfokú bíróság nem változtathatja meg az elsőfokú ítéletet a vádlott hátrányára.⁸⁹ De ugyanez igaz a jogorvoslati jogosultság elvére is.

A súlyosítási tilalom gyökereit Angyal a 18. századig vezette vissza, s szerinte azt a kontinentális országok az angol jogból vették át.⁹⁰ A tilalomnak két fajtája alakult ki: az abszolút és a relatív súlyosítási tilalom (emellett harmadik eset, amikor nem érvényesül súlyosítási tilalom). Abszolút súlyosítási tilomnál a másodfokú bíróság (még ha dönthet is másodfokon érdemben) az elsőfokú ítéletet a vádlott terhére sohasem változtathatja meg. Azaz, ha azt látja, hogy az elsőfokú bíróság ítélete túl enyhe, akkor még a terhelt terhére bejelentett fellebbezés esetén sem változtathatja meg az elsőfokú ítéletet.⁹¹ Relatív súlyosítási tilalom esetén viszont van lehetőség akár másodfokon is a terhelt terhére való változtatásra, ha a vádlott terhére az elsőfokú ítélet ellen fellebbezést jelentettek be. Az abszolút súlyosítási tilalom tehát a kasszátorius, a relatív súlyosítási tilalom a reformatórus, míg a súlyosítási tilalom nélküli szabályozás a vegyes fellebbviteli rendszer jellemzője.⁹² (Farkas azonos tartalommal teljes, relatív, illetőleg nem érvényesülő súlyosítási tilalmak elnevezést használ.)⁹³

Hazánkban az 1896. évi Bp. (1896:33. törvénycikk) vezette be a súlyosítási tilalmat, amely egészen 1949-ig élt. Az 1949. évi XI. törvény aztán eltörölte a jogintézményt, mivel a perorvoslat fő célja az indokolás szerint ekkor az anyagi igazság érvényesítése és nem a vádlott helyzetének biztosítása volt (Cséka: „az anyagi igazság mindenek fölött állt”).⁹⁴ Ezt a rendszert illetve kritikával Király, amikor azt mondta, hogy a súlyosítást megengedő fellebbezési rendszer mellett igen nagy veszélyt jelent, ha kizárólag védői fellebbezésre születne súlyosabb ítélet.⁹⁵

Az 1951. évi Bp. (1951. évi III. törvény) sem beszélt súlyosítási tilomról, azaz megadta a reformatio in peius (korlátlan) jogát, de a rendkívüli perorvoslatoknál már ismét megjelentek a jogintézmény csirái. Ezen a helyzeten változtatott az 1954-es Bpn. (1954. évi V. törvény), amely a kasszációs-revíziós rendszer bevezetésén keresztül relatív súlyosítási tilalmat vezetett be azzal, hogy a terhelt terhére bejelentett fellebbezés esetén is csak a megismételt eljárásban lehetett súlyosítani (Cséka és Nagy szerint ez inkább abszolút súlyosítási tilalom volt, kizárólagos kasszációs jogkörrel kombinálva).⁹⁶ Mivel ez a rendszer akadályozta a gyors eljárás lefolytatását, az 1958-as Bpn. (1958. évi 16. sz. törvényerejű rendelet) le-

hetővé tette, hogy a terhelt terhére bejelentett fellebbezés esetén már maga a másodfokú bíróság a terhelt terhére változtathasson az elsőfokú ítéleten. (Cséka ezt nevezi feltételhez kötött szabályozásnak, s immáron ténylegesen relatív, kasszációs kötelezettség nélküli súlyosítási tilalomnak.)⁹⁷

A későbbi eljárási kódexek, az 1962-es Be. (1962. évi 8. sz. törvényerejű rendelet) és az 1973-as Be. (1973. évi I. törvény) alapjaiban ezt a rendszert vették át azzal, hogy a súlyosítási tilalom részletrendelkezéseit mind ezek a kódexek, mind a módosításaik folyamatosan csiszolták. Azonban mégsem mondható el, hogy ilyen történelmi fejlődést követően a hatályos Be. (1998. évi XLIX. törvény) súlyosítási tilalomra vonatkozó rendelkezéseivel maradéktalanul elégedettek lehetnénk.

A súlyosítási tilalom szabályozása mellett a legáltalánosabb érv mindig is az volt, hogy meg kell akadályozni, hogy a védelem attól való félelmében ne merjen fellebbezni az általa sérelmesnek tartott elsőfokú ítélet ellen, hogy a kizárólag a terhelt javára benyújtott fellebbezés után a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet a terhelt terhére változtassa meg, noha a védelmi fellebbezés hiányában az ügy el sem jutott volna másodfokra, és a korábbi (enyhébb) ítélet jogerőre emelkedett volna. Ezért nevezte Molnár a reformatio in peius tilalmát a „félelemmentes fellebbezés elvének”.⁹⁸

Ugyanakkor a reformatio in peius tilalmával szemben számos ellenérve is felsorakoztattak:⁹⁹

- a vádelv túlhajtása;
- a törvényesség megsértése;
- az anyagi igazság megsértése;
- az eljárás költségessége;
- az eljárás bürokratizálódása;
- a kasszációs végzésben levő iránymutatásnak a bírói függetlenséget sértő jellege;
- a túlzott liberalizmus megnyilvánulása;
- az alaptalan fellebbezéseket gerjesztő hatása;
- az eljárás formalizmusának növekedése stb.

Delitalia ennek megfelelően a súlyosítási tilalom jogi alapjainak elemzése és a történeti áttekintés után kifejezetten arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a súlyosítási tilalmat a modern büntetőeljárásban el kell vetni.¹⁰⁰

Ezen ellenérvek ellenére a legtöbb országban ismerték és a mai napig is (kisebb-nagyobb eltérésekkel) elfogadott a súlyosítási tilalom.

A súlyosítási tilalom tartalmilag nem más, mint a reformáció korlátja. Az anyagi jogi reformáció sokszor összekapcsolódik a ténybeli reformációval (pl. megállapítják, hogy a terhelt nemcsak elvette az idegen dolgot, hanem az elvételkor erőszakot is alkalmazott, ezért a bűncselekmény minősítése nem lopás, hanem rablás), de ténybelileg megalapozott elsőfokú ítéletet is követhet anyagi jogi reformáció. Ennek az anyagi jogi reformációnak Molnár szerint három feltétele van:¹⁰¹

- joghatályos fellebbezést jelentettek be;
- az elsőfokú bíróság megsértette az anyagi jog szabályait;
- az ítéletet nem kell hatályon kívül helyezni (pl. eljárási szabálysértés vagy megalapozatlanság miatt).

Az anyagi jogi reformációnak két jelentős korlátja lehet. Az egyik a részjogerő, a másik maga a súlyosítási tilalom, ezek tehát meghatározzák a reformatio in iure terjedelmét. Hasonló korlátot jelentett már a korábbi büntetőeljárási kódexekben is a jelentéktelen módosítás tilalma, valamint a polgári jogi igénynél a rendelkezési jog érvényesülése. Időlegesen korlátozza az anyagi jogi változtatást az eljárás felfüggesztése, amely csak akkor válik végleges korláttá, ha az ügy közben elévül. Anyagi jogi hiba miatt nem kerülhet sor kasszációra, csak reformációra (ha a másodfokú bíróság a hibát kiküszöböli), vagy helybenhagyásra (ha hibát nem kell vagy – pl. éppen a reformatio in peius tilalma miatt – nem lehet kiküszöbölni).

A súlyosítási tilalom az áttekintett korábbi szabályozások szerint is alapvetően két anyagi jogi reformációt tiltott: az elsőfokú bíróság által felmentett (eljárás megszüntetése alatt álló) vádlott bűnösségének megállapítását, illetőleg az elsőfokú bíróság által elítélt vádlottal szemben a szankció súlyosítását. Előbbi három elemből áll (a cselekmény bűncselekmény; azt a terhelt követte el; a terhelt bűnös és büntethető), ezért a bűnösség megállapítására irányuló fellebbezésen nemcsak kifejezetten a felmentett vádlott bűnösségének megállapítását indítványozó nyilatkozatot kellett érteni, hanem bármilyen, a bűnösség itt említett tárgyát képező elemre vonatkozó fellebbezést is. Ha tehát pl. az ügyész azért fellebbezett, mert szerinte nem állt fenn az elsőfokú bíróság által megállapított büntethetőséget kizáró ok (pl. jogos védelem), akkor ezt már önmagában a bűnösség megállapítására irányuló fellebbezésnek kellett tekinteni (hiszen magában hordozta azt az indítványt, hogy ha nem áll fenn büntethetőséget kizáró ok, akkor a felmentett vádlott bűnösségét kell megállapítani).¹⁰² A bűnösség megállapításának azonban önmagában nincs nagy jelentősége, ha nem kapcsolódik hozzá valamilyen büntetőjogi szankció.

Azt tehát, hogy érvényesült-e a súlyosítási tilalom, a jogfejlődés eredményeképpen kialakult feltételrendszer alapján az határozta meg, hogy nyújtottak-e be a terhelt terhére joghatályos fellebbezést (relatív súlyosítási tilalom). Cséka szerint ilyen joghatályos, a terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek kellett tekinteni

- a) a felmentett vádlott bűnösségének megállapítására,
- b) az elítélt vádlott esetén pedig a súlyosabb minősítésre vagy
- c) a szankció súlyosítására irányuló fellebbezést.

Ad a): A bűnösség megállapítására irányult a fellebbezés, ha¹⁰³

- megtámadta a felmentő ítéletet (megszüntető végzést, önálló intézkedést tartalmazó határozatot), és egyben a bűnösség megállapítását és a vádlott elítélését indítványozta;
- önállóan alkalmazott intézkedés helyett büntetés kiszabására irányult;
- megtámadta a felmentő ítélet (megszüntető végzés, önálló intézkedést tartalmazó határozat) megalapozatlanságát, indítványozta annak kiküszöbölését és bűnösség megállapítását;

• sérelmezte azt az eljárási szabálysértést, amelyek felmentő ítélet (megszüntető végzés, önálló intézkedést tartalmazó határozat) lett az eredménye.

Ad b): A bűncselekmény súlyosabb minősítésére irányult a fellebbezés, ha¹⁰⁴

• súlyosabb büntetési tétel alá eső bűncselekmény megállapítását indítványozta;

• bűnsegély helyett felbujtói vagy tettesi alakzat, kísérlet helyett befejezett bűncselekmény, egység helyett többség (halmazat) megállapítására irányult (BH 1979/12.).

Ad c): A súlyosabb szankció kérdését a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma által kiadott újabb és újabb állásfoglalások megfelelő értelmezésével kellett eldönteni.

A fentiek alapján nem a vádlott terhére bejelentett fellebbezés volt, ha

• felmentés helyett eljárásmegszüntetést vagy önálló intézkedést indítványozott (vagy fordítva);

• a felmentés vagy eljárásmegszüntetés más jogalapjának megállapítására irányult;

• az önálló intézkedésnek más intézkedésre való felcserélését indítványozta;

• csak egyes járulékos kérdéseknek – akár a vádlott hátrányára – való megváltoztatására irányult.¹⁰⁵

A súlyosítási tilalom a jogfejlődésben igen fontos garanciális jogelvvé vált. Érvényesülésének csak a törvény határozott meg korlátokat. Ahogyan Rácz fogalmazott: áttörése még olyan nyilvánvaló anyagi jogszabálysértés esetén is kizárt volt, mint pl. az az eset, amikor az elsőfokú bíróság a törvényi minimum alatt szabta ki a szabadságvesztés tartamát.¹⁰⁶ A reformatio in peius tilalma által bekövetkezett ilyen jogsértések csak rendkívüli perorvoslatok keretében voltak orvosolhatók és többnyire csak szűk határidőn belül. Ez ugyan áttörte az anyagi igazság elvét, ugyanakkor ez felelt meg a többi eljárási jogi és alkotmányos elvnek. S noha felmerülhet, hogy a súlyosítási tilalomnak nemcsak a perorvoslati eljárásban, hanem az egész büntetőeljárásban keresztülhúzódozó jogelvként kellene funkcionálni,¹⁰⁷ ennek kimondására sem a külföldi, sem a hazai jogalkotásban nem került eddig sor.

Jegyzetek

* A tanulmány első része a *Jogtörténeti Szemle* 2010. évi 4. számában jelent meg.

¹ Molnár István: *A súlyosítási tilalom főbb kérdései a hatályos jogunkban* (Magyar Jog, 1980. 5., 425. p.).

² A törvényes vád hiánya tehát nem minősült ilyen eljárási szabálysértésnek, ami feloldotta volna a súlyosítási tilalmat. Adott ügyben a Legfelsőbb Bíróság mégis úgy döntött, hogy ha magánvádló képviselte a vádat egy egyébként közvád alá eső ügyben, akkor ezt „úgy kellett tekinteni”, mintha az elsőfokú bíróság túllépte volna a hatáskörét, ezáltal ilyenkor sem érvényesült a megismételt eljárásban a súlyosítási tilalom (BH 4356). Ez a felfogás illeti a kor szelleméhez, de semmiképpen nem tekinthető jogilag megalapozottnak.

³ Tremmel Flórián: *Magyar büntetőeljárás* (Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2001, 488. p.).

⁴ Barbarics Ferenc kiemeli, hogy a súlyosíthatóság alapja nem az új tény, hanem az új bizonyíték, azaz a „rég” bizonyíték alapján felmerülő új tény nem oldotta fel a súlyosítási tilalmat (Barbarics Ferenc: *A súlyosítási tilalom*. Magyar Jog, 1968, 7., 424. p.; a továbbiakban Barbarics, 1968).

⁵ A többes szám használata („bizonyítékok”, „tények”) törvényszerkesztési hiba, hiszen nyilvánvalóan egy új, jelentős bizonyíték alapján is megállapítható pl. az emberölés alapesete helyett egy minősített eset, és ez is megalapozhatta a súlyosítást a megismételt eljárásban akkor is, ha az alap elsőfokú eljárásban a terhelt terhére nem jelentettek be fellebbezést.

⁶ Adott ügyben az elsőfokú bíróság súlyos testi sértésért 5 hónapi szabadságvesztést szabott ki. Az ítélet ellen csak a védelem fellebbezett, de a megyei bíróság megállapította, hogy felmerült az iratok alapján az emberölés kísérletének megállapíthatósága. A kasszációs végzésben ezért elrendelte, hogy az ügyet a megismételt eljárás során a megyei bíróság bírálja el elsőfokon. A megyei bíróság ki is mondta a vádlott bűnösségét emberölés kísérletében, és ezért a büntetést jelentősen súlyosította arra tekintettel, hogy a súlyosítási tilalom a hatáskör túllépése miatt nem állt be. A megyei bíróság ítélete ellen a védelem fellebbezett enyhítésért, és a Legfelsőbb Bíróság mint másodfokú bíróság megállapította, hogy a helyes minősítés mégiscsak a súlyos testi sértés. Így az elsőként eljár elsőfokú bíróság mégsem lépte túl hatáskörét, ezáltal beállt a súlyosítási tilalom. Így a Legfelsőbb Bíróság mint (második) másodfokú bíróság nem léphetett túl az elsőként kiszabott 5 hónapi szabadságvesztésen.

⁷ Jászai Dezső (szerk.): *A büntető eljárás kommentárja*. Második kötet (JKK, Budapest, 1967, 1246. p.; a továbbiakban: Jászai, 1967).

⁸ Barbarics, 1968: i. m., 425. p.

⁹ Barbarics, 1968: i. m., 425. p.

¹⁰ Barbarics, 1968: i. m., 425. p.

¹¹ Jászai, 1967: i. m., 1236. p.

¹² Jászai, 1967: i. m., 1237. p.

¹³ A törvényességi óvásnál már úgy fogalmazott az 1962-es Be., hogy a terhelt számára hátrányosabb rendelkezést nem lehetett hozni, tehát ott tágabban érvényesült a súlyosítási tilalom. (Jászai, 1967: i. m., 1237. p.).

¹⁴ A Legfelsőbb Bíróság bk. 315. sz. állásfoglalása szerint a felmentéssel egy tekintet alá esett az eljárás megszüntetése.

¹⁵ Jászai, 1967: i. m., 1237–1239. p.

¹⁶ Adott esetben az elsőfokú bíróság a terhelt bűnösségét könnyű testi sértésben mondta ki. Az ítélet ellen csak a terhelt és védője fellebbezett. A másodfokú bíróság a tényállás kiegészítése és helyesbítése mellett megállapította, hogy a terhelt cselekményének helyes minősítése akkori szóhasználattal erőszakos nemi közönségelés kísérlete, emellett a vádlottat az elsőfokon kiszabott büntetésre ítélte. Ha a súlyosabb minősítés mellett a büntetés törvénysértően enyhévé vált volna, akkor törvényességi óvással lehetett volna élni.

¹⁷ Tehát az 1962-es Be. nem tiltotta, hogy a másodfokú bíróság olyan új intézkedést alkalmazzon, amelyet az elsőfokú bíróság nem alkalmazott, még akkor sem, ha egyébként beállt a súlyosítási tilalom.

¹⁸ Kényszergyógykezelést tehát a másodfokú bíróság szabadon elrendelhetett, tekintet nélkül arra, hogy az elsőfokú bíróság elítélte vagy felmentette a terheltet, illetőleg az elsőfokú ítélet ellen jelentettek-e be a terhelt terhére fellebbezést. (Barbarics, 1968: i. m., 423. p.).

¹⁹ A közkegyelemre vonatkozó megállapítások ugyanis csak deklaratív jellegűek, ezért a bíróság a téves döntését a jogerő után is megváltoztathatta volna (Barbarics, 1968: i. m., 424. p.).

²⁰ Jeszenszky Ferenc: *A súlyosítási tilalom a fellebbezési eljárásban* (Magyar Jog, 1956. 1., 6. p.).

²¹ De kizárólag a feltételek szabadságra bocsátás korlátozása vagy kizárása végett bejelentett fellebbezés nem minősült a terhelt terhére bejelentettnek (Legfelsőbb Bíróság bk. 418. sz. állásfoglalás, II. pont.). Ugyanezt erősítette meg a Legfelsőbb Bíróság büntető és katonai kollégiumának 397. sz. állásfoglalása, amely szerint a feltételes szabadság korlátozása, illetve kizárása nem büntetészkiszabási,

hanem büntetés-végrehajtási rendelkezés, ezért azt nem érintette a súlyosítási tilalom.

- ²² Molnár, 1980: i. m., 427. p.
- ²³ Barbarics, 1968: i. m., 424. p.
- ²⁴ Molnár, 1980: i. m., 427. p.
- ²⁵ Király szerint a bírói gyakorlat ma is az, hogy a súlyosítási tilalom szempontjából nemcsak a büntetés kiszabásának időpontjában jelentkező közvetlen hátrányt kell értékelni, hanem az ítélet távlati következményeire (elévülés, mentesítés, visszaesés, feltételes szabadság) is tekintettel kell lenni (Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Budapest, 2000, 474. p.).
- ²⁶ Barbarics szerint a szabadságvesztés felfüggesztése vagy végrehajthatósága pusztán végrehajtási kérdés, az elítéltetéshez fűződő külön jogi következmény (és nem a büntetés súlyosságának kérdése), ezért szerintem akkor is engedélyezni kellett volna a felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtásának másodfokon való elrendelését, ha az elsőfokú ítélet ellen egyébként a terhelt terhére nem fellebbeztek. A szerző a gondolatmenetet továbbvitte, és megállapította, hogy a felfüggesztett szabadságvesztés végrehajtása végett bejelentett fellebbezést nem lehet a terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek tekinteni (Barbarics, 1968: i. m., 423–424. p.).
- ²⁷ Jászai, 1967: i. m., 1242–1243. p.
- ²⁸ Molnár, 1980: i. m., 428. p.
- ²⁹ Molnár, 1980: i. m., 428. p.
- ³⁰ Barbarics, 1968: i. m., 420–421. p.
- ³¹ Barbarics, 1968: i. m., 422. p.
- ³² Jászai, 1967: i. m., 1163. p.
- ³³ Az eredeti szövegben ennek a bekezdésnek a számozása (2) volt, de azt az 1966. évi 16. számú törvényerejű rendelet – az össz-büntetésekkel kapcsolatos perújítási rendelkezés beiktatásával – (3)-ra módosította.
- ³⁴ Jászai, 1967: i. m., 1296. p.
- ³⁵ Molnár, 1980: i. m., 425. p.
- ³⁶ Rácz György: *Fellebbezés, perújítás, törvényességi óvás* (Magyar Jog, 1968. 8., 460. p.).
- ³⁷ Barbarics, 1968: i. m., 425. p.
- ³⁸ Jászai, 1967: i. m., 1295. p.
- ³⁹ Jászai, 1967: i. m., 1323. p.
- ⁴⁰ Tóth Éva: *Adalék a súlyosítási tilalom kérdéséhez* (Magyar Jog, 1987. 6., 526. p.).
- ⁴¹ Vö.: Cséka Ervin: *A büntető jogorvoslatok alaptanai* (KJK, Budapest, 1985, 265. p.; a továbbiakban Cséka, 1985).
- ⁴² Cséka ezt helyesnek is tartotta, mondván, hogy a terhelt számára minden hátrányosabb döntés tilalmát csak a rendkívüli perorvoslatok során kell kimondani (Cséka, 1985, 265. p.).
- ⁴³ Rudas György (szerk.): *Büntetőeljárás-jog* (Budapest, 1974, 471. p.).
- ⁴⁴ Viszont akár a napi tételek számának, akár az egy napi tétel összegének felemelésére irányuló fellebbezés a terhelt terhére bejelentett fellebbezésnek minősült, azaz annak eredményeképpen bármilyen módon (akár kizárólag az egyik felemelésére irányuló fellebbezés esetén mindkettő súlyosításával) lehetett súlyosabb pénzbüntetést – sőt, akár szabadságvesztést is – kiszabni másodfokon. Lásd Cséka Ervin: *A súlyosítási tilalom tartalmának újabb elemei* (Jogtudományi Közlöny, 1984. 3., 133. p.; a továbbiakban: Cséka, 1984).
- ⁴⁵ Barbarics, 1968: i. m., 422. p.; Kónya István: *Gondolatok egy állásfoglalás születéséről* (Magyar Jog, 1995. 12., 706. p.); Molnár, 1980: i. m., 430. p.
- ⁴⁶ Cséka, 1984: i. m., 132. p.
- ⁴⁷ Wiener A. Imre: *A főbüntetés helyett alkalmazott mellékbüntetés és a súlyosítási tilalom* (Magyar Jog, 1980. 6., 493. p.; a továbbiakban: Wiener, 1980).
- ⁴⁸ A 88. §-t azóta többször módosították, sőt, 2010. május 1-jétől hatályon kívül helyezte a jogalkotó.
- ⁴⁹ És ugyanígy: 40 000 Ft pénzbüntetés nyilvánvalóan enyhébb, mint egy 400 000 Ft-nak megfelelő vagyonelkobzás (Wiener, 1980: i. m., 494. p.).
- ⁵⁰ Wiener, 1980: i. m., 496. p.
- ⁵¹ Molnár, 1980: i. m., 431. p.
- ⁵² Molnár, 1980: i. m., 431. p.
- ⁵³ Wiener, 1980: i. m., 496. p.
- ⁵⁴ Kónya István: *Gondolatok egy állásfoglalás születéséről* (Magyar Jog, 1995. 12., 706. p.; a továbbiakban: Kónya, 1995).
- ⁵⁵ Kónya ezen jól hangzó érvének némiképp ellentmond, hogy ilyen okfejtéssel magasabb tartamú, de felfüggesztett szabadságvesztést is ki lehetett volna szabni a végrehajtandó szabadságvesztés helyett a súlyosítási tilalom beállta ellenére. A valós és elfogadható érv inkább az volt, hogy a főbüntetések sorrendje egyben a jogalkotó által feltételezett súlyossági sorrendet is tükrözte.
- ⁵⁶ Kónya, 1995: i. m., 707. p.
- ⁵⁷ Kónya, 1995: i. m., 708. p.
- ⁵⁸ Molnár, 1980: i. m., 428. p.
- ⁵⁹ Bárd Károly: *A szabálysértések büntetőeljárásban történő elbírálásának egyes gyakorlati kérdései* (Magyar Jog, 1976. 3., 190. p.; a továbbiakban: Bárd, 1976).
- ⁶⁰ Bárd, 1976: i. m., 190. p.
- ⁶¹ A hatályos szabályozás szerint ez a probléma így már nem áll fenn, hiszen a 354. § (3) bekezdése szerint ha az elsőfokú bíróság a büncselekmény miatt kiszabott büntetés vagy büntetés helyett alkalmazott intézkedés mellett a vádlottat valamely büncselekmény miatt emelt vád alól felmenti, vagy vele szemben az eljárást megszünteti, a büncselekmény miatt kiszabott büntetés vagy a büntetés helyett alkalmazott intézkedés – ha a vádlott terhére a fellebbezés kizárólag a felmentés vagy a megszüntetés ellen jelentették be – csak akkor súlyosítható, ha az ítélet felmentő vagy eljárást megszüntető rendelkezése miatt bejelentett fellebbezés sikeres.
- ⁶² Szabóné Nagy Teréz: *A szocialista büntető igazságszolgáltatás egy-ége és differenciálása* (Budapest, 1974, 300–301. p.).
- ⁶³ Cséka, 1984: i. m., 131. p.
- ⁶⁴ Molnár, 1980: i. m., 429. p.
- ⁶⁵ Molnár, 1980: i. m., 430. p.
- ⁶⁶ Kónya, 1995: i. m., 709. p.
- ⁶⁷ Cséka, 1985: i. m., 262. p.
- ⁶⁸ Ezt a rendelkezést az 1987. évi IV. törvény 60. §-a hozta a Be-be 1988. január 1-jei hatállyal.
- ⁶⁹ A napi tételes pénzbüntetési rendszert a magyar szakirodalom „skandináv” pénzbüntetési rendszernek is nevezte, tekintettel arra, hogy noha Portugáliában már 1852-ben megjelent, igazán sikeres és időtálló bevezetésére Finnországban és Svédországban került sor. Lásd Mittermaier, W.: *Das Tagesbussensystem in Skandinavien* (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 1935, 646–654. p.).
- ⁷⁰ Györgyi-Bárd, 1978: i. m., 10. p.
- ⁷¹ Gödöny József: *A bűnözés alakulása és a kodifikáció* (Magyar Jog, 1975, 433–442. p.).
- ⁷² Györgyi Kálmán: *A büntetékiszabás elvi kérdései és a kodifikáció* (Jogtudományi Közlöny, 1977, 131–132. p.).
- ⁷³ Györgyi Kálmán–Bárd Károly: *A pénzbüntetés és a kodifikáció* (Jogtudományi Közlöny, 1978. 1., 12–13. p.; a továbbiakban: Györgyi-Bárd, 1978).
- ⁷⁴ Baumann, Jürgen: *Von den Möglichkeiten einer Laufzeitgeldstrafe* (Juristenzeitung, 1963, 735. p.).
- ⁷⁵ Györgyi Kálmán–Bárd Károly: *A pénzbüntetés kiszabása és a súlyosítási tilalom* (Magyar Jog, 1980. 3., 206. p.; a továbbiakban: Györgyi-Bárd, 1980).
- ⁷⁶ Györgyi-Bárd, 1978: i. m., 13. p.
- ⁷⁷ Györgyi-Bárd, 1978: i. m., 15. p.
- ⁷⁸ Györgyi-Bárd, 1978: i. m., 16. p.
- ⁷⁹ Györgyi-Bárd, 1980: i. m., 205. p.
- ⁸⁰ Györgyi-Bárd, 1980: i. m., 210. p.
- ⁸¹ Györgyi-Bárd, 1980: i. m., 208. p.
- ⁸² Györgyi-Bárd, 1980: i. m., 209. p.
- ⁸³ Az 1992. évi LXIX. törvény vezette be a felülvizsgálatot, 1993. január 1-jei hatállyal.
- ⁸⁴ A 2001. évi XXXI. törvény által bevezetett szabály 2001. június 27-én lépett hatályba.

- ⁸⁵ Fenyvesi Csaba–Herke Csongor–Tremmel Flórián: *Új magyar büntetőeljárás* (Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004, 88. p.; a továbbiakban: Fenyvesi–Herke–Tremmel, 2004).
- ⁸⁶ Nagy Lajos: *Fellebbezés a büntetőperben* (Budapest, 1960, 310. p.; a továbbiakban: Nagy Lajos, 1960).
- ⁸⁷ *A büntetőeljárás törvény magyarázata*. 2. kötet (KJK-KERSZÖV, Budapest, 658. p.)
- ⁸⁸ Cséka, 1984: i. m., 128. p.
- ⁸⁹ Nagy Lajos, 1960: i. m., 310. p.
- ⁹⁰ Angyal Pál: *Anyagi és alaki büntetőjog. Az érvényben lévő törvényekben foglalt büntetőjogi szabályok összeállítása a iudikatura feltüntetésével* (Budapest, 1917, 164. p.; a továbbiakban: Angyal, 1917).
- ⁹¹ A jogorvoslatok kialakulásakor egyébként a terhelt terhére nem is lehetett fellebbezni. Ahogy Angyal fogalmazott: „ha a vádlott felmentett vagy megnyugodott, úgy a közbíró nem élhet perorvoslattal”. (Angyal, 1917: i. m., 164. p.)
- ⁹² Molnár, 1980: i. m., 426. p.
- ⁹³ Farkas Ákos–Róth Erika: *A büntetőeljárás* (KJK KERSZÖV, Budapest, 2004, 302. p.)
- ⁹⁴ Cséka, 1984: i. m., 129. p.
- ⁹⁵ Király Tibor: *A védelem és a védő a büntető ügyekben* (KJK, Budapest, 1962, 237. p.).

- ⁹⁶ Cséka, 1984: i. m., 129. p.; Nagy Lajos, 1960: i. m., 309. p.
- ⁹⁷ Cséka, 1984: i. m., 129. p.
- ⁹⁸ Molnár László: *A reformatio in peius tilalmának érvényesülése a Bp. 202. § a)-c) pontjára alapított hatályon kívül helyezést követő új eljárásban* (Magyar Jog, 1956. 4., 109. p.).
- ⁹⁹ Molnár, 1980: i. m., 426. p.
- ¹⁰⁰ Delitalia, Giacomo: *Il divieto della reformatio in peius nel processo penale* (Milano, 1927, 216. p.).
- ¹⁰¹ Molnár, 1980: i. m., 429. p.
- ¹⁰² Molnár, 1980: i. m., 430. p.
- ¹⁰³ Cséka, 1984: i. m., 133. p.
- ¹⁰⁴ Cséka, 1984: i. m., 133. p.
- ¹⁰⁵ Ilyen járulékos kérdés lehetett Cséka szerint a szabadságvesztés végrehajtási fokozata, a feltételes szabadság, a büntetőeljárásban elbírált szabálysértés, a kegyelem, a mentesítés, a pénzmellékbüntetés átváltoztatási kulcsa, a bűnügyi költség, az összbüntetésbe foglalás, az ítélet kijavítása körébe tartozó nem tartalmi hibák stb. (Cséka, 1984: i. m., 134. p.).
- ¹⁰⁶ Rác, 1968: i. m., 460. p.
- ¹⁰⁷ Fenyvesi–Herke–Tremmel, 2004: i. m., 530. p.

MŰHELY

Rigó Kinga

Adalékok az egyetemi bíráskodás történetéhez – különös tekintettel a magyar egyetem alapszabályaiban foglaltakra

Az európai egyetemek, autonómiájuk részeként hagyományosan magukénak tudták – és bizonyos értelemben tudják ma is – azt a jogot, hogy ítélkezzenek tagjaik tevékenysége felett, sőt, szükség esetén meg is büntessék őket. Erre az egyik első példa az I. Frigyes által 1155-ben Bologna egyetemének adott ún. Authentica Habita privilégium, amelynek értelmében, amennyiben az egyetem hallgatóit beperelték volna, joguk volt választani, vajon tanáraik vagy a város püspöke ítéljenek-e felettük.¹ Figyelemmel arra, hogy az oktatás egészét majd csak az abszolutizmus vonja az állam hatókörébe a 18. század második felében, az egyetemi igazságszolgáltatás, az egyetemi bíráskodás a magyar királyságban sokáig az egyetemet megillető általános szokásokon alapult.

Első egyetemünk, a pécsi (1367) professzorai, hallgatói esetében ugyanúgy létezett minden privilégium, szabadság és mentesség, mint bármely más európai (pl. a krakkói) egyetem esetében. Az egyetemet megillető mentesség pedig jelentette az általános joghatóság alóli mentességet is: „sind sie vor kirchliches oder weltliches Gericht nicht zu ziehen”.² A pécsi egyetem történetének kutatója, Petrovich Ede valószínűsíti továbbá, hogy a 14–15. század fordulóján történt – sajnálatos módon halálos kimenetelű – diákincidens, a hozzá tartozó orvosi szakvéleménnyel együtt szintén az egyetemi bíráskodásnak képezte tárgyát,³ s közzismert az is, hogy a pozsonyi egyetemen (kb. 1465–1490) az egyetemi bíráskodás a kancellárián zajlott.⁴

A magyar egyetemtörténetben elszenvedett több, kisebb-nagyobb kényszerszünetet követően a nagyszombati egyetem (1635) élesztette újjá az egyetemi bíráskodás hagyományát, amelynek bírósága gyakran ténylegesen alkalmazta a hallgatókkal szemben a pallosjogát,⁵ bár a halálbüntetés tényleges végrehajtása – az egyetem és a város közötti hatásköri összetűzés eredményeként megszületett 1641-es uralkodói döntés eredményeként – a városi tanács (Nagyszombat) hatáskörébe tartozott.⁶

Jóllehet az abszolutizmus megváltoztatta ezt a szokásjogi alapú megközelítést, és a teljes egyetemi irányítást a központi hatalomhoz rendelte, az egyetemi bíráskodás alapvetően továbbra is a korábbi gyakorlat továbbélését jelentette. A Ratio Educationis értelmében az – egyébként a Helytartótanács irányítása alá helyezett – egyetem elkülönült egyetemi hatósággal rendelkezett, amelynek hatáskörébe tartozott a jogesetek eldöntése, a rend és az erkölcsi fegyelem fenntartása, az akadémikusok vétségeinek kivizsgálása, az egyetem saját közrendjének fenntartása és szükség esetén a büntetés kiszabása.⁷ Bár az egyetem akadémiai hatósága alapvetően az egyetem tagjaiból – rektor,

titkár, a négy kar dékánja, szeniorok, szabad és nemes művészetek prodi- rektora – állt, a központi kormányzati jelenlét – ha tetszik: ellenőrzés – is biztosított volt a hatóság titkárának határozatlan idejű, uralkodó általi ki- nevezésével. A Ratio Educationis többek kö- zött kimondta, hogy az egyetem akadémiai ha- tósága testület, amelynek hatáskörét alapvetően a komolyabb kihágások számára tartotta fenn: az erkölcsi fegyelemmel kapcsolatos ügyekben általában a dékán volt a bíróság, csak a bonyolult, komolyabb ügyeket tár- gyalta maga az egyetemi hatóság. E hatóság dönté- seinek a végrehajtása az egyetemi hivatalszolga, a pedellus feladata volt.⁸

Komolyabb beavatko- zást jelentett az egyetem életébe II. József 1784- es rendelkezése, mely egyszerűen eltörölte az egyetemek törvénykezési jogát, és az egyetem tag- jainak deliktumai feletti ítélkezési jogot a nemesek esetében a megyei igazságszol- gáltatás, nem nemesek esetében pedig a városok hatáskörébe utalta.⁹ Kalapos királyunk halálával 1792-ben került sor egy újabb rendelkezés kiadására, mely a jogi karnak tartotta fenn az egyetemi bíráskodás feladatát,¹⁰ majd az 1816. évi – büntetőjogi és civiljogi részből álló – rendelet erősítette meg az egyetemi bíráskodás létét.

A reformkor eredményeként dolgozták ki azt az új ter- vezetet, amely a „Magyar Egyetem Alapszabályai” címet viseli, amely azonban a történelmi körülmények alakulása miatt soha nem léphetett hatályba. Mégis érdemes néhány rendelkezését áttekinteni, hiszen az nemcsak egy nagyon érdekes kirándulásra invitál a távoli múltba, de részletei- ben vázolja fel az egyetemi bíráskodásra vonatkozó elkép- zeléseket, sőt néhány esetben a gyakorlati problémákat és az egyetem mindennapi életét egyaránt.

A jogalkotó számba veszi az egyetemen elkövethető bűncselekményeket: a hivatalos hirdetmények letépését az egyetem hirdetőtáblájáról (gondoljunk csak arra, mi történne, ha egy hallgató a mai hirdetőtábla, a Neptun vagy ETR rendszerből törölné a neki nem tetsző hirdet- ményeket), a hallgatók közötti verekedéseket, becsület- sértéseket, az ún. rendügylőket tevékenységének elfogadá- sával kapcsolatos problémákat stb., amelyeket a tervezet

Giessen, az egyetemi börtön kívülről

megpróbál pönalizálni és szankcionálni.

Az egész javaslat 291 paragrafusból áll, ame- lyek közül 71 foglalkozik kifejezetten az „Egyetem fegyelmi hatóságával”. Megállapítja a valameny- nyi cselekményre érvé- nyes általános, illetve az eljárási szabályokat, egyenként meghatározza a vétségeket, a hozzá- juk fűzött szankciókkal egyetemben, valamint az eljárásban résztvevő személyeket: a dékánt, a rendügylőket, az esküdt- széket és az egyetemi bí- róságot.

A rendügylők felada- ta a tervezet értelmében a rend és a fegyelem fenn- tartása a hallgatók között, feljegyezni, ha a hallgató nem látogatja az órákat, és biztosítani, hogy az egye- temi hirdetőtáblán csak hivatalos hirdetmények legyenek megtalálhatók. A rendügylők számát a dékánok lettek volna jo- gosultak meghatározni, de megválasztásuk már a hallgatókhoz tartozott.¹¹

A karonként létrehozandó esküdtszék – amely egyéb- iránt az egész bírósági eljárás alapja – tagjai választás útján nyerik megbízatásukat a 18 évesnél idősebb, s a megelő- ző évben büntetlen hallgatók közül. Az egyetem változó összetételű bírósága az érintett kar professzoraiból állt, elnöke a dékán, tagja két professzor, mint ülnök és egy fő jegyzőkönyvvezető.¹² Jóllehet maga a javaslat követ- kezetesen külön intézményként említi az esküdtszéket és a bíróságot, valójában a kettő elkülönült szerepe nem ér- telmezhető, hiszen a bűnösség kérdésében az esküdtszék, a büntetés kiszabása kérdésében pedig a tulajdonképpeni bíróság lett volna jogosult dönteni.

Magát az eljárást a következőképpen szabályozza a tervezet: a bíróság elnöke (a dékán) ellenőrzi, hogy az esküdtszék valamennyi tagja jelen van-e, s ha az esküdt elfogadható indok nélkül nem jelenik meg a tárgyaláson, bírságot szabhat ki.¹³ A 24 esküdt nevét egy edénybe dob- ják, s az a 12 fő lesz végül az esküdtszék, akiknek a nevét kihúzták. Mind a vádlottnak, mind pedig a vádlónak jogá- ban áll egy alkalommal fejenként 6 fő vonatkozásában a visszavetés jogával élni, amennyiben bármely okból azon 6 fő esküdként történő működésével nem ért egyet.¹⁴

A tárgyalás a tervezet értelmében nyilvános ugyan, azonban e nyilvánosság csak az egyetem tagjainak (hall-

gatók, oktatók és egyetemi tisztviselők) vonatkozásában értelmezhető, és a képviselő sem engedélyezett.¹⁵ A tárgyalást a bíróság elnöke vezeti le,¹⁶ melynek során elsőként a rendügyelő, aztán a vádlott kihallgatása, s végül a tanúvallomások következnek.¹⁷

A tárgyalás berekesztését követően az esküdszék egyszerű többséggel, nyílt szavazással dönt a vádlott bűnösségéről, azzal, hogy ha akár egyetlen esküdt is kéri, titkos szavazást kell tartani.¹⁸ A vádlott bűnösségéről vagy ártatlanságáról szóló hirdetmény a tárgyalásról készült jegyzőkönyv kötelező melléklete.¹⁹ Ha a vádlott bűnösnek találják, a bíróság dönt a büntetés kiszabásáról.

Az esküdszék véleményének meghallgatását követően azonban a bíróság – egyhangú döntéssel – másik zsűri döntését is kérheti, amennyiben úgy látja, hogy hibás döntés meghozatalára került sor. E második esküdszék döntése azonban – a bűnösség kérdésében – már jogerős.²⁰

A tervezet természetesen elismeri az ítélet elleni jogorvoslat lehetőségét: az egyszerű fellebbezés az egyetemi bizottsághoz, valamint egy különös fellebbezést a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, ez utóbbit azonban csak a száműzetés elleni fellebbezés esetén engedi meg.²¹ Mind a vádlottnak, mind pedig a vádlónak 24 óra áll rendelkezésére a jogorvoslati kérelem benyújtására.²² Az egyetemi bizottság megsemmisítheti az ítéletet, avagy utasíthatja az elsőfokon eljáró bíróságot a büntetés helyes alkalmazására, de nem hozhat új ítéletet.²³ A megsemmisítés indoka csak komoly eljárási szabálysértés vagy hibás büntetés kiszabása lehetett.²⁴

Kiszabható büntetésként a tervezet a felsőbbbségi megdorgálást – s ennek három válfaját: a cselekmény súlyától függően a dékán előtti, az egyetemi tanárok előtti vagy pedig a kar hallgatói előtti megdorgálást –, a bírság kiszabását, a rendügyelői státusz elvesztését, a fogságba vetést, a száműzetést és az elutasítást ismeri.

A bírság az egyetem saját bevétele, sőt a fogságba vetés is az egyetem fogdjában került végrehajtásra.

A fogság, mint egyetemi szabadságvesztés-büntetés magán hordja az egyetemi lét sajátosságait: a fogság ideje alatt az elítélt látogathatta az óráit, de nem fogadhatott látogatókat, őt magát pedig az egyetemi porkoláb felügyelte. Az egyetemi fogságot alapvetően munkanapokon hajtották végre, amennyiben azonban annak időtartama meghaladta a 8 napot, akkor munkaszüneti napon is végre lehetett hajtani.

Fogságbüntetést a következő cselekmények elkövetőinek ír elő a tervezet: ismételt csendháborítás (225. §), az egyetem termeinek, kórodáinak és gyűjteményeinek

megzavarása (226. §), az egyetem hirdetőablájáról a hivatalos hirdetménynek letétele (227. §), a rendügyelő bántalmazása hivatalos feladatának teljesítése közben (229. §), ismételt súlyos bántalmazás a hallgatók között (231. §), vallás és nemzetiség gúnyolása (232. §), hallgatók egymás közötti tetteleges bántalmazása (233. §), közérkölciség ellen szóban elkövetett vétkek és tettek (234–235. §§), valamint a rendügyelők által hivatalos eljárásuk alatt elkövetett szándékos visszaélések (237. §).

A fogság-börtön-fogda szavak hallatán méltán fogalmazódhat meg a valamennyi büntetési nem közül a szabadságvesztés (fogság) súlyosságára vonatkozó gondolat. Valójában azonban a száműzetés-büntetés mellett – következményeit tekintve – a fogság jelentősége eltörpült. Míg a fogság legrosszabb esetben is

legfeljebb három hétig tartott (pl. vallás és más nemzetiség gúnyolása esetében, 232. §), s a hallgató ezalatt az idő alatt sem maradt le a tananyagáról, hiszen óráit látogathatta, a száműzetés hatálya alatt álló elítélt gyakorlatilag kicsapták, nem csupán a pesti egyetemről, de az összes többi egyetemről is.²⁵ Ehhez képest mindenképpen enyhébb következménnyel járt a fogság, de akár az elutasítás is, amely utóbbi a száműzetés enyhébb változatának is felfogható, hiszen ezen büntetés hatálya alatt az elítélt nem látogathatta ugyan az adott intézményt, azonban más iskolába mehetett, és maga az eltiltás is csak legfeljebb egy évre szólhatott.²⁶

Ezen büntetési nemekhez képest a bírság kivetése (ha az érintett nem bizonyult eléggé szorgalmasnak tanulmányai terén) és a felsőbbbségi megdorgálás (a csend, rend megzavarásáért)²⁷ csak mint rendkívül enyhe jogkövetkezmények foghatók fel.

A javaslat ismert még egy speciális büntetést, csak a rendügyelők számára arra az esetre, ha nem teljesítenék kötelességüket: ez lett volna a státuszvesztés. Ezt a büntetési nemet is bírósági ítéletnek kellett kimondania, azonban szándékos elkövetés esetében nem csak a státuszvesztés, hanem – kvázi halmazati büntetésként – a fogságba vetés is kiszabható volt.

Maga az ítélet – mint arról korábban már volt szó – tulajdonképpen két részből állt: a bíróság ítélete mellett magában foglalta az esküdszék döntését tartalmazó hirdetményt a bűnösség kérdésében egyaránt.²⁸

A lehetséges büntetések számbavétele mellett a tervezet rendelkezik arról is, hogy mely cselekmények azok, melyek kifejezetten a bíróság hatáskörébe tartoznak. Az általános szabály az, hogy minden cselekmény a bírósághoz tartozik, amennyiben bebörtönzés-büntetéssel,

Würzburg, rajz az egyetemi börtönről (1828)

száműzetéssel, avagy elutasítással sújtható, de ide sorolja a rendügyelők kihágásait is.²⁹ Minden más cselekmény – nagyrészt fegyelmi ügyek és tanulási problémák – a rendügyelőknek vagy a dékánnak tartatott fenn.³⁰

Ez az Eötvös József-féle tervezet sosem lépett hatályba, sőt érdemi tárgyalására sem került sor, mégis jelentősége hallatlan, hiszen – figyelemmel arra, hogy az egyetemi bíraskodás 1848-at követően megszűnt – az utolsó kordokumentumok egyike e témában. Érdekes módon azonban az universitást önkormányzatiságának, autonómiájának egyik alappilléreként megillető törvényke-

zési hatáskör saját tagjai vonatkozásában megmaradt a későbbi évszázadokban, sőt a mai napig is. Ma is bíraskodnak egyetemeink, amikor a hallgatók panaszait elbírálják, vagy amikor oktatóik, hallgatóik, egyéb alkalmazottjaik fegyelmi ügyeiről döntenek. Ez a bíraskodási jog még hasonlít is az Eötvös tervezetében foglaltakra, hiszen szigorú szabályok mentén, csak meghatározott cselekmények vonatkozásában, meghatározott jogkövetkezmények alkalmazását jelentik, melyek az egyetemeket évszázadokon át megillető törvénykezési jogban gyökereznek.

Jegyzetek

¹ Weszely Ödön: *Az egyetem eszméje és típusai*, XII. fejezet: <http://mek.niif.hu/01900/01934/html/weszely15.htm>

² Pecze, Ferenc: *Beiträge zur Geschichte der ungarischen Universitätsjurisdiction, Die Differenzierung der Universitätsverwaltung und Gerichtsfunktion*. In: *Zeszyt Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. CCCCXI 1976, Prace Prawnicze Z. 73. 158. p.

³ Petrovich Ede: *Adatok a pécsi egyetem történetéhez* (Felsőoktatási Szemle 1967. 9. sz. 522. p.); Pecze, Ferenc: i. m., 158. p.

⁴ Pecze, Ferenc: i. m. 159. p.

⁵ Pecze, Ferenc: i. m. 159. p.

⁶ Weszely Ödön: *Az egyetem eszméje és típusai*, XIII. fejezet, <http://mek.niif.hu/01900/01934/html/weszely15.htm>; Pecze, Ferenc: i. m.

⁷ *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Ford. dr. Friml Aladár. Kiad.: Kath. Középiskolai Tanáregyesület, 1913. XVI. § 52. p.

⁸ *Az 1777-iki Ratio Educationis*. XXIII. § 56. p.

⁹ Pecze, Ferenc: i. m. 159. p.

¹⁰ Pecze, Ferenc: i. m. 160. p.

¹¹ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet a pesti egyetem 1823–1848 tanrendjéhez 172–175. §.

¹² A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 184. §.

¹³ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 189. §.

¹⁴ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 190. §.

¹⁵ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 193. §. és 5. §.

¹⁶ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 194. §.

¹⁷ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 196. §.

¹⁸ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 197–200. §.

¹⁹ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 202. §.

²⁰ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 203. §.

²¹ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 213. §.

²² A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 206. §.

²³ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 210. §.

²⁴ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 207. §.

²⁵ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 221. §.

²⁶ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 220. §.

²⁷ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 225–226. §.

²⁸ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 204. §.

²⁹ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 177. §.

³⁰ A magyar egyetem alapszabályai. Melléklet, 174–176. §.

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A heidelbergi Ruprecht-Karls Egyetem a mai ünnepi, 624. tanévnyitóval kezdi meg jubileumi évét, amelyben egyetemünk fennállásának 625. évfordulóját ünnepeljük. 625 évvel ezelőtt, 1385. október 23-án írta alá VI. Orbán pápa Németország jelenleg legrégebbi egyetemének alapítólevelét, amelyben engedélyezte I. Ruprechtnek, Pfalz grófjának és választófejedelemnek, hogy egyetemet hozzon létre Heidelbergben. A jubileumra nemcsak akadémiai ünnepségekkel emlékezünk, hanem tudományos rendezvényekkel is, amint az a *Ruperto Carolához* illik. Egészen jövő év októberéig zajlanak majd a rendezvények, mert pontosan egy évvel később, 1386. október 18-án ünnepélyes istentisztelettel vette kezdetét az oktatás az egyetemen, amelynek első rektora Marsilius von Inghen volt. Így sikerült megfelelnünk annak a kihívásnak, hogy tisztázzuk: az egyetem születésnapját az alapító okirat kiállí-

JUBILEUM – HEIDELBERG 625

UNIVERSITÄT
HEIDELBERG
Zukunft. Seit 1386.

625 Jahre
Ruperto Carola

Prof. Dr. Bernhard Eitel

A jövő 1386 óta¹

tásának napján (tehát az adományozási napon) vagy pedig az oktatás megkezdésének napján (tehát tulajdonképpen az akadémiai születésnapon) ünnepeljük-e.

Az ünnepi évbe a mai napon a közélet következő szereplői kísérem el bennünket:

Michel Charbonnier úr, Franciaország baden-württembergi főkonzulja és a Francia Intézet vezetője;

Dr. Jean-Claude Périsset érsek úr, Németország apostoli nunciusa, akinek köszöntő szavait **Tröger professzor** úr fogja felolvasni;

Bärbel Brumme-Bothe asszony, a Szövetségi Oktatási és Kutatási Minisztérium főosztályvezetője;

Dr. Karl Lamers, a Bundestag képviselője;

Werner Pfisterer, a tartományi parlament képviselője, aki önkormányzati képviselőként Heidelberg városát is képviseli; valamint

Dr. Gerhard Vogel, a Rhein-Neckar terület Ipari és Kereskedelmi Kamarájának elnöke.

Szeretettel köszöntöm a helyi felsőoktatási intézmények jelen lévő rektorait is,

Dr. Anneliese Wellensiek professzorasszonyt, a Heidelbergi Pedagógiai Főiskola részéről. **Dr. Johannes Heil** professzor urat, a Zsidó Főiskola részéről, valamint a heidelbergi egyetemen kívüli tudományos intézmények képviselőit, **Dr. Hermann Hahn** professzort, akadémiai elnök urat, **Dr. Otmar Wiestler** professzor urat, a Német Rák-kutató Központ igazgatóságának elnökét, valamint közös heidelbergi Nobel-díjasunkat, **Dr. Harald zur Hausen** professzor urat.

Mai ünnepi egyetemi rendezvényünk középpontjában nemzetközi partnerkapcsolataink és együttműködéseink állnak. Ezért nagyon örülök, hogy a világ minden tájáról eljöttek hozzánk Heidelbergbe a velünk kapcsolatban álló egyetemek küldöttségei. Köszöntöm

- a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Semmelweis Egyetem,
- a krakkói Jagelló Egyetem,
- a franciaországi Pôles de Recherche et d'Enseignement Supérieur Université de Montpellier Sud de France,
- a pekingi Idegen Nyelvi Egyetem,
- a prágai Károly Egyetem,
- a szentpétervári Állami Egyetem,
- a tienjani Nankai Egyetem,
- a wuhani Huazhong Tudományos és Technikai Egyetem részét képező Tongji Orvostudományi Egyetem képviselőit.

Kedves Egyetemi Tanácsstagok, Szenátorok, Tekintetes Uraim, kedves egykori Rektorok, közülük is elsőként **Zu Pulitz** úr, a 600 éves jubileum spiritus rectora, kedves évfolyam- és csoporttársak, szeretettel köszöntöm Önöket a Régi Aulában!

Volna-e méltóbb hely a **Ruperto Carola** alapítása 625. évfordulójának megünneplésére, mint ez a csarnok, amelyet egyetemünk 500. születésnapjára kapott ajándékba? Az egyetem mindig is tudatában volt annak, hogy a külső forma identitást kölcsönöz, és a formát az egyéni képességek és tehetségek teszik érzékelhetővé. Az emberek alkotják az egyetemet, formája és szerkezete rendezi a sokszínű halmazt

akadémiai kozmoszá. **Jelszavunk – SEMPER APERTUS** – egyértelműen kifejezi, hogy ez a mikrokozmosz nyitott, hogy eszmék és emberek csatlakoznak hozzá, mások pedig elhagyják. Ilyen módon az egyetem él és fiatal marad, függetlenül attól, hogy milyen kort ér meg. Állandóan megújítja önmagát, és kapcsolatban marad a külvilággal. Míg egy magányos tudós időnként el tud zárkózni a saját elefántcsonttoronyába, az egyetem ezt sosem teszi meg. Az állandó jövés-menés része az egyetemet megtermékenyítő újnak, ugyanakkor a veszteségek is hozzá tartoznak, mint az érem másik oldala.

Az elmúlt két év alatt is kiváló kolléganőket és kollégákat szakított el tőlünk a halál. Kérem, adózzunk most emlékünek egyperces néma felállással.

A jövő 1386 óta – e néhány szó is része az egyetem arculatának, és éppen az elmúlt hetekben dicsérték meg ismét e jelszavunkat, mert olyan rövid, és mégis oly sokat mond.

A **Ruprecht-Karls Egyetem** párizsi mintára alapított teljes körű egyetem volt, mint felső iskola, nem pedig orvosi vagy jogi iskola, mint az a Német-római Birodalom déli részén egyébként szokásos volt. Így tehát újítás volt a maga nemében, sokkal fiatalabb hallgatói voltak, kevesebb utazó diákja, és az akkori viszonyokhoz képest szigorúbb oktatási és szerkezeti struktúrával rendelkezett, amit **Marsilius von Inghen** valósított meg. Az ebből fakadó innovációs erő már néhány évtized után megmutatkozott, amikor is a humanista és medikus **Peter Luder** a 15. század közepén ezt írta Heidelbergben:

„Miközben [Heidelberg városa] nem marad el (...) a többi várostól, egy pontban még könnyedén túl is szárnyalja a többi, mégpedig abban, hogy a tudomány állandó székhelyeként minden tudományterületen mindig a legkiválóbb embereket teremtetten elő. Mert ebben a városban annyi kiváló és ragyogó képviselője van akár az isteni, a császári vagy a pápai jognak vagy a medicinának, akár a szabad művészeteknek, hogy ezek hivatalosan nem csak magát a várost, hanem szinte egész Németországot oktatták és megvilágosították.”

A reformáció alatt Heidelberg lett a protestantizmus szellemi központja – csak **Luther** heidelbergi tartózkodására és a heidelbergi katekizmusra emlékeztetek –, és ezáltal Németország, de talán egész Európa legnemzetközibb egyeteme. Saját magunkról alkotott felfogásunk azon a tényen alapszik, hogy egyetemünk kezdettől fogva teljes egyetem volt, tehát minden „művészettel” foglalkozott, kezdettől fogva innovatív irányultsággal és felépítéssel rendelkezett, valamint nemzeti és nemzetközi beállítottságú volt. Ha valaki az élre kerül – és tudományos eredményeink ezt bizonyítják –, akkor azt a konkurencia üldözőbe veszi. Ezt a helyzetet pozitívan éljük meg, állandó kihívást jelent és fiatalon tart.

A Heidelbergi Egyetem címere

Ha ilyen szemmel nézzük az egyetem vezető szervei által 2008-ban megfogalmazott irányelveket, egyértelműen ki-
tűnik az egyetemalapítás filozófiája.

Miközben visszatéknünk Marsilius von Inghenre, vagyis a Ruperto Carola kezdeteire, az egyetem jövő-
képében is hangsúlyoz-
zuk, hogy miben áll az
egyetem lényege: teljes
szerkezetű, klasszikus
egyetem jellege és poten-
ciálja, szakokon átnyúló
tudományos párbeszéd
nagy, átfogó társadalmi
és tudományos témák
azonosítása és feldolgo-
zása céljából.

Az innovatív struk-
túrákat is újra meg újra
hozzá kell igazítani a kö-
vetelményekhez, és ezt
meg is tesszük: jelenleg
mindenekelőtt a bio- és
környezettudományok te-
rületén azzal, hogy egyre
inkább önfenn tartó, nem-

zetközi hatósugarú centrumokat építünk ki. Új technoló-
giai platformokat hozunk létre a természettudományok
területén, gondoljuk csak a Mikroszkópiái Központ, a
Neuenheimer Feldre tervezett, engedélyezés alatt álló
Anyagközpont, vagy a Speyerer úton levő „tisztaszoba”
laboratóriumra, mely a szerves elektronikai csúcspjek-
tek keretében épült. A Neckar bal partján azon vagyunk,
hogy a Marstallstraße 4. alatt készülő új épülettel jobb
munkafeltételeket biztosítsunk az okortudományok és az
asszirológia számára, bővítsük az Egyetemi Könyvtárt,
és végül felújítjuk és modernizáljuk az egyetem központi
épületét az előadókka együtt. A tervek megvalósítása so-
rán sok barátra és támogatóra számíthatunk, amit e helyről
is szeretnék megköszönni. Támogatásuk nélkül nem tud-
nánk a hallgatóknak és a tudósoknak a többi német felső-
oktatási intézményhez viszonyított jó és nagyon jó keret-
feltételeket biztosítani a munkájukhoz.

A kutatás és oktatás sokkal szorosabban kapcsolódik
egymáshoz, mint bármikor korábban. Mindig is egyetértés
uralkodott abban a kérdésben, hogy a jó oktatást kutatás ki-
sérje, mert kiváló professzorok, a lehető legjobb felszerelés
és kiszolgálás, valamint az innovatív és modern oktatás a
kiemelkedő hallgatók számára összetartoznak. De mind-
ezen feladatok ellátásának finanszírozása egyre nehezebbé
válk. Az egyetem pénzügyi alapellátását az I. és II. szoli-
daritási csomag évek óta egy szinten rögzíti. Az infláció, az
energiaköltségek növekedése, a terület és a személyi álló-
mány növekedése (finanszírozás alapú, és nem a tartomá-
nyi intézmények támogatják), a továbbképzéssel, az esély-
egyenlőség növelésével és a pályaválasztási tanácsadással
kapcsolatos szolgáltatási igények és feladatok sokasodása
– mindez a végsőkig feszíti a költségvetést.

A második világháború óta először csökkent 50%-ra a
mindeddig megbízható tartományi hozzájárulás az egye-

tem finanszírozásához. Egyre több pénzeszközt kell – töb-
bek között – közpénzekből, versenyben, tehát majdnem
mindig projekthez kötötten, önerőből megszereznünk, ami
viszont az egekbe hajtja az infrastruktúra költségeit. Az
egyetem szinte ördögi spirálba került. A legszükségesebb

dolgok finanszírozására is
egyre több kérelmet kell
írnunk. Mindenekelőtt
közintézmények és szö-
vetségek szinte teljesen
nyíltan próbálják meg,
hogy támogatási irányel-
veik megfogalmazásával
és kiírásaikkal irányítsák
a kutatást, sőt akár diri-
gálják is. Éppen ezért há-
lásak vagyunk a Német
Kutatási Közösség (DFG)
infrastrukturális átalá-
nyának megteremtéséért
és meghosszabbításáért,
valamint az Oktatási és
Kutatási Minisztérium
rezsiköltség-finan-szíro-
zásának ígéretéért. Csak

ezen szabad felhasználású kiegészítő pénzeszközök, az
EU-tól az alapellátásra kapott eszközök és az egyetem
barátainak, támogatóinak és mecénásainak nagyvonalú
támogatásai teszik lehetővé, hogy fenn tudjuk tartani a
kutatási és oktatási tevékenység akadémiai szabadságát.
Napjainkban a jó oktatás, mint korábban pénzügyileg,
sokkal inkább hozzá van kötve a kiemelkedő kutatási te-
vékenységhez.

A III. szolidaritási csomag előttünk álló tárgyalásaival
kapcsolatban éppen ezért a következőkre hívom fel a fi-
gyelmet:

1. Tekintettel arra, hogy az egyetemek feladatai so-
kasodtak, szóba sem jöhet a pénzeszközök csökkentése,
vagy – mint nemrég közölték – 2018-tól azok leépítése.

2. Nem félünk a versenytől, de egyenesen ki kell monda-
ni, hogy a kiválóság feltétele a pénz, és csak utána tesszük
fel a kérdést, hogy mire használjuk fel: jóra-e vagy rosszra.
Az első világháború előtt a Badeni Nagyhercegség állami
költségvetésének 4,7%-át fordította a heidelbergi, a frei-
burgi és a karlsruhei, tehát **három** egyetem fenntartására.
Összehasonlításképpen: a ragyogó Poroszországban ez a szám
csak 1,1% (Meusburger & Schuch, 2010). A tény, hogy Ba-
den koncentráltan fordította pénzeszközeit az egyetemekre,
akadémiai szabadságot teremtett, és a jövőbe mutató ötlet-
gazdagságot eredményezett. Az egyetem minden területén
viszonylag jó felszereltség csalogatja az innovatív fejeket,
és ez **képezte és képezi** ma is a Ruperto Carola és a tarto-
mány virágzásának alapját. A Tartományi Statisztikai Hiva-
tal adatai szerint Baden-Württemberg tartomány a kutatás
és fejlesztés egész területén a bruttó belföldi összterméknek
ma is mintegy 4,4%-át adja ki, de több mint 70 felsőok-
tatási intézmény kénytelen versenyezni, hogy a kalapból
megkapja a rá eső részt. A tudománytámogatás a legjobb
egyetemek erősítése helyett a regionális struktúraátalakítás

*A Heidelbergi Egyetem régi épülete (1712–1735),
ma a rektori hivatalnak ad otthont*

Ruprecht-Karl Egyetem, Heidelberg¹

A Heidelbergi Ruprecht–Karl Egyetem (Ruprecht-Karls-Universität) a legrégebbi németországi – a Német-római Birodalomban a párizsi és a prágai után a harmadik – egyetem. I. Ruprecht pfalzi választófejedelem alapította, a pápai jóváhagyást 1385. október 23-án kapta meg VI. Orbán pápától. Alapító rektora Marsilius von Inghen volt, első professzorai Párizsból és Prágából érkeztek. Az oktatás 1368-tól kezdve négy fakultáson (teológia, jog, orvostudomány, filozófia) folyt, az ötödik, az önálló természettudományi fakultáson 1890-ben indult el. 1969-ben már 16 szakirányú kar működött. Jelenleg állami egyetem, a 2002. évi átszervezés óta 12 karral: Biowissenschaften, Chemie und Geowissenschaften, Mathematik und Informatik, Physik und Astronomie, Philosophische Fakultät, Neuphilologische Fakultät, Theologische Fakultät, Juristische Fakultät, Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, Verhaltens- und Empirische Kulturwissenschaften, Medizinische Fakultät Heidelberg, Medizinische Fakultät Mannheim. Hallgatóinak száma 28 000 körül van. Jelmondata: Semper apertus ('Mindig nyitva'). Az egyetem működését a választófejedelmek biztosították, bár autonómiájába gyakran beleszóltak. Helyzete Martin Luther 1518. évi heidelbergi fellépése nyomán sem változott, Ottheinrich választófejedelem azonban 1556-ban evangélikus területi egyetemmé nyilvánította. A 16. század második felében, III. Frigyes választófejedelem idején az európai tudomány és kultúra, egyben a kálvinista tudomány egyik központjává fejlődött, ahová egész Európából érkeztek professzorok és diákok. A teológiai kar közreműködésével született meg 1563-ban a Heidelbergi Káté. Az egyetem virágzó időszaka 1618-ig tartott. A harmincéves háború idején az oktatás többször szünetelt, s az egyetem híres könyvtárát, a Bibliotheca Palatinát 1622-ben Rómába szállították. Az újrakezdés problémáit fokozta, hogy 1693-ban XIV. Lajos csapatai Heidelberget teljesen lerombolták, s ezután az egyetemen több évig nem is folyt oktatás. A 18. században az egyetem presztízse meggyengült, s az ellenreformációs hullám következtében addig vitathatlan evangélikus jellege is eltűnt. Miután Heidelberg 1802-ben Baden tartományhoz került, az egyetemet újjászervezték, s az állam anyanyelag is támogatta az oktatást. Az egyetem neve ekkor lett Ruprecht–Karl Egyetem, mivel az első badeni nagyherceg, Karl Friedrich nevét is hozzáfűzték az alapító nevéhez. Az alapvetően humanista egyetem professzorai és a diákjai között romantikusok (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, a történetíró Schlosser, az orvos Maximilian Joseph von Chelius), liberálisok (Ludwig Häusser, a délnémet liberális nemzeti gondolkodás szószólója, a szociológus Max Weber, a teológus Ernst Troeltsch) egyaránt megtalálhatók voltak. A 19. században Robert Bunsen, Gustav Kirchhoff

és Hermann von Helmholtz neve fémjelzi a természettudományok kiemelkedő színvonalát. A jogi kari oktatás ugyancsak elismert volt (az egyetem neves jogászprofesszorai: Johann Kaspar Bluntschli, Georg Jellinek, Carl Joseph Anton Mittermaier, Gustav Radbruch, Anton Friedrich Justus Thibaut, Paul Kirchhof). A Weimari Köztársaság idején a demokratikus szellem fellelegvárának számított (Karl Jaspers, Gustav Radbruch, Martin Dibelius, Alfred Weber stb.). Az amerikai adományokból felépített Neue Universität (Új Egyetem) a Friedrich Gundolf által megfogalmazott mottót kapta: „Az élő szellemért” (Dem lebendigen Geist). A Harmadik Birodalom számos oktatót elbocsátott, sokaknak emigrálniuk kellett. A rendszerhez hű emberek tevékenységének eredményeképpen Heidelberget „barna” egyetemnek nevezték, az Új Egyetem homlokzatán található szobor mottóját is megváltoztatták „A német szellemért” feliratra. A második világháborúban az egyetemet lebombázták, de új épületegyüttese Karl Jaspers vezetése alatt rövid idő alatt felépült. Az 1990-es években különösen az orvostudomány, a fizika, a matematika és az informatika terén szerzett hírnevet. – A Heidelbergi Egyetem a 16. századtól kezdve a magyar peregrinációnak is fontos célállomása volt, elsősorban református és evangélikus diákok választották tanulmányaik színhelyéül. 1526–1693 között 234 (1595–1621 között 173) magyarországi hallgatója volt.² A magyar tudomány 19–20. századi nagyjai közül Heidelbergben tanult többek között Eötvös Loránd (1867–1870), s az egyetem professzora volt a Nobel-díjas Lénárd Fülöp (1907–1938).

¹ Az egyetem történeti adatainak forrása: www.uni-heidelberg.de (Geschichte der Universität Heidelberg: <http://www.uni-heidelberg.de/universitaet/geschichte/geschichte.html>)

² A heidelbergi magyar peregrináció történetéről és a hallgatókról lásd Heltai János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és párfogóikról*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1980 (Budapest, 1982); Ladányi Sándor: *Ungarische Studenten an der Universität Heidelberg*. In: *Der deutsche Protestantismus und die Kirchen Südosteuropas im 16. und 19. Jahrhundert* (Heidelberg, 1984); Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919* (Budapest, 2001); Tar Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1694–1789* (Budapest, 2004); Meusburger, Peter: *Magyar diákok a Heidelbergi Egyetemen: hatótényezők és kölcsönhatások a külföldi egyetemjárás történetében = Ungarische Studenten an der Universität Heidelberg: Einflussfaktoren und Wechselwirkungen der Bildungswanderung im Laufe der Jahrhunderte* (Budapest, 2010).

eszközévé vált. Úgy gondolom, itt cselekedni kell, ha azt akarjuk, hogy a vezető egyetemek – és kétségkívül ezek közé számít a Ruperto Carola is – versenyképesek maradjanak a világban. A freiburgi, karlsruhei és heidelbergi egyetemek fenntartására Baden-Württemberg tartomány ma

36,8 milliárd eurós teljes költségvetésének 2,8%-át fordítja. És ehhez még egyszer összehasonlításként: a Badeni Nagyhercegségben ez a szám 4,7% volt.

A heidelbergi egyetem ennek ellenére jól fel van fegyverkezve a globalizált világban folyó versenyre. Nevünk

az egész világban elismert márka, sok tudományterületen (többek között) vezető szerepet töltünk be, és az egyetem tagjai nemzetközi szinteken tevékenykednek. A külföldi hallgatók aránya majdnem 20%, a doktoranduszok több mint egyharmada külföldi, majdnem minden professzor életútjában vannak külföldi állomások – mindez jelzi, hogy egyetemünk a nemzetközi tudományos hálózat része. Ugyanúgy, mint már az alapítása utáni századokban, a Ruperto Carola ma is global player, vagyis „nemzetközi játékos”. Intézményesített fizikai szerepvállalásunkkal Amerika mindkét részében – a Santiagóban felépített kirendeltségünk támogatásáért köszönet illeti Baden-Württemberg tartományt – és már több mint 50 éves dél-ázsiai jelenlétünkkel egyértelműen kinyilvánítottuk szándékainkat, melyeket a DAAD példaként állított Németország elé. A Ruprecht-Karls Egyetem meggyőződésből folytatja hagyományait.

A jogász Hermann Schulze már 1886-ban – az akkoriban szokásos nemzeti pátozzsal – rámutatott: „Még ha a patrióta német szív a legma-

gasabb hőfokon is izzik, sosem szabad megfélekezniük arról, hogy az újkor nagy kulturális műve csak akkor lehet sikeres, ha minden civilizált nép egyesült erővel veszi ki belőle a részét, és ha a teljesen jogos nemzeti gondolathoz tisztító és megvilágosító feladattal egy nemzetközi elem is társul.” A Ruprecht-Karls Egyetem vállalja a globális kihívásokat szövetségben az akadémiai és egyetemen kívüli partnereivel, akikkel hosszú évek óta gyümölcsöző együttműködést folytat a kölcsönös bizalom alapján. Itt kifejezetten a kül- és belföldi partnereinkre gondolok.

A vízióink egy tudománytérkép, amelynek pontjai hálózatot alkotnak a Rajna felső folyásának északi részén, egy hotspot a földgömbön, egy valóságos globális egyetem, amely nemzetközi léptékben is attraktív, nemzetközi kisugárzása van, és célja a tudás gazdagítása, a hallgatók legjobb szolgálata, az emberek jóléte. Készek vagyunk a hasznos együttműködésre, és a legjobb feltételekkel rendelkezünk ezen a téren: attraktív felsőoktatási intézmények sűrű hálózata, a Helmholtz-Társaság, a Max Planck-Társaság és a Leibniz-Intézetek egyetemen kívüli partnerei, valamint a kutatásban aktív vállalkozások. Egyetemünk az Európai Unió szívében van, Baden-Württemberg tartományban, ahol Európában a legtöbb pénzt használják fel kutatási és fejlesztési célokra. Ez magában foglalja a városokkal és a nagyvárosi régióval folytatott kölcsönös támogatáson és megértésen alapuló együttműködést. Tehát mi is akadályozhatna vagy tarthatna bennünket vissza, ha csak nem mi magunk?

A kérdés patetikusan hangzik, és az is, de arra figyelmeztet bennünket, hogy ne feledkezzünk meg finanszírozóink, támogatóink és a társadalom iránti köteleességeinkről és felelősségünkéről.

Az alkotmány kimondja, hogy „a tulajdon kötelez”. Nem győzöm eleget hangsúlyozni, hogy a tudás is kötelez. Minél inkább leigázza az ember a Földet, annál nagyobb szükség van a tudomány nagykorú felelősségére. A Föld nevű űrhajóban élünk, és talán már van halvány fogalmunk a gépházról és a pilótafülkéről. Egyre több ember repül együtt és éli fel az űrhajóban levő tartalékokat.

Egyre komplexebb az együttélés, bonyolódnak a szabályok, és egyre intenzívebbek az összetett kölcsönhatások. Állandó feladatunk, hogy a tudományos utánpótlást felvértezzük szakmai kompetenciákkal, a valóság komplexitását szakterületi határokon túl is vizsgáló szemléletmóddal, arra tanítsuk, hogy felelősségteljesen bánjon a saját tudásával és képességeivel.

Az új technikák és ismeretek egyre gyorsabban fogják megváltoztatni a világot, és egyre mély-

rehatóbban az egyének együttélését is, ami befolyásolja a társadalmi struktúrákat és a Föld nevű űrhajó egészét is. Ez éppúgy vonatkozik a természet-, környezet- és élettudományokra, mint a szellem-, jog- és társadalomtudományokra is. Az egyre gyorsuló globalizálódás nem csak a kutatást és oktatást érinti, hanem új követelmények elé állítja a képzett tudományos utánpótlást és a felsőoktatásban működő tanárok etikai tudatát is. A jövőképes kutatás és oktatás számára egy teljes szerkezetű klasszikus egyetemben biztosan több potenciál rejlik, mint egy szakosodott főiskolában vagy kutatóintézetben. Nálunk a tudományágak szoros együttműködése révén magas színvonalon, könnyebben lehet elsajátítani és gyakorolni a komplex gondolkodást, mint máshol. A felelősségtudatot és köteleességeket – ha régimódián hangzik is – itt könnyebben és meggyőzőbben lehet közvetíteni, mint bárhol másutt.

Hogy mi történik, ha a technikát és tudást mindenre tekintet nélkül, egyirányú amoralitással alkalmazzák, azt megmutatta a közelmúlt pénzügyi válsága és az élettudományok egyes részterületein az a meggondolatlan örület, hogy mindent meg tudunk csinálni. Ennek egyenes következménye, hogy e tudományágak nagy potenciálja, haszna és haladása hiteltelenné válik, és végül a társadalom egész tudományterületek haladását elutasítja. Ezzel azonban a Föld nevű űrhajó személyzete saját jövőjét vonja meg saját magától. Egyetemünk egyik leg súlyosabb felelősségi köre, hogy ezt megakadályozza.

Ha vezető egyetem vagyunk, akkor a felelősség vállalásában is vezetnünk kell. A háttérben zajló globalizáció, a

A Heidelbergi Egyetem régi aulája

külvülről jövő pénzügyi támogatásért és az akadémiai szabadságot biztosító költségfedezetekért folyó verseny előterében a jövő feladata lesz, hogy megtaláljuk az egyensúlyt a gyorsítási kényszer nélküli, tudományosan kreatív munkálkodás és a globális versenyben való jó szereplés szükségessége között. Nem lennénk a heidelbergi egyetem, ha nem találnánk meg annak módját, miként lehet ezt a kötéláncos mutatóváltást végrehajtani.

Mint Németország legnagyobb doktoranduszműhelye – ezt mutatják a legfrissebb statisztikák – felelősek vagyunk azért, hogy beruházzunk a tudományos utánpótlás minőségébe. Éppen a részben szidott strukturált doktoranduszprogramok nyújtanak ehhez jó lehetőségeket, a tudományos fokozattal rendelkezők akadémiaja pedig összegyűjti és támogatja az egyénileg doktorálót. A tudománytörténet, tudományelmélet és tudományetikai tudat, ötvözve annak képességével, hogy transzdiszciplinárisan is hallassuk hangunkat, biztosan újra reneszánszát fogja élni. Az orvostudomány is egyre inkább felváltja a dr. med. címet az átfogóbb és tudományos dr. rer. nat.-tal, a dr. sc. hum.-mal vagy az egyetemi tanulmányok befejezése után elérhető nemzetközi PhD-vel. Mindezek lezárása a fiatal tudós doktorrá avatása, felvétele a tudósok közé. Az avatás több mint egy jó disszertáció, nem egy díj, hanem egy személyre vonatkozó aktus, amely magas tudományos minőséget, további személyes képességeket, úgy nevezett soft skillket, tudományos etikai tudatot és köteleességtudást feltételez.

Ezeket a feltételeket példamutató módon teljesíti Kröll professzor úr is, akit ma a tiszteletbeli doktorrá avatással körünkbe fogadunk.

Engedjék meg, hogy itt elmondjam tudománypolitikai nézetemet: nem tartom semmire az egyenlősít és a doktorrá avatás fogalmának felhígítását. A tudományos fokozat elérése a jellembeli és tudományos képzettség legmagasabb formája, és így az egyetemhez kapcsolódik. Ami mindezt biztosítja, az az egyetem. Ami azt állítja magáról, hogy egyetem, annak helyt kell állnia az összehasonlításban és a verseny kemény szelében, és ami a próbát nem állja ki, az nem egyetem!

A szakmai határokon túli csere alakítja az egyetem arculatát, ugyanakkor az arculat és az egyetem közösségi szelleme alakítja a szakmai határokon túlmutató cserét. Számomra ez nagyon fontos dolog. Idősek és fiatalok, né-

metek és külföldiek, nők és férfiak, tudósok és egyetemi hallgatók, technikusok, igazgatási dolgozók, tiszteletbeli szenátorok, díszdoktorok és egyetemi tanácsstagok, mi mindnyájan együtt alkotjuk az egyetemet. A vezető professzorok szakvéleményével és a tudósutánpótlás lendületével, az egyetemi tanácsstagok tanácsával és a tudósok hálózataival, a hallgatók szorgalmával és lelkesedésével, az igazgatási és technikai dolgozók tevékenységével – mindez együtt jelenti a Ruperto Carolát!

A rektori vezetés kiáll az egyetemi létesítmények de-

centralizált öngazdálata mellett. De ez feltételezi, hogy mindenki vállalja is a felelősséget a saját intézetéért, tanszékeért, karáért és végső soron az egyeteméért. Az egyetemvezetéssel folytatott párbeszédben eddig sikerült is többnyire kitűnően megoldani a kérdéseket, és ez felbátorít arra, hogy továbbra is megmaradjunk a decentralizáció modellje mellett, sőt továbbfejlesszük azt. Néhány szakon azonban – különösen a bachelor és a tandíjak bevezetésének nyomása miatt (beleértve a tandíjbevételek csökkenését is, amit a szerencsétlen „testvérszabályozás” idézett elő) – drámaian rossz irányú fejlődéshez vezetett ez a modell, amelynek korrigálása

még évekig foglalkoztatni fogja az egyetemet. Itt is minden egyetemi polgárnak tisztában kell lennie azzal, hogy minden mindennel összefügg, mert az alkalmatlanság, a felelősség alól való kibújás, sőt a közös feladatok tudatos megtagadása végeredményben mindenkit érint.

Szerencsére ritka az egyetemi közösséggel szembeni illojális magatartás, és a Rektori Hivatal köszönetet mond az egyetem minden polgárának és alkalmazotjának, akik nap mint nap közreműködnek abban, hogy a Ruperto Carola összességében példamutatóan működjön. Ez a köszönet mindenekelőtt az AG Zukunftnak (Jövő Rt. – a ford.) szól, amely a Rektori Hivatallal közösen azt a célt tűzte maga elé, hogy sikeresen vegye a jövőbeli akadályokat a kiváló felsőoktatási intézmények számára kiírt szövetségi és tartományi pénzeszközök megszerzéséért folytatott versenyben. Köszönetet mondok minden kollégának és kollégának a komoly szakmai munkáért, és személyesen is lekötöztetett vagyok érte.

Az együttműködéshez hozzátartozik a hallgatók részvétele – a kari tanács és a szenátus mellett – az intézetek és a tanszékek döntési folyamataiban is. Habár a mikéntjét még nem vitattuk meg teljesen, a Rektori Hivatal kifejezet-

A Heidelbergi Egyetem alapítólevele

ten támogatja a hallgatói vélemények bevonásának új útjait, különösen az oktatás javításába vagy az új képzések koncepciójának kialakításába. Különösen a nagyszámú és különféle szakkal és képzéssel rendelkező szellem- és társadalomtudományi karoknak kell a decentralizált költségvetési és öngondoskodási modellben arról gondoskodniuk, hogy hallgatóik és egyéb státusú csoportjaik azonosulni tudjanak az intézetükkel és az akadémiai kommunikáció útján, közösen megakadályozzák a hibás folyamatokat.

Azt, hogy a heidelbergi egyetem 625., jubileumi évének kezdetén rendkívül pozitív fejlődési szakaszban van, és a föld legjobb egyetemeinek koncertjében jól szerepel, sok embernek köszönhetjük, akik meggyőződésből és örömmel újra és újra vállalják a tevékenységet az akadémiai közösség érdekében. Köszönöm az egykori diákoknak, akik a nemrég megalakított alumni-központtal egy bármikor elérhető partnert kaptak, hálózatukat Európában

és az egész világon tovább építik. Köszönetet mondok mindenkinek, de különösen barátainknak és támogatóinknak, akik nélkül sem az építkezéseket, sem magukat az ünnepeket nem tudtuk volna megvalósítani. Kívánom, hogy Önöket és minket, mindnyájunk elkötelezettségét igazolja az egyetem fejlődése, mert akkor öröm tevékenykedni, akkor szárnyain repít az érzés, hogy egy jó egész részei vagyunk, és részt vehetünk a jövő alakításában. És ki tudná ezt a legjobban, mint maga a Ruperto Carola élő szellemével, jövőt teremtve – 1386 óta!

Jegyzet

¹ Prof. Dr. Bernhard Eitel rektor ünnepi beszéde a Heidelbergi Ruprecht-Karls Egyetem jubileumi évének megnyitóján, 2010. november 23-án hangzott el.

Paul Kirchhof

A klasszikus egyetem feladatai napjainkban¹

Rektor Úr, tisztelt ünnepi gyűlés!

Ma, amikor a hagyományt, egyetemünk mindig újabb és újabb megtagasztalását ünnepeljük, hogy impulzusokat gyűjtünk belőle a jövő számára, akkor az ünnep lényege a megállás, az elgondolkodás, a megbizonyosodás. Szeretném ezt a magunkat távolságtartással szemlélő tekintetünket három gondolatmenettel is élesíteni: a teljes szerkezetű klasszikus egyetemről, annak akadémiai szabadságáról és arról, hogy mit nyújt az egyetem.

1. A teljes szerkezetű klasszikus egyetem: a természet- és a szellem-tudományok együttműködése

A természettudományok tapasztalatok útján és kísérletek segítségével igyekeznek megismerni, a szellem-tudományok viszont a megértés és értelmezés segítségével kutatják a világot. A kettő összetartozik, és kölcsönös párbeszéd útján lép működésbe.

Ha a kutató orvos felismeri, hogy egy fiatal páciense a betegségre való hajlama miatt későbbi éveiben súlyos betegségben fog szenvedni, akkor egy beszélgetés során ki kell derítenie, hogy a páciens szeretné-e tudni a lelet tartalmát. Ha a páciens a felvilágosítás után beleegyezik, csak

akkor szabad az orvosnak a betegséget a páciens tudomására hozni. Erre a páciens rémülten hazarohan a családjához és elmondja a hírt, hogy az egész család genetikailag terhelt. Minden családtag – anélkül, hogy hozzájárult volna – részese lesz e tudás terhének. A klasszikus egyetem feladata ebben az esetben az, hogy a természet- és a kultúrtudományok együttműködésének segítségével tisztázza, hogyan is bánjon az ember az egyre növekvő tudományával.

Ha az orvos ezután a felismerést személyes felelőssége alá tartozó emlékezetéből átteszi a műszaki emlékezetbe, a számítógépbe, akkor az objektív tudás egyéni ellenőrzés nélkül is hozzáférhetővé válik. Itt a kultúr- és a természettudománynak egymással kell megbeszélennie, hogy kik számára nyújtson hozzáférést a tudáshoz. Kiolvashatja-e a computerből a munkaadó, a biztosító vagy a jövőbeli após, anyós? Vajon sikerül-e az orvosi titoktartás védőburkát a computerre is ráborítani? Meg tudjuk-e védeni a pénz hatalmától az orvosi, a tanácsadói, a banki és az újságírói titoktartást, ha egy CD megvásárolható?

Az embernek tapasztalásra van szüksége. Ezt mutatja példánkban a hatalmas gyógyulási esély, amely a génkutatással nyílik meg. De ugyanakkor cselekvési mércékre is szüksége van, amelyek megmondják, hogyan alkalmazza az új tudást az emberek érdekében. A tudományos kíváncsiság és a mérték kultúrájának tudományos keresése kéz a kézben járnak.

Ha az atombombát feltaláló atomtudósok kutatásait nem koronázta volna siker, akkor ma jobban éreznénk magunkat. Jobb lenne, ha nem tudnánk az atombombáról. De az útkereső tudás aligha fogja tudni elnyomni a tapasztalati tudást. Azért van szükségünk a jog és az etika minden erejére, hogy ennek a tudásnak a hatásait korlátok közé szorítsuk. Ideális esetben már a fegyver kifejlesztése előtt meg kellett volna kötni az egész világra kiterjedő atom-sorompó-egyezményt.

Csak a klasszikus egyetem tanítja meg azt is, hogyan kell a bizonytalanságot kezelni. Minden ember, aki táv-

latokban gondolkodik, megkérdezi, hogyan lesz a semmiből valami, hogyan fejlődik ki a valamiből az ember, hogyan alakít ki az ember az élete céljának és értelmének keresése közben egy közösségi kultúrát. De ennek során az ember rádöbben saját végeességére, és olyan válaszokon is elgondolkodik, amelyek túlmutatnak tapasztalatain és cselekvési lehetőségein. A remény, a vélelem és a bizakodás képességeihez folyamodik. Ez a szellemi tér az emberi racionalitás következménye.

Minden tudomány – minél sikeresebb, annál inkább – a tudatba helyezi át az emberi tudás korlátait. Abban a pillanatban, amikor egy tudós valamire rájön, új kétségei támadnak a nemtudása miatt. A kételkedés a racionalitás és a tudományos kutatás kiindulópontja, az önmegbizonyosodás és a kultúra alapja. Az egyetem minden polgára napról napra megélheti, hogy szellemileg mindig a távolba, a haladásra, a határtalanság felé törekszik, de a tapasztalatok újra és újra visszadobják a jelenbe, saját énjének korlátai és feltételei közé. A természettudományos gondolkodás az egyes embert az öntudatosan akaró és felelősen cselekvő ember helyzetéből utasítja, kicsi és átléphető részecskének tekinti az ok-okozatok és determinációk által meghatározott valóságban. A természettudományok elmozdítják az embert a világ közepéből, számukra a világ egyre kisebb pont a világmindenségben, az embert mulandó jelenségnek tekintik ezen a Földön, a mondat végén álló pontnál is kisebbnek és jelentéktelenebbnek. A biológia szerint az ember és a majom génjeinek 98%-a azonos. A pszichológia kétségbe vonja, hogy az ember rendelkezhet önmaga fölött. Az agykutatás az emberi döntéseket az agyban zajló ok-okozati folyamatok eredményének tekinti, és szinte kétségbe vonja a szabadságot. A génkutatás arra törekszik, hogy meg tudja majd változtatni az ember identitását, és előre meg tudja mondani az eddig ismeretlen jövőjét. Minél inkább uralja az ember a világot, annál inkább fenyegeti a veszély, hogy kisiklatja önmagát.

Az orientálódási tudás állítja az embert a világ középpontjába. Kijelentéseinek egyedüli címzettjévé teszi, hangsúlyozza egyediségét a méltóságban, történetiségben és személyiségben, hangsúlyozza a szabadságot és önrendelkezést, megalapozza az ember felelősségét, és helytállási kötelezettségét, ami az ember teljes determináltsága esetén nem létezhetne. A méltósággal, szabadsággal és felelősséggel rendelkező ember képét képviseli minden tudomány, és ez a kép hordozza a szabadságba vetett bizalom koncepcióját. Innen ered a tudományos haladás, a formanyelvben megjelenő művészi kifejeződés, a mindig jobb felé való törekvés, az elégedettség és a hála képessége, a lelkiismeret, ahol az ember maga ítéli meg a saját belső történeteit.

2. A szabadságba vetett bizalom

A tudomány szabadsága lehetőség. Senki sem köteles tanulni, kutatni vagy oktatni. Az emberek élhetnek a tudomány szabadságával. A heidelbergi egyetemen a tudomány művelése iránti kiemelkedő akaratot éljük meg. Jóval több

ben jelentkeznek egyetemünkre, mint ahány hallgatót fel tudunk venni, több tanszéki pályázatunk van, mint tanszékünk. De ha a kereslet meghaladja az egyetemi kínálatot, akkor a pályázók szabadsága egyenlőséggé változik. Ha egy hallgató szabadon eldönti, hogy Heidelbergben akar orvostudományt tanulni, akkor ezt meg fogja tenni, mert ez felel meg szabad akaratának. A heidelbergi egyetemre jelentkező pályázóval az fog történni, hogy a kérelmét minőségi jellemzők alapján összehasonlítják mások jelentkezésével, tehát az egyenlőség alapján veszik fel. Nem az ő akarata érvényesül, hanem az egyenlőség elve, mely szerint jogilag tárgyilagosan kell megkülönböztetni. Ugyanez érvényes a tudósra is, aki a publikációja számára kutatási támogatást, korlátozott számban rendelkezésre álló előadótermet vagy fórumokat keres.

Ezért az egyetem feladata, hogy az egyenlőség alapján hozott döntésében a lehető legnagyobb szabadságot biztosítsa. Felül kell vizsgálni az igazgatásnak azt a gyakorlatát, amely a szabadságot veszélyeztetheti azáltal, hogy projekteket finanszíroz, megállapítja a célokat, auditál, kiértékel és tanúsít. A kutató és oktató a szabadság tekintetében elvárhatja a megelőlegezett bizalmat, miután vizsgálai, disszertációja, habilitációja és a kinevezési eljárás során egy bizonyos színvonalat elért. Természetes, hogy az egyetemnek ellenőrző eszközökre van szüksége, ha biztos akar lenni céljai elérésében és az ahhoz rendelkezésre álló eszközeiben. De ezt az önkritikát első körben már maga a tudós is gyakorolja a kíváncsisága erejénél és a megismerés szándékánál fogva, valamint a saját szakjában való elismerés örömeért. A normák ehhez a normalitáshoz igazodnak. Az egyetemi autonómia elsősorban a személyes, azután pedig az intézményi önkorrrektúrát várja el.

Végül pedig a szabadság gondolata megkívánja, hogy a nemzetközi versenyben és a nemzetközi együttműködésben szilárdan megvessük a lábunkat. A verseny egy fair eljárás, amely a konkurenseket végeredményben győztesekre és legyőzöttekre osztja fel. Ez érvényes a sportra, a politikai mandátumokért folytatott harcra és a gazdasági versenyre is. Aki a legjobb ajánlatot teszi, az kapja meg a megbízást, a többiek pedig mind vesztesek.

A nemzetközi együttműködést más alapelvek irányítják. A kolléga és a partneregyetem nem konkurens, akitől el akamánk hódítani a hallgatókat és tárgyalópartnereket. Nem azzal a céllal közeledünk partnereinkhez, hogy az alkotó rombolás versenyében harcoljunk ellenük, vagy akár ellenségként átvegyük őket. Az együttműködés kölcsönös bizalomra, a tudás javainak kölcsönös cseréjére, kölcsönös támogatásra és ösztönzésre épül. De alapjában véve minden tudós magára van utalva még az együttműködés során is.

Ha most a 625 év egy tizedére visszagondolunk, pillantásunk az 1945–1949 közötti időre esik. Németország politikailag, gazdaságilag, jogilag és erkölcsileg elbukott. A férfiak vagy elesetek a háborúban, vagy fogságba kerültek. A házak és gyárak romokban heverték. A miniszterelnökök azt kérdezték: „Túléljük-e a telet?” És Konrad Adenauer a Berlin-válság miatt azt mondta, hogy egy harmadik világháború fenyeget. És ebben a krízishelyzetben rögzíti az alkotmányozó hatalom 1949. május 23-án alap-

törvényünk első 19 cikkelyében a szabadság elvét. Mindenki saját magára van utalva. Az alkotmány azt várja el az emberektől, hogy házaikat két kezükkel építsék fel, és családjaikat foglalkozásuk erejével tartsák el. Ezt a szabadságot azzal a szándékkal vették be az alkotmányba, hogy az egyéni és a közösségi lét alapjaiban jobb legyen, mint azelőtt. Az eredmény közismert: egy kultúrállam, egy szilárd demokrácia és egy gazdasági csoda jött létre.

Ma is válságban élünk. De a pénzügyi piac helyzete messze nem olyan drámaian veszélyeztetett, mint a háború utáni krízisben. És azok fantáziája, akik a helyzetet rendezni akarták, mégis csupán arra a kérdésre irányult, hogyan lehetne bizonyos pénzügyi intézmények megmentése érdekében belenyúlni az államkasszába. Kinyitottunk egy mentőernyőt, amely rendszerproblémákkal küszködő és méltánytalanul szoros hálózatban együttműködő vállalkozásokat szárazra tesz, a közepes méretű konkurenseket ázni hagyja az esőben, a jövő adóhátralékosait pedig a hitelből finanszírozott ernyővel csöbörből vödörbe juttatja. Ezen a ponton a szabadságban működő közösségnek olyan egyetemre van szüksége, amely alapvetően megkérdőjelezi e fejlődés irányát. A felelős tudós itt sem a magányosságban megnyilvánuló szabadságot éli meg, hanem a találkozás, a közlés, a szétosztás szabadságát. Végso-ron azonban egyedül felel a tudásáért és a publikációiért. A jog és a felelősség effajta individualizálása a szabadság feltétele.

3. Mit nyújt az egyetem?

Az egyetem adja meg a társadalomnak a tudást: megtanítja, hogyan lehet az embert meggyógyítani, hogyan értheti meg az ember saját történelmét, hogyan folytassa életét a jog és a gazdaság keretei között, hogyan hatolhat egyre beljebb a mikro- és a makrokozmoszba, hogyan haladhat előre a technikában és a természet fölött gyakorolt uralkodásban. Ez a tudás nyitja meg a világ számára a szellemi távlatokat.

Tegnap, amikor germanisták körében részt vettem egy habilitációs előadáson, ismét közvetlenül megtapasztaltam ezt az akadémiai távlatot. A dolgozat címe „Schiller és a jog” volt. Az alkotmány- és a nemzetközi jog érvényességéről is szó volt benne. A jogász ilyenkor a jó szokásban, a joggyakorlatban, a kipróbált értékek és bevált jogintézmények folytonosságában gondolkodik. Ott azonban hirtelen felmerült a kérdés, hogy a költészet, amely a közönségből bírót csinál, tehát a drámán keresztül jogi mérce felállítására készíti, lehet-e a jog érvényességének alapja. A tegnapi nap megint egy jó egyetemi nap volt számomra.

Ez a tudás vándorútra kel. Továbbadjuk a hallgatónak, aki szellemileg professzorának a vállán áll. ennek a nyelvi képek az öniróniáját, talán ennek a generációs gondolatnak a paradox voltát is megérti, és reméli, hogy a váll megtartja a terhet. Tudásunkat a felhasználóknak is továbbadjuk. Sok szabadság nem a kutatótól, hanem az iparból kerül ki. A nyilvánosságához fordulunk, hogy kérdezzünk és megoldási javaslatokat tegyünk.

Ugyanakkor a tudás mindig csak valószínűség. Gyakran hangzik el a kijelentés, hogy „a technika és a tudomány mai állása szerint”. Gondolkodási és kísérletezési módszereink mindig a hibaforrásokat keresik. Az orvos-professzor a gyógyítás kísérletét oktatja. A bíró arra készíti fel a fiatal bírót, hogy olyan tetteket kell majd megítélnie, amelyek elkövetésekor nem volt jelen, amelyeket csak a valószínűség és a vélelem alapján tud majd mérlegelni. A tudomány akkor komoly, ha megtagadja a remélt „abszolút” biztonságot.

De társadalmunk a francia forradalom óta szabadságot, egyenlőséget és biztonságot követel. A harmadik ideál nem a testvériség, hanem – a forradalom utáni hét alkotmány közül ötben – a biztonság. De a remélt biztonság aligha elérhető. Nemrégiben egy szemináriumot tartottam a pénz értékéről. Elgondolkodtunk a pénzbe vetett beváltási bizalomról. Ha valaki egy intézmény (bank) által kiadott könyvben (számla) a neve mellett azt olvassa, hogy 50.000.- €, és ezt a számot átjegyeztetheti egy másik könyvben egy autókereskedő neve mellé, akkor kap tőle egy autót 50.000.- € reálértékben. A kérdésre, hogy miért van bizalmunk ebben a pénzértékben, az irodalom a választ Goethe *Faustjának* második részében adja meg. A tapasztalás mutatja a forgalomban levő pénz mennyiségét. A takarékoság fogalma a jelenben történő fogyasztásról való lemondást a holnapra halasztott fogyasztási és befektetési erőként definiálja. Amikor a pénz beváltási bizalmával kapcsolatos különböző nézőpontokat este a hazafelé vezető úton össze akartam illeszteni, elkapott a teljes egyetemi szerénység erős érzése. Saját szakunk területén mi vagyunk a korlátozott tér urai, a más szakterületekkel való mindennapos találkozáskor pedig egyszerűen csak gondolkodó emberek vagyunk.

Ugyanígy bízunk a számokban is, amelyek azonban a világ sokszínűségét a megszámlálhatóra redukálják, a megszámlálhatatlant pedig a jelentéktelennek járó sötétségben hagyják. A közlekedési dugóban érzett bosszúságunk a bruttó hazai össztermék statisztikájában pluszként jelenik meg, mert benzint használunk fel, tehát növeljük a fogyasztást. A páciens fájdalma a felhasznált fájdalomcsillapító mennyiségében mérhető, nem pedig a személyes bajban és szorongatottságban.

Ha valaki a pénzt egy alapkezelőnek adja oda, akkor azt a pénzt több tízezer másik befektető pénzével együtt milliárdos összegben valahol a világ másik részén befekteti. Senki sem tudja, hogy a pénz magas vagy alacsony adókulcsokkal rendelkező országban volt-e, hogy csak a hozamot vagy pedig az elidegenítésből származó nyereséget is le kell-e adózni. A pénz az egymilliárd eurós összeg névtelen részeként kering a világban. De most ezt az átláthatatlan folyamatot átadjuk a hatalmas egyszerűsítőnek, a computerünknek. A számítógép felosztja a nyereségeket egy program alapján, amely statisztikai vélelem és valószínűség alapján működik. A szétosztási mérce rendkívül absztrakt, az egyes személyekre jutó hozamok tekintetében inkább fiktív. Ennek ellenére a befektető a bankjától csodaszép, egyenesen álló számoszlopokat kap, amelyekben nincs számítási hiba, és jól prezentáltnak néznek ki. A fiktív számokat aztán a befektető a valóság tükörképe-

ként adja tovább az adóhivatalnak. Egy jó barátom, aki kutatóorvos, egyszer a születésnapom alkalmából nyomtatékosan tudatosítani akarta bennem ezt a számoktól, mérlegtől és statisztikától tartott távolságot. A következőt kívánta: „Csak igyekezz, ériél meg száz évet, mert a statisztika szerint afölött már alig hálnak meg emberek.”

A tudás érték. Ezt az értéket – eszmeileg és anyagilag – az egyetemünkön éljük meg. Tudósokként ebben a tanult köztársaságban működünk, megtapasztaljuk a találkozást és a cserét, szellemileg gazdagodunk, és érezzük, hogy az egyetemhez tartozunk. Ez az egyetem a szabadságeszme erejét tükrözi. Már 625 évet ért meg. Államok és rendek dőltek meg, cégek és egyesületek tűntek el. Egyetemünk még ma is a szabad és élő szellem intézményeként működik, és a tudás, kutatás és oktatás eme szabadságában nagy

jövő előtt áll. Az egyetem azokból emberekből áll, akik itt tevékenykednek. Ezért hálával tartozunk nekik. Ugyanakkor a képviselőlet struktúráiban gondolkodunk. A mi képviselőnk Ön, tisztelt, kedves Eitel úr, ezért Önnek mondom szívből jövő és személyes köszönetet is a 625 évünkben megélt mai napért.

Fordította: Mezey Barna

Jegyzet

¹ Paul Kirchhofnak, a Heidelbergi Egyetem Jogi Kara tanszékvezető professzorának ünnepi beszéde a heidelbergi Ruprecht-Karls Egyetem jubileumi évének megnyitóján, 2010. november 23-án hangzott el.

KÖNYVEKRŐL

Monográfia a 19. századi magyar büntetőjogi kodifikációról – Balogh Elemér könyvéről

Balogh, Elemér: Die ungarische Strafrechtskodifikation im 19. Jahrhundert
LIT Verlag, Münster, 2010. 328 p.
ISBN 978-364-3900579

Balogh Elemér, a kiváló jogtörténész, egyetemi tanár, alkotmánybíró kutatási területe és publikációs tevékenysége rendkívül szerteágazó. Tudományos érdeklődése egyaránt kiterjed az alkotmány- és a büntetőjog-történetre, ezen túl foglalkozik a szerzői jog magyarországi kialakulásával és fejlődéstörténetével, de Bónis György egyházi bíraskodásra vonatkozó iratgyűjteményének rendezését és kiadását is neki köszönhetjük. Magyar és német nyelven egyaránt magas színvonalon publikál, műveinek túlnyomó része a büntetőjog történetéről szól. Ez nem lehet véletlen, hiszen tudományos indíttatását a híres Kroeschell-iskolában szerezte.

A szerző érdeklődése a doktori disszertáció megírását (1992) követően a tágabb értelemben vett reformkor (1790–1848) felé fordult. A 19. századi magyar büntetőjogi kodifikációról szóló német nyelvű könyve kitartó munkájának gyümölcseként 2010-ben jelent meg a Prof. Dr. Thomas Vormbaum által kiadott *Rechtsgeschichte und Rechtsgeschehen* sorozat 12. köteteként.

A mű három részből tevődik össze. Az első rész a bizottságok kodifikációs tevékenységével és az ennek eredményeként előállt büntetőtörvény-tervezetekkel foglalkozik. A fejezet elején megtudhatjuk, hogyan alakult a középkorban a törvényhozás, milyen volt a jogforrások szerepe, és mikor került sor az első magyar majdnem teljes büntetőjogi törvénykönyv-tervezet megtárgyalására. Ezt a javaslatot 1712–1715 között vitatta meg az Országgyűlés, amelynek szerzője Bencsik Mihály volt, neki köszönhető, hogy a büntetőjogi bizottság egy sikeres törvényjavaslatat tudott előállni, azért is, mert remek kísérlet volt a korabeli magyar büntetőjogi gyakorlat egységesítésére.

A következő jelentős lépés az 1791:67 tc., amellyel kilenc tárgyban állítottak fel bizottságokat. A 21 tagból álló jogügyi bizottságot, amelynek elnöke Zichy Mihály volt, többek között egy büntető törvénykönyv elkészítésével bízták meg. A *deputatio juridica* javaslata teljes egészében a felvilágosodás szellemét tükrözte, és alapjában véve eltekintett a rendi különbségektől. A tervezetben nem szerepelt még a hagyományos értelemben vett általános rész, hanem 23 pontban rögzítették az alapelveket, köztük a *nullum crimen sine lege* elvet.

Az 1825–1827-es Országgyűlésen szintén bizottságok felállításáról döntöttek, s megbízták a törvényhozó bizottságot, hogy az előző bizottság javaslatát nézzék át és aktualizálják úgy, hogy lehetőség szerint modern tartalommal fogadják el. A büntetőjogi albizottság 1830 végére befejezte a munkát. A javaslatot 1830. január 14-én elfogadták. A következő Országgyűlést 1832-ben hívták össze. A tervezetet addig írásos formájában is megismerhették, az 1832–1836. évi Országgyűlésen mégsem lett belőle törvény. A munka érdekessége, hogy hozzácsatolták: milyen jogai és kötelezettségei vannak az orvosnak, sebésznek az eljárás során. Ez a precízen, gondosan kidolgozott dokumentum Lenhossék József nevéhez köthető. Tehát amíg az első bizottság munkája egy meglehetősen eredeti alkotás volt, addig a második bizottság csupán modernizálta, mégis önálló munkaként értékelhető. Balogh

Elemér részletesen ismerteti mindkét javaslat bizottsági munkájának állomásait.

Ezután az 1843. év kiemelkedő munkájával, a Deák-féle tervezettel foglalkozik, amelynek első lépése az 1840:5. tc., amely rendelkezett egy országos választmány felállításáról, azért, hogy egy modern és minden szempontból új alapokra helyezett büntető törvénykönyvet dolgozzon ki. Végül három javaslat készült:

az anyagi jogról, az eljárásjogról és végrehajtás reformjáról. A tervezetből ezúttal sem lett törvény, mivel az első két részt az alsótábla nem fogadta el, s bár a harmadik részt mindkét táblán jóváhagyták, az uralkodó értelmetlennek tartotta a másik két rész nélkül. Átfogó képet kapunk a tervezet felépítéséről és rendelkezéseiről is. A szerző bemutatja az általános és különös rész rendelkezéseit, és kiemeli, hogy ez az anyagi jogi javaslat egy önálló általános részt tartalmazott, továbbá, hogy az egész kódextervezet rendelkezett azokkal a kritériumokkal, amelyeket egy mai büntetőtörvénykönyvtől elvárunk. Persze ez annak is köszönhető, hogy olyan szakemberek, jogászok, politikusok készítették elő, mint Deák Ferenc, Szemere Bertalan, Eötvös József, Szalay László és Pulszky Ferenc. A javaslat különlegessége, hogy ugyanebben az évben német nyelven Lipcsében is megjelent, amelyről C. J. A. Mittermaier (1787–1867) is elismerően nyilatkozott. A tervezet általános része kimondta a *nullum crimen sine lege* elvet, legmerészebb pontja mégis a büntetési nemekre vonatkozó rendelkezése volt. A bűncselekmények felosztásában a dichotóm rendszert követte, és külön fejezetben mutatta be a szándékosságot és gondatlanságot, illetve annak különböző fajtáit, ismerteti a felbujtó fogalmát és a jogos védelem eseteit. A záró fejezetben foglalkozik az elévülés és a kegyelem intézményével.

A könyv második része az anyagi büntetőjog hagyományos dogmatikájával foglalkozik. A fejezet elején a bizottságok munkáját taglalja, mert ez volt az a színtér, ahol az ellentétes koncepciók, politikai nézetek megütköztek egymással. Habár a kidolgozott javaslatokból nem lett törvény, nem lebecsülendő a bizottságok tevékenysége, hiszen büntetőjogi kódex hiányában a bíróság gyakran vette elő a tervezeteket és hivatkozott rájuk; mint jogforrást tartották számon. A javaslatok között is versengés indult a primátusért, s a szakirodalomban is heves vita bontakozott ki. Hajdu Lajos szerint az 1795-ös az első igazán modern büntetőtörvény-javaslat, míg Bónis György véleménye szerint az 1712-es, mert már ez is rendelkezett a törvénykönyvhöz szükséges minden korabeli kritériummal. A szerző nem dönt az első helyért vívott küzdelemben, de rögzíti azt, hogy az 1712-es tervezet előtt nem találkoztunk olyan kísérlettel, amelynek célja lenne, hogy a magyar büntetőjog életében rendet teremtsen. Mindkét tervezetet

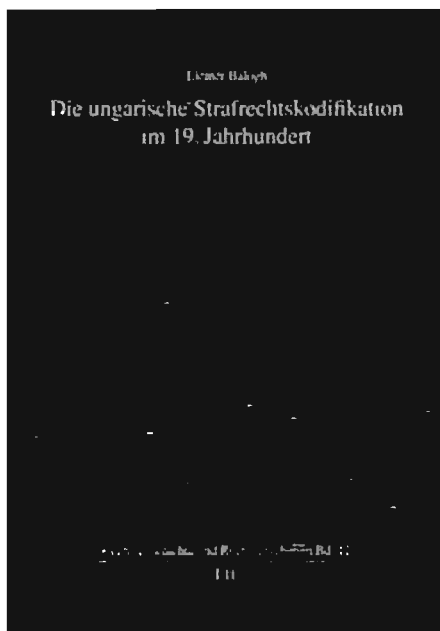
részletesen tárgyalja, mind szerkezeti, mint dogmatikai szempontból, mind jelentőségét tekintve. Az 1712. évi javaslat a korszak dogmatikai felfogását tükrözi, mivel első helyen áll az eljárásjog, s csak ezt követően az anyagi jog. Szembetűnő megoldás Werbőczy *Tripartitum*ához képest, hogy a bűncselekményeket nem a büntetésük, hanem a deliktumok szerint csoportosítja.

Az eljárásjogi részben tárgyalja a javaslat az idézést, a letartóztatást, a levelesítést, és bővebben szól a bizonyításról. Az utóbbiról szóló bekezdések alapvető jogintézménye a kínzás volt. Bizonyítási eszköznek ismerte el a tanúvallomást és a vádlott beismerő vallomását. Egyedülálló szabály volt, hogy a szabadlábra helyezést óvadék ellenében megtiltották. Erre azért volt szükség, mert óvadék ellenében gyakran a legnagyobb gonosztevőket is szabadon engedték, s ezzel tulajdonképpen a szökésre hatalmazták fel. Kiemelendő, hogy az ítélet végrehajtásáról is rendelkeztek; eszerint csak akkor lehetett foganatosítani, ha a sértett az elkövetővel megegyezett. A sértettel való megegyezés oda is vezethetett, hogy az elkövető csekélyebb büntetésben részesült (*poena arbitraria*).

A tervezet jogorvoslati rendszere is figyelemre méltó, amelyben a fellebbezést és a perújrafelvételt tárgyalja.

Az anyagi jogi részben a mai modern dogmatika szerint vált el az általános és a különös rész. Egy bűncselekmény-fogalmat hiába is keresnénk, „csak” a rendes büntetésekről, illetve az előkészületi cselekményekről és az elkövetőkről rendelkezik. A különös rész az egyes bűncselekményeket szabályozta, melyek közül a legprecízebben kidolgozott rész az emberölés szabályozása volt. Több esetét is megkülönböztette, és itt is szerepet kap a jóvátétel lehetősége, ami a *Tripartitum*ban lefektetett régi magyar büntetőjogi gyakorlatra utal. A vagyoni megegyezést a sértett és tettes között széles körben alkalmazták a 18. századig. A rendelkezések között szól a gyermek kitételéről és a magzatelhajtásról is. Ez utóbbi szerint a magzatot elhajtó személyt (aki nemcsak az anya lehetett), ha a magzat még élt, fővesztéssel sújtották, ha a magzat már meghalt, bíró általi büntetésben részesült. A tényállásban szorosan összeolvadt a szűkebb értelemben vett magzatelhajtás és a gyermek megölésének bűncselekménye. A javaslatban egyaránt találkozunk a *Constitutio Criminalis Carolinából*, illetve nagy részében a *Praxis Criminalis*ből átvett rendelkezésekkel – ezért hívják a tervezetet a magyar *Praxis Criminalis*nak –, de a magyar jogban egyedülálló módon szabályozta az előkészületet és a nem törvényben előírt, a bíró szabad belátásától függő büntetést.

A következő, 1795-ös tervezet általános részében már 23 alapelvet fektetett le, köztük a *nullum crimen sine lege* elvet. Emellett foglalkozott a beszámítási képesség kérdésével, a visszaesséssel, a szándékosság és gondatlanság

problematikájával, a kísérlettel, a társtettestel és a büntetés céljával. A büntetés kiszabásánál a javaslat szerint figyelemmel kellett lenni arra, hogy az okozott kárt a magán-személyeknek és a társadalomnak hogyan lehet jóvátenni. A büntetési nemeket illetően a halálbüntetést megtartotta, de annak minősített formáit általában tiltotta. A szabadságvesztésnek is ismerte enyhébb és súlyosabb fokozatait.

Az eljárásjogi részben rendelkezett a kényszerintézkedésekről, foglalkozott a letartóztatott személlyel. Részletesen tárgyalta a bizonyítást, a bizonyítási módokat. A tervezet szerint a legjobb bizonyítási eszköz a beismerő vallomás, persze ezt nem lehetett bármi áron megszerezni, így a kínvallatás alkalmazását kifejezetten tiltotta. Ez részben ideológiai, humánus alapokon nyugodott.

Az anyagi jogi rendelkezések között nem volt külön általános rész, a különös rész csak egy különálló, az egyes bűncselekményeket felsoroló fejezet volt. Az anyagi jogi részben a tervezet foglalkozott a proporcionális elvvel és a halálbüntetéssel is. Ez utóbbit csak bizonyos bűncselekményeknél, mint a felség sértésnél, a hűtlenségénél, a mérgezésénél engedte. A javaslat 54 ide vonatkozó szakaszából 18 foglalkozott a közbiztonságot veszélyeztető bűncselekményekkel, amelyeket négy csoportra osztott, és részletesen tárgyalta. Dogmatikai szempontból a legjobban kidolgozottak az emberi élet, a testi integritás és a becsület elleni cselekmények voltak.

Itt kell megemlíteni a gyermek megölésének kérdését, ami a 18. század közepétől Európában igen sokat vitatott kérdés volt. A gyermekgyilkosságok magas számának a megelőzése és a megakadályozása pedagógiai, jogi, társadalmi feladat volt. A törvényjavaslat megoldása, hogy kiemelte a rokongyilkosságok közül, és ugyanazzal a büntetéssel fenyegette, mint az emberölést, így lassan privilegiált bűncselekmény lett. A szabályozás akkoriban még a német példát követte.

Végül a monográfia harmadik része az 1848 előtti időszak dogmatikai fejlődésével foglalkozik. Kifejti, hogy az újkor időszakában lépésről lépésre dolgozták ki a büntetőjogi intézményeket, és átalakították a büntetőjog teljes struktúráját. Magyarországon a reformkorban (1790–1848) kezdődött meg a rendi alapokon nyugvó magyar társadalom jogi keretek közötti átalakítása.

A korabeli magyar jogi normarendszerben egyaránt megtalálhatóak voltak az idejélmúlt hazai és a külföldi források. A magyar büntetőjogi igazságszolgáltatás még az újkorban is a középkori minta szerint működött. A büntetőjog sem anyagi, sem eljárásjogi értelemben nem volt kodifikálva, így a jogegységesítés igénye legégetőbben a büntetőjog területén jelentkezett.

Az első igény a római és kánonjogi gondolkodásra épülő rendszerekben jelent meg, így a magyar jogfejlődés számára a német és osztrák minta jelentette a példaképet. A német büntetőjog jól rendszerezett, dogmatikailag és minden szempontból részletesen kidolgozott volt. Az osztrák *Ferdinanda* latin fordításban bekerült a *Corpus Iuris Hungarici*-be, és 1844-ig hatályban volt. Az első magyar kodifikációs törekvések még az osztrák mintát vették alapul, de

az egész jogfejlődésre behatással volt a német jog is. Ezen minták között szerepel Feuerbach büntetőtörvénye 1813-ból, amely időpont egyben jelzi a büntetőjog fejlődésének jogállami, liberális korszakát. Gallus Alois Kleinschrod is kidolgozta büntetőjogi törvényjavaslatát, amelynek első részében bemutatta az anyagi jogot, annak általános és különös részét, majd a második részben az eljárásjogot.

Az 1795. évi javaslat három része az eljárásjogi, az anyagi jogi normákról, valamint a kihágásokról szóló fejezet volt. Ez a klasszifikáció tehát nem követte a német jogi gondolkodást. A bűncselekmények felosztásában a trichotóm módszert érvényesítette. A harmadik rész érdekessége elnevezésében állt. Egy ebbe a körbe tartozó cselekmény *delictum politicum*-nak minősült. A hivatalos nyelv a latin volt, de nem volt ismert kifejezésük a kihágásra, ezért a kodifikátorok kreáltak egy új büntetőjogi fogalmat. Ezen rész szabályozása meglehetősen kazuisztikus volt, és a dogmatikai kapcsolatot sem dolgozták ki a büntett és a kihágás között.

Az 1843-as javaslat a dichotóm rendszer szerint készült, csak büntettet és kihágást ismert. A bíró a büntetés kiszabásánál széles mérlegelési jogkört kapott, mert csak egy generális maximumot határoztak meg, így, mondhatni, korlátlan enyhítési lehetőség állt az ítélkező fórum rendelkezésére. Ez dogmatikájában és tartalmában európai színvonalú javaslat volt, amely megteremtette az alapokat egy modern polgári társadalom számára.

A könyv szisztematikus, rendszerezett, jól felépített struktúrája segíti az olvasót a tervezetek áttekintésében. A szerző a büntetőjogi javaslatokat kimerítően megvilágítja, foglalkozik azok létrejöttével, felépítésével és dogmatikájával. A részletes bemutatás lehetőséget ad arra, hogy azokat az olvasó is összevesse, és maga is következtetéseket vonjon le. Megismerhetjük a tervezetek közötti hasonlóságokat, különbségeket, választ kapunk arra is, milyen külföldi és egyéb hatások érték a kodifikációs folyamatot, vagy éppen milyen minta, modell alapján jártak el. Nemcsak anyagi jogi, hanem eljárásjogi, végrehajtási szinten is vizsgálódik a szerző, s emellett a tervezetek politikai, elméleti háttéréről is képet alkot.

Fontos kiemelni, hogy a tanulmányban részletezett, a kodifikációs törekvéseket bemutató tervezetek csak törvényjavaslatok voltak, nem váltak törvénné, de ezen tervezetek jobb megismerése érdekében függeléként megtaláljuk az eredeti szövegeket is. Az 1795. és 1830. évi latinul, az 1843. évi német nyelven olvasható. A tervezetek háttérét, a fogalmak megértését szolgálják továbbá a gyakran alkalmazott lábjegyzetek, amelyek segítséget nyújtanak a jogtörténetben járatlan olvasónak is. A könyv mindenki számára ajánlott, akit érdekel a reformkor, a kodifikációs törekvések folyamata, vagy egyszerűen a magyar jogtörténet. Akik pedig alaposabban elmerülnének a témában, ajánlott fellapozni a könyv végén található bőséges német, magyar, francia szakirodalmat, s szemezgetni a büntetőjog történetének legkiválóbb munkái között. Ezek sorát Balogh Elemér német nyelvű könyve is gazdagítja.

Somogyi Magdolna

Politikai vita a büntetésekről

Bató Szilvia: A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844)
A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 29.
Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2010, 230 p.
ISBN 978 9639650 61 9 / ISSN 1786 352X

Közismert a magyar büntető-jog-történeti szakirodalomban, hogy a reformkor liberális politikai nemzedékének látványos argumentációs fegyvere lett a rendi büntetőjog kritikája és a modernizáció követelése. Az ellenzék egyik szócsöve (különösen 1841–1844 között, amikor az országgyűlési szakbizottmány a büntető anyagi jog, a büntető perjog és a börtönügy törvényjavaslatain munkálkodott) Kossuth *Pesti Hírlapja* volt, amely gyorsan és híven számolt be a reformtörekvésekről csakúgy, mint az ellenlépésekről. Aki a jelzett években a *Pesti Hírlapot* olvasta, egyszerre tájékozódott a büntetőjog-tudomány, a kodifikáció és a büntető gyakorlat külhoni alakulásáról, hazai fejleményeiről és a politikai harcok állásáról.

Bató Szilvia arra vállalkozott, hogy a magyar büntetőjogi gondolkodásnak egy igen fontos korszakát illusztrálva, annak kis metszetét szemügyre véve feltárja a „magyar tudományos transzfer” reformkori jellegzetességeit. A modern tudománytörténet által az információk, eszmék, ismeretek terjedésére mostanában oly sokat használt kifejezés önmagában üzeni a szerző témaválasztásának aktualitását. Mert hiszen jól tudjuk, szakmánkban az aktualitást leggyakrabban a kutatásfinanszírozás (jelen esetben a tudományos transzferkutatást útjára bocsátó s afelett esztendőik óta jótékonyan gyámkodó Max Planck Institut) támogató ösztönzése biztosítja.

A vállalkozás első pillantásra meglehetősen korlátozott zónát érint: a reformkor néhány évét, s azon belül is a *Pesti Hírlap* híreit, értékeléseit és esszéit. A döntés helyénvaló, s meglehetősen nagy biztonsággal állítható: az elmélyülés lehetőségét messzemenően biztosította. A kitűzött feladat és annak térbeli, időbeli és dologi határai mértékletességről tanúskodnak. A szerző nem akarta az egész magyar büntetőjogot, büntetőjogi szakirodalmat és büntető praxist is bemutatni, szerény döntése nyomán viszont éppen ebben az irányban nyíltak meg lehetőségei. Ugyanis azzal, hogy célkitűzéseiben világosan megfogalmazta: Kossuth *Hírlapjára* koncentrálja kutatásait, elhárította a parttalanság veszélyét. Egyben azonban ügyes módszertani taktikával nyitva tartotta a lehetőségét annak, hogy

„kitekintsen”. Kitekintsen az egész magyar büntetőjogra, büntetőjogi szakirodalomra és büntető praxisra, csak immáron bírálhatatlan autonómiával. Ez a megközelítés főként jót tett a tárgynak, színesítette a főtémát, de nem bontotta meg a mű szerkezetét. (A szerzőnek a mű konstrukcióját és tartalmi terjedelmét érintő, minden félreértést elhárító önkorlátozása világossá tette azt is, hogy nem kívánt foglalkozni sem a *Pesti Hírlap* szerkesztőségének belső kérdéseivel, műhelytitkaival, politikai történetével, sem a szövegek kritikával, „az eredeti, tehát a cenzúrát megelőző szövegek helyreállításával”). Hasonlóképpen kizárta

vizsgálódási köréből az 1843. évi javaslatok elemzését, a büntetéstanon kívül eső büntetőjogi kérdéseket, a Széchenyi–Kossuth-vitát, s némely államok büntetőjogi viszonyait tükröző híradásokat. Aggályosan precíz szerkesztési kultúrájára jellemző a módszertani kérdések című fejezetegység keretében történő további lehatárolások és pontosítások sora.)

Így került sor a magyar büntetőjogi kodifikáció áttekintésére, mely szellemes, korrekt összefoglalása és értékelése az eddigi kutatásoknak. A szerző világos vonalvezetéssel ecseteli azt a szakmai folyamatot, melynek végeredményeképpen a büntetési célokra vonatkozó hagyományos felfogás megváltozott, magában a praxisban is enyhülést hozott, s melyben elkészülhetett a le-

gendás 1843. évi hármas törvénycsomag, amelynek polémiája lehetőséget adott a legkorszerűbb szaktudományos eszmék terjedésének, praxisba szivároztatásának, s a kodifikációs felfogás elterjedésének. Világossá téve, hogy a magyar társadalomfejlődés egyik legnagyobb modernizációs folyamatának keretébe illesztve kell és lehet csak vizsgálni a büntetőjog átalakulásának kérdését.

A szerző mondandójának kifejtésekor csokorba gyűjti azokat a meghatározó és a magyar jogtudományra oly jellemző sajátosságokat, amelyek a büntető jogtudomány lehetőségeit is megszabták. Így a római jog recepciójának hiányát a magyar jogtörténetben, a korai kodifikáció elmaradását, a kommentárirodalom ezért konstatálható hiányát, az egyetemi jogászképzés fejletlenségét, a büntetőjogi tudományosság gyengeségét, a szaktudományos sajtó kései kibontakozását, az osztrák jog befogadásának erőltetett kormányzati programját.

A kodifikációt fölvezető jogforrástani rész meghatározója a szerző megállapítása, miszerint a jog nem ismerhető meg a Corpus Juris Hungarici oldaláról, mert annak fő teste a consuetudo. (Ez a sommázat amúgy a nem jogtörténész [tehát szakjogász, történész és laikus] kutakodások egyik legfőbb kritikáját adja.) Ebben egyébként a szerző egy nagy elkötelezettsége jelenik meg, amely újra és újra felbukkan a mű egészében: lehetőleg minden részkérdést (jelen esetben a téma szempontjából jellegzetesen mellékes közjogi/alkotmányjogi jogforrás-tipizálást is) a lehető

legalaposabb, legmélyebb és legteljesebb módon dolgozon fel.

A munkának a büntetőjogi kodifikáció előzményeit a Ferdinandeától az 1843. évi javaslatcsomagig terjedő történetét feldolgozó hányada kiváló összefoglalás, és akár tankönyvszövegnek is beillő tisztaságú ismertetés. Jó megoldás a kormányzati és a rendi koncepciók összevetése, mely jól illusztrálja a rendi oldal hosszú ideig tartó ötletelenségét és koncepciótlanságát, hogy azután a harmincas-negyvenes évek nagy szellemi és szaktudományos robbanását állíthassa ellenpontként a fókuszba. Hasonlóképpen ír a tagolt liberális oldal és a konzervatívok álláspontjainak összevetéséről.

A kodifikációs viták önként kínálták az argumentációs színtereinek feltérképezését, a jogi és jogtudományi problémák lehetséges tereinek illusztratív bemutatását. Ez a feladatvállalás a második fejezetben (a büntetőjog és közvélemény kapcsolatával, a sajtónak a modern büntetőjog kialakulásában játszott szerepével foglalkozó részben) teljesül. A szerző kutatási eredményként összegezte, hogy hiányzott a magyar szaktudományos sajtó.

A fenti állítások tükrében jogosan teszi fel a szerző a kérdést (amely persze nem alapvetően a kitűzött cél sodrába vág, de színezi azt), hogy ti. „*honnan és hogyan jutottak el a legfrissebb anyagi jogi elvek, eljárásjogi elméletek és büntőnügyi koncepciók*” a praxisba, a társadalom széles rétegeihez, ha a szakirodalom sajtóhátere még nem bontakozhatott ki. A lehetséges válaszok egyike természetesen a *Pesti Hírlap*, amelyről azonban tudjuk, hogy semmiképpen sem tekinthető szaklapnak. Céljánál (politikai mozgósítás, jellegénél (széles körű tájékoztatás) és eszközénél (szórakoztatás) fogva persze alkalmas volt arra, hogy az átmenetileg politikaivá formált jogi kérdéseket (büntetőjogi szankciórendszer megváltoztatása) közvetítse a mind politikaibbá váló társadalomnak. Semmiképpen sem szabad abba a tévedésbe esnünk (amit persze a kiválóan feldolgozott cikkek alapján a munka könnyen megenged), hogy a temérdek megidézett írás, értékelés, híradás és „érdekesség” alapján az újságnak akárcsak büntetőjogi színezetére gondoljunk. A *Pesti Hírlap* egy kiválóan szerkesztett, reformpárti hírlap volt, amelyben helyet kaptak mindazok a reformkérdések, amelyeknek megvalósítását valami okból a liberális ellenzék zászlajára tűzte. S a negyvenes évek első felének ellenzéki kommunikációja jellegzetesen büntetőjogi köntösbe burkolta a társadalmi átalakulás néhány fontosabb kérdését, köztük a jogegyenlőség akkor felvethető mértékű megvalósítását.

Azt azonban hozzá kell tennünk a szaksajtóról szóló sommás végkövetkeztetéshez, hogy jóllehet a folyóirat típusú szakmai sajtótermékek valóban elhanyagolható számban és egyenként általában rövid ideig szolgálták a büntetőjogi kodifikáció ügyét, a sajtó egy másik, fennülő formája, az esszéirodalom, a kisterjedelmű tanulmányok füzetes közzététele azonban lehetőséget biztosított a szakmai polémiaira. Részben a kodifikációs kérdések országgyűlési vitái, részben a Magyar Tudományos Akadémia pályázatai, részben pedig szerzőink nyugat-európai úti élményei arra ösztönözték a hozzáértőket, hogy gondolataikat egy cikk terjedelménél részletesebben is kifejtse.

Gondoljunk Balla Károly, Csatskó Imre, Eötvös József, Lukács Móric, Pulszky Ferenc, Szalay László, Szemere Bertalan, Szokolay István, Sárváry Jakab büntetőjogi munkáira, s közben ne feledkezzünk meg az egész magyar szellemi életet megmozgató *Kelet Népe*-vitára, melynek egyik oszlopa volt a büntetőjogi (leginkább büntetési, büntőnügyi) vonulat. A reformkorban pedig érzékelhető az akadémiai szféra feltámadása is: Bodó, Gochetz és Huszty után tankönyvvvel jelentkezett Vuchetich, Fabriczy, Kassay, Szokolay és Szlemenics is, akik már nem a tiszta képzetű jogi tankönyvek hazai jogot összefoglaló felfogását követték, hanem a korszerű európai szakmai eszmeáramlatok (nem túl markáns, de megjelenő) szintetizálására is kísérletet tettek.

Az viszont kétségtelen, hogy a korszakra vonatkozóan „*a magyar büntetőjogi szakirodalom teljes körű, minden forrástípusra – ezen belül a sajtóra is – kiterjedő feldolgozása még nem történt meg, annak ellenére, hogy ez tekinthető a reformkori büntetőjogi gondolkodás legkönnyebben feltárható forráscsoportjának*”. Ez a teljesen helyénvaló következtetés magától értetődő folytatást rejt: ez lenne a következő lépcső a kutatásokban. Bató Szilvia e munkájában ennek a folyamatnak csupán első lépését tette meg. Azzal is egyet lehet érteni, hogy a magyar büntetőjogi törekvéseket (a maguk feltáratlan mivoltában akár) csak valamihez viszonyítva lehet értékelni, ennek okán fejlettségét vagy fejletlenségét viszonyítási ponthoz kell kötni. Ennek pedig leginkább legközelebbi eleme a külföldi (elsősorban nyugat-európai) tendenciák felhasználása; azokkal összehasonlításban kell minősíteni a magyar helyzetet. Nem véletlen tehát, hogy szerző a büntetőjogi szakirodalom pontos definíciójának hiányában a nyugati (osztrák, német) tipológiát hívja segítségül a szakirodalmi források bemutatásához. Eszerint a kézikönyv – kommentár – monográfia – szacikk kategóriákkal operálva próbálja jellemezni a magyar állapotokat. (Szomorú végeredmény: a kézikönyvek „helyett” tankönyvekről kellett beszámolnia, a kommentáriródalom teljes hiányát kellett regisztrálnia, a szakfolyóiratok ugyancsak teljesnek tekinthető inségével. A monográfiaródalom pedig féloldalasán fejlődött: szinte kizárólag büntőnügyi problémákkal foglalkoztak a szerzők.) Ennek eredményeképpen jutott arra a megalapozott következtetésre, hogy a diskurzus eszközeivé a napilapok váltak, amelyek oroszánrészt vállaltak a reformkorban megjelenő és kiszélesedő politikai közvélemény alakításában.

A büntetőjog *Pesti Hírlap*béli megjelenésének kutatástörténetét áttekintő fejezet alátámasztja a szerző meggyőződését, hogy a joghistoria feltűnően keveset foglalkozott ezzel a területtel. Míg a történeti szakirodalomban Gerő Andrásról Szabad Györgyön. Hermann Róberten, Dobszay Tamáson, Pajkossy Gáboron, Varga Jánoson, Diószegi Györgyön, Kósa Csabán, Urbán Aladáron, Závodszy Gézán és Völgyesi Orsolyán át Kosáry Domokosig történészek tucatjainak volt célpontja ez a témakör, a jogtörténeti szakirodalomban a nem joghistorikus, tételes jogász Fayer László, Dombóváry Géza, Sándorffy Kamill és Finkey Ferenc mellett csupán néhány név árválkodik a jogtörténeti körből. Sik Ferencnek Kossuth életpályája kapcsán tett néhány megjegyzésén, Degre Alajos recenzióján és Rác

Lajos ismertetésén túl alig akad érdemleges munka. Ez a tudománytörténeti áttekintés önmagában is alátámasztja a szerző munkájának szükséges és érdemes mivoltát.

A munka önálló, hallatlanul szorgalmas és alapos kutatást bizonyító részei a *Pesti Hírlap* 365 számának minden rovatra kiterjedő, a legkisebb megjegyzést is figyelemmel kezelő, szisztematikus elemzését tartalmazó két hatalmas fejezete. A harmadik, amely rovatszerkezetben, a negyedik pedig, amely a büntetési rendszer szisztematikus szerkezetében tárgyalja a hírlapban írottakat. „A büntetésekkel összefüggő hírek a Pesti Hírlap rovataiban” című III. fejezet a *Pesti Hírlap* szerkezetében, típusonként és rovatonként veszi sorra az újság egyes részeinek információit, értékelő írásait és híradásait. A szerző tartalmi szempontból megkísérelte tipizálni az egyes rovatok funkcióit. Például a vezércikk programot adott, az „értekező” a tudományos közleményeknek adott teret, a megyei rovat adatbázisul szolgált, a külföldi beszámolók mutatták a modernizáció útjait s így tovább. Ennek a felbontásnak tükröként rajzolta meg szerző a büntetéstani kérdések közvetítését.

Bató Szilvia alaposságának bizonyítéka a vezércikk rovat kapcsán elvégzett vizsgálódása arról, hogy vajon hány vezércikket írt Kossuth Lajos. (Ez megadja egyébként a felvezető hangot a szintén nem jelzett, mellékkérdésként kezelt, de konklúzióhoz vezető azon kérdésben, hogy túl a *Pesti Hírlap* általános mozgósító szerepén, magában a büntetőjogban milyen szerepet játszott Kossuth Lajos, vajon a kodifikációra ösztönző mozgalom részesévé vált-e ezáltal.) E fejezetben a szerző az egyébként nem kitűzött, sőt kifejezetten bekorlátozott sajtótörténeti kalandozásának is engedhet, s túl a szoros értelemben vett büntetés-tan-történeti elemzésen, feszegethet olyan kérdéseket is, hogy például tulajdonképpen mire is való a vezércikk az újságban.

A *Pesti Hírlap* büntetőjogi tárgyú cikkeinek áttekintése nem csupán tartalmi adatszolgáltatást jelent az olvasónak, jóval túlmege ezen. A szerző pontos statisztikai adatokkal szolgál az egyes témák „népszerűségéről is.” Vezércikkeiben Kossuth Lajos három alkalommal említette a halálbüntetést, nyolcszor a testi büntetést és tizenhét alkalommal a börtönügyet.

A rovatszerkezetes áttekintés arra is jó, hogy az olvasó tájékozódjon a megjelent hírek tartalmi szóródásáról, vagyis mit fed a „büntetőjogi jellegű” kifejezés. Nem mindegy például, hogy arról számol-e be, elhunyt Dessewffy Alajos, a büntetőjogi bizottmány tagja, vagy az Akadémia valamelyik üléséről tudósít, netán bűnügyi tudósítás-e az információ. A megyei, városi és törvényhatósági levelezés nyilván inkább a helyi tudósítók megszólalását biztosította helyi aktualitások alapján, mintsem érett szakmai polémia. És így tovább.

Ennélfogva állítható, hogy a mű érdemi része nem ez, hanem a IV. fejezet, amely a „Büntetések a Pesti Hírlapban” címet viseli. Itt csoportosítja ugyanis a szerző az előző fejezetben felemlített írásokat a büntetések elvi és rendszerszerű szerkezte szerint. Terminológiai kérdéseket taglal, alapelveket sorol és a konkrét büntetési nemekre vonatkozó véleményeket összegzi, elemzi és vonja le következtetéseit. Ebből a részből az olvasó pontosan meg-

ismerheti a vélemények alapján a korabeli közhangulatot, a reformeszméket, a törekvések irányait és a hivatalos lépéseket is. S itt illusztrálja a szerző legplasztikusabban a politikai és jogi kérdések összefonódását: mit jelentett a büntetőjogi értelemben vett törvény előtti egyenlőségről szólni a rendi jogegyenlőtlenség rendszerében, miként jelent meg a preventív gondolkodás a megtorlásos felfogással szemben, a nulla poena sine lege elve miként próbált utat törni a praxis vezérelte büntetőjogi gondolkodásban. Különleges adalék a munkában a büntetés jogalapja és célja körüli gondolkodás, valamint az abszolút és a relatív elméletek megjelenésének dokumentálása. Ezzel összefüggésben izgalmas olvasmány a reformkori politikusoknak a büntetés céljáról vallott nézeteinek összefoglalása Zsedényi Edétől Szentkirályi Móricig. S bár a szerző arra a következtetésre jut, hogy a lap politikai mivoltából adódóan nem alkalmas elmélyült tudományos értekezések közlésére és az ehhez kapcsolódó viták lefolytatására, mégis érzékelhető a hírlapban a büntetőjog-tudomány fejlődési tendenciáinak magyarországi megjelenése.

Recenzensnek – személyes okokból is, kutatási területe okán – legkedvesebb terepe a büntetésekről szóló elemzés. Ennek különleges hangsúlyt kölcsönöz, hogy az 1843. évi anyagi jogi javaslatban az előkészítő bizottság mellőzte úgy a halálbüntetést, mint a botbüntetést (testi fenyítés) szankció nemét, amelyek eltörlésének a későbbi társadalomban szinte már-már érthetetlenül könnyű diadala egyik magyarázatát leli a *Pesti Hírlapban* is visszatükröződő liberális érvrendszerben. A szabadságvesztés-büntetés Kossuth hírlapjában ugyan 253 hírben szerepelt (mint a szerző bizonyítja), de az idevágó híradások büntetéstani szempontból alig értékelhető információkkal szolgálnak.

A reformkori büntetőjogi szakirodalomnak – legyen annak megjelenési helye politikai lap, divatlap vagy enciklopédikus gyűjtemény – különleges feladata volt a magyar szaknyelv fejlesztésében. Ugyanis (miként az a nyelvújítás históriájából ismeretes) a latinról magyarra átváltó hivatalos nyelv hihetetlenül nagy gondokkal küszködött a jogi szakterminológia kapcsán. A harmincas esztendő volt a magyar jogi szakterminológia kialakításának és elterjesztésének éve, amit kiválóan illusztrál a szerző számtalan idézete a Hírlapból, amely a csetlő-botló szóhasználatot tükrözi.

Támogatandó a szerzőnek az az állítása, mellyel – elmentetben több jogtörténésszel, köztük Hajdu Lajossal is – világosan leszögezi, hogy a büntetések rendszeréről beszélni ebben a korszakban anakronizmus. A szokásjog általánosan érvényesülő korszakában, a törvények peremhelyzetének (és a consuetudo általi megmagyarázásban, pótlásában, lerontásában játszott szerepének) tudomásulvétele nem vezethet más eredményre, mint hogy hiányzott a tervezett és szervezett rendszer (különösképpen a korban, Európában általánosan elfogadott büntetési rendszerfogalom szerint). Ismertetése tehát csak kaleidoszkópszerű, jellegzetességeket összefoglaló és körvonalzó ábrázolás lehet csupán. Olyan, ma általános szempontoknak pedig, mint fő- és mellékbüntetés megkülönböztetése, még homályosabban és óvatosabban lehet helyt adni.

A büntetési nemek egyenkénti taglalása izgalmas és szórakoztató olvasmány. A halálbüntetés körül fortyogó korabeli indulatok összegzése azért, mert az abolícionista hazai felbukkanását, a polgári szellem jegyében elmarasztalt rendi-feudális büntetési praxist kritizáló, s az új, korszerű és filantróp büntetési modellt szorgalmazó hangok kórusát illusztrálja. A polgári értelemben vett szabadságvesztés-büntetés egyfelől mint a halálbüntetés és a megalázó testfenyítő büntetések helyébe lépő új jelenség, másfelől mint a törvény előtti egyenlőség politikai szimbóluma uralta a büntetéstani viták terepét. A két büntetési nemmel kapcsolatban egybegyűjtött érvek, ellenérvek és információk szemléletes körképet adnak úgy a magyar büntető igazságszolgáltatás korabeli állapotairól, miként az új eszmék magyar és rendi interpretálásáról. Ezzel kapcsolatosan érdemel különös figyelmet még a „Helyi kezdeményezések” cím alatt összefoglalt híryanag. Mint ismeretes, az 1843/44. évi büntető javaslatok kudarca az országos büntetőjogi (büntető perjogi és börtönügyi) reformot is elnapolta, de a másfél évtizedes polémia nem múlt el nyomtalanul, s a helyi gyakorlatban (ahol a consuetudinális praxis lehetővé tette a módosításokat központi támogatás nélkül is) sorra regisztrálhatta a szerző a megújítási kísérleteket a nem nyilvános fenytések intézményesülésétől a megyei börtönapítási és építési kísérletekig.

A dolgozatnak különleges erénye aprólékos precizitása és pontossága. Logikus vonalvezetése nem hagy hiányérzetet az olvasóban. Megállapításai a helyén vannak, szisztematikus gondolatmenete nyomán a dolgozat a teljességgel kacérkodik. Bató Szilvia módszertani döntése, hogy ti. minden általa fontosabbnak tartott fejezet-fejezetrész végére összefoglaló összegzést készít, jól szolgálja az olvashatóságot és a munka folyamának követhetőségét.

A feldolgozott hatalmas szakirodalom csoportosítási technikája érdekes. Több száz munkát válogatott szét szerzője publikálásának kora szerint: függetlenül műfajától (hogy ti. tankönyv, kézikönyv, esszé vagy pamflet-e a vonatkozó írás) „forrásokra” és „irodalomra” osztja a felhasznált munkákat. Forrásnak tekint minden művet, amely

a polgári átalakulást megelőzően született: így a vizsgált évek után publikáltakat is, függetlenül attól, hogy szolgálhatott-e adalékkal Kossuth *Pesti Hírlap*béli tevékenységéhez, avagy sem. Így Kassay Adolf büntető magyar jogtana, Kemény Zsigmond *Kodifikáció és történelmi iskolája*, Lukács Móricz *Büntetőjogi elméletek* című munkája, vagy Szalay László *Publicistai dolgozatai*.

A szerző meggyőzően bizonyítja munkájában, hogy a szakajtkó alakulása (mely a büntető jogtudomány fejletlensége és a fizetőképes kereslet okán fejletlen maradt) és a kodifikáció sikertelensége között szerves kapcsolat volt. Ennek okán a jogi szakkérdések alternatív fórumokon jelentek meg, a negyvenes évektől a politikai sajtóban, amelynek zászlóshajója a *Pesti Hírlap* volt. A politikai vitává átlényegült büntetőjogi kodifikációs polémia nem hátráltatta a büntetőjog modernizációját, hanem kifejezetten gyorsította a folyamatot, beleértve a magyar büntetőjogi szaknyelv kimunkálásának nagy feladatát is. Szisztematikus áttekintésben elemzi a *Pesti Hírlap* híradásait és információs bázisát, rovatonként és a büntetések sorrendjében sorolva elő a bizonyítékokat, s támasztva alá előbbi megállapításait. A szerző megkérdőjelezte azt a közismert jogtörténeti toposzt, miszerint Kossuth Lajos a *Pesti Hírlap* segítségével a büntetőjogi kodifikációt befolyásolva előkészítette volna a halálbüntetés eltörlését. A szabadságvesztés-büntetésre vonatkozóan pedig igazolta azt a tényt, hogy bár az új, korszerű büntetési nem ismertetése és vitája Kossuth lapjában igen széles teret kapott, de büntetéstani szempontból értékelhető információk igen szűk körűek. Összességében pedig a *Pesti Hírlap* „nem tett mást, mint a hagyományos rendi nyilvánossági fórumokon zajló vitákat közvetítette az olvasóközönségnek”. Figyelemre méltó azon konklúziója, miszerint „megkockáztatható a feltevés, hogy az 1843. évi javaslatok országgyűlési bukása nem kizárólag a kormányzat 'intrikái' vagy a főrendek 'maradisága' miatt következett be, hanem esetleg már előre „kódolva” volt a kodifikáció történetében.

Mezey Barna

Ör-könyvek – sine ira et studio

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor:

Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez.

Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2008, 1389 p.
ISBN: 978 963 9722 48 4

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf
a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése
az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971.

Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2010, 346 p.
ISBN 978 615 5039 010

A közelmúltban megjelent két új kötet gyarapítja a ma már könyvtárnyinak mondható Mindszenty-irodalmat: Somorjai Ádám OSB–Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez* és Somorjai Ádám OSB–Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971* című könyve.

Mit is tartalmaznak a kötetek?

A *Majd' halálra ítélve* című, igen vaskos kötet 1389 oldalon 377 forrást közöl (+ CD-ROM-on további 62-t) – egy nagy ívű bevezető tanulmánnyal.

A források – egy részük első közlés, más részük más kiadványokból már ismert – megkérdőjelezhetetlenül

igazolják a Várszegi Asztrik főpát előszavában írtakat: „A második évezred végén az Egyház újra vértanúk egyháza lett... A Krisztus melletti vérontással tett tanúság katolikusok, ortodoxok, anglikánok és protestánsok közös öröksége lett.”

S valóban: „A Kutató és Olvasó újat és régít egyaránt talál ebben a könyvben.” S mert a szerzők a legteljesebb feltárára törekedtek, nem mellőzhették az eddig ismert források időrendi megjelenítését sem, amelyek olykor más megvilágítást kapnak az új források ismeretében.

A mű főszereplője Mindszenty József bíboros, Magyarország utolsó hercegprímása, de körülötte megjelennek kora meghatározó erői – 1944-től a „barna pogányság” képviselői éppúgy, mint a hatalomra törő vörös diktatúra politikai és erőszak szervei, a Vatikán és az USA politikai tényezői.

A források közül bizonyára sokan fogják elemezni a hazai és amerikai levéltárakból első közlésben megjelent anyagot – utóbbi Zinner Judit avatott fordításában olvasható –, s nem kevésbé fontosak azok a források, amelyek – például Rákosi „sajtcédulái” – a „kézi vezérlésű” koncepciós perek hátborzongató világába adnak betekintést. Ide sorolhatjuk még a szovjet beavatkozás forrásszerű feltárását is.

A mű lényeges része – Somorjai Ádám feldolgozásában – VI. Pál pápa és Mindszenty bíboros levelezésének rekonstruálása (1971–1975).

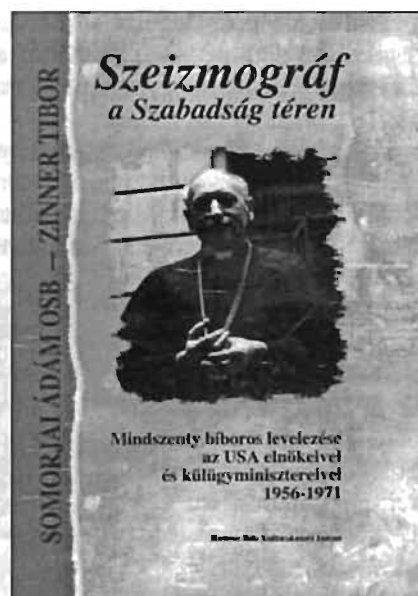
Az USA követségének anyagából, illetve az USA nemzeti levéltárában kutatható, korábban angol nyelven sem publikált anyag számos kérdésre ad választ. Így – többek között – arra, hogy a hercegprímás miért ragaszkodott a „félrabsághoz”, amelyet számára a követségi tartózkodás jelentett.

Ő maga fejtette ki ugyanis, hogy „amíg minimális lehetőség is fennáll” a rendszer megváltozására, neki készen kell állni nemzete szolgálatára.

Zinner Tibor szenvedélyesen kereste a választ arra a kézenfekvő kérdésre is – e tárgyban más helyen is jelentetett meg tanulmányt –, hogy 1989-ben az elrendelt perújítási nyomozás után miért húzták az eljárást addig, amíg az 1990-es választások előtt elfogadott 1990. évi XXVI. tv. semmissé nyilvánította a Mindszenty-perben hozott ítéleteket?

A kötet anyaga teljes mértékben alátámasztja Várszegi Asztrik megállapítását, hogy tudniillik „Mindszenty József hat évtizeddel... előzte meg korát. [...] Emberi jogokért való kiállása igazi, egész emberi egzisztenciáját kockára tevő küzdelem volt.”

S igazolja Bölcskei Gusztáv református püspök megállapítását is, amely szerint „Mindszenty története paradigma történet... egy Isten- és emberellenes hatalmi rendszer minden közösséget fenyegető és megtörni akaró működési mechanizmusáról”.

A *Bevezető tanulmányban* a szerzők úgy kalauzolják végig az olvasót a vészterhes 1944-es esztendőől 1990-ig, a Mindszenty-per semmissé nyilvánításáig, hogy miközben sorra feltárják az események dokumentumait – sőt a háttérben meghúzódó, de az eseményekre befolyást gyakorló érdekeket bizonyító forrásokat is –, nem nyilatkoztatnak ki értékítéletet.

„Vállalt céljuk az, hogy bemutassák, miként alkalmazták Mindszentyvel szemben – miként tették ezt más egyházak főpapjaival szemben Magyarországon és másutt, az Elbától keletre ez idő tájt – a Joszif Viszárionovics Sztálin nevével illetett stratégiát és taktikát előbb a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártjának vezetői és pretoriánus gárdájuk, a magyar államvédelmi szervek?”

Arra is választ keres a két szerző, hogy igaz volt-e, amit hirdetett „...Rákosi Mátyás és köre csahosaival...”, hogy ők csupán a Mindszenty-féle, velük szembeni támadásokat torolták meg..., azaz ők csak ellentámadtak?”

A szerzők a kor politikai harcainak maradéktalan ismeretében abból a fontos tételből indulnak ki, hogy a „... hatalomátvételt szervező Rákosi – miközben a Kisgazdapártot vádolta kizárólagos hatalmi törekvésekkel – támadást indított a legnagyobb létszámú hívővel bíró római katolikus egyház ellen.”

Elvi alapvetésük, hogy „...a hercegprímás életútjának feltáráskor a Rákosi által kikövezt úton nem szabad tovább haladni.”

Jól tudják, nem könnyű kitörni egy „bűvkörből”, de meg kell tenni, ha nem akarnak a régi csapdába esni, s az „eddiginél sokrétűbb módszerrel...”, ha úgy tetszik alulról építkezve” megírnak Mindszenty hercegprímás történetét, amelyben „Moszkva hatalmi térfoglaló, tényleges szerepe nyilvánvalóbb teret kap a hercegprímás drámájában.”

Így ha tetszik, ha nem, a Mindszenty-dráma a megszállt Kelet-Közép-Európa drámája, más oldalról a második világháború utáni nagyhatalmi érdekek útvesztőjének véres, „sűrű szövetű” története.

Ez előtt a háttér előtt rajzolódik ki igazán a primás küzdelmének valódi tartalma, s valóban elhamvadnak az őt ért hazug vádak csakúgy, mint a kiszolgáló sajtóban rászórt rágalmak.

A források megvilágítják, hogy a nyugati világ miként szemlélte a Mindszenty-kérdést.

Nyomon követhetjük Mindszenty politikai demonizálásának történetét (a korábban antifasiszta főpap lett a politikai „demonizálás mintadarabja/prototípusa”), s ezzel egyidőben látjuk, miként indítanak „totális támadást” az ellen a másfélmillió magyar ellen, akik szót mertek emelni a hercegprimás mellett.

Előbb azonban részletesen tanulmányozhatjuk „a Sopronkőhidához vezető út” állomásait.

Aligha tévednek a szerzők, amikor – bemutatva az 1945. október 18-i pásztorlevelet, amelyben a keresztény erkölcsi elveket valló pártok támogatására hívott fel Mindszenty (ugyan mi másra is hívhatott volna fel Magyarország katolikus főpapja?) – nyomatékosan utalnak arra, hogy Rákosi zsigeri gyűlöletét Mindszenty ellen az 1945-ös választási bukás tüzelte. Bűnbak kellett a kínos vereség megmagyarázására.

A köztársaság kikiáltása (1946. február 1.) után, az utcai zavargások okán újult erővel indul a hajsza, s a bűnbak újból a hercegprimás! Balogh páter ellenséges jelentése további municiót jelent Rákosinak és körének, akik kénytelenek számolni azzal, hogy Esztergom érsekének tekintélye – s ezt az emberi jogok védelmében tanúsított hajlíthatatlan bátorsága alapozta meg – igen nagy.

Jól mérhető mindez a Mária-év hatalmas vallásos megmozdulásait szemlélve. Mindszenty hercegprimás a vesztes háború utáni nyomorúságos helyzetben a lelkek ápolását tartotta elődlegesnek. A számok nyelvén ez annyit tett, hogy 2 356 000 hívő vett részt a Mária-év rendezvényein a megszálló erők és a kommunista hatóságok – gyakran brutális – akadályozó fellépése ellenére.

Az „1948 nyaratól még forróbb őszig” alcímhez kapcsolódó iratokról joggal írják a szerzők: „Kevés olyan dokumentum-együttes maradt fenn a magyarországi helyi sztálinizmus, a Rákosi-korszak világából, ami arra alkalmas, hogy bemutassa: miként forogtak a fogaskerek, hogy a politikusi tetteket miként előzték meg, vagy követték az államvédelem biztosította információk, miként épültek egymásra. És ebbe a sorba beleillenek azok az immár rutinszerűnek tűnő, de sok-sok letartóztatott áldozaton begyakorolt módszerek, amelyek az álnok félrevezetést, a fizikai kényszer alkalmazásának követ-

kezményeit és a kényszerítés legkülönbözőbb módszereit érzékeltetik.”

(A 140., 148., 152., vagy a CD-n szereplő 116., 121., 126. dokumentum ilyen jelzésértékű források).

Teljes joggal állapítják meg a Szerzők, hogy a Mindszenty-per messze túlmutat a perbefogottak személyén és tragédiáján, még akkor is, ha közöttük az első a 6 milliónál több hívőt számláló magyar katolikus egyház első főpapja. A per „...hatása velünk él, nem csupán történelem”.

A megállapítás felelősen súlyos igazságát e sorok írója elsősorban abban látja – s ezzel a többi hatást nem kívánja kisebbiteni, még kevésbé tagadni –, hogy az amúgy is irányított bíróságok ítéleteiben helyet kapott a jogellenesség nélküli bünnesség megállapításának gyakorlata, ezzel elmosva azt a hajszalnyi gátat is, amelyre hivatkozni lehetett a vádakkal szemben.

A Mindszenty-perben a Népbírószágok Országos Tanácsa (NOT) jogerős ítélete kimondta:

„Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államformát reakciós erők szervezkedése akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse (NOT.I.687/1949/22 ítélet). (Saját kiemelés – K. F.)

Ezzel hivatalosan is semmissé vált a gyakorlatban a büntetőjogi dogmatika fundamentuma, hogy ti. egy magatartásnak jogellenesnek kell lenni ahhoz, hogy azért büntetőjogi bűnniséget állapítsanak meg, és büntetést szabjanak ki.

Más szóval a „jogellenesség” jól definiálható terminológiája helyébe lépett egy politikai fogalom: a „reakciós”. (Azt, hogy *Ki a reakciós?* Révai József már 1945-ben megmondta a *Szabad Nép* hasábjain.)

Igy tehát aki reakciós, az büntetőjogilag bűnös (akár tett valamit, akár nem), vagyis a kihirdetett jogban foglaltakat felülírja a regnáló politikai hatalom érdeke, amit más helyen »pszeudojognak« is nevezünk. Mondhatjuk azt is: a diktatúra önkényének szabad folyása.

Mindaz, ami a Mindszenty-ügyben történt, tovább gyűrűzött az 1956-os forradalom megtorlása során, mutatnak rá a szerzők: Kádár „...Rákosi köréhez tartozva, annak bennfentes tagjaként tanultakat hasznosította '56 után: egyfelől a csaknem meghurcoltakból ügynökké váltak munkája révén, másrészt a »haladó« hagyományok felbresztését követően újabb előlépett személyekkel”.

Nem olyan régen készült egy kiváló dolgozat: dr. Lupkovics György ny. kúriai bíróról, az '56-os forradalom egyik nyíregyházi vezetőjéről írta hasonló nevű unokája. Lupkovics György „bűne” csak abban állt, hogy a forra-

Mindszenty József őrzői között

dalom napjaiban újjáélesztette a kiscgazdapártot, amelyet *soha be nem tiltottak, s szervezését sem tiltotta jogszabály*. Ez a tevékenység tehát nem volt jogellenes, ilyet az ítélet sem állított. Csupán azt jelentette ki, hogy „ellenforradalmi” (tehát reakciós) tett volt. Ezért jártak a súlyos börtönök.

Íme a velünk élő Rákosi–Kádár-féle „jogfolytonosság”.

Az a kemény csúsztatásra épülő hisztériakeltés, ami az államforma kérdésében bontakozott ki Mindszenty körül, ugyancsak jól dokumentált. Szerves része a pernek. Rákosi szillogizmusa szerint: köztársaság = népuralom – demokrácia és jólét, királyság = népelnomás, nyomor, reakció. Mindszenty királypárti, tehát reakciós, tehát bűnös.

A szerzők megállapítása, amely szerint „galád eszközöket nem a papi taláros reakció, hanem a vajúdas alatt lévő párt főtítkára alkalmazott”, teljes mértékben igazolt a források tartalmával. Ezek közül most csak a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülési kongresszusának anyagából merített részletre utalok.

Rákosi gátlástalanságában odáig merészkedett, hogy az egyesülési kongresszuson azt is állította: Mindszenty a „nyilasokat támogatta”.

Lépésről lépésre nyomon követhetjük a per előkészítésének menetét, mind a politika, mind az államvédelmi szervek vonalán.

Érzékelhetővé válik Rákosi „kézi vezérlése” – s elvetelt ötletei is. Ez egyben cáfolata mindannak, amit emlékirataiban állít Sztálin legjobb magyar tanítványa, többek között, hogy a „demokrácia elkerülhetetlen önvédelmi harcának” történései zajlottak.

A szerzők megkísérelték annak feltárását is, hogy „Hagytak-e nyomot a börtönmények a bíboros pszichéjében?”

Első hallásra a kérdés inkább a pszichológia tudományának kompetenciájába tartozik, de hitelt érdemlő történeti források nélkül a pszichológus aligha tud mire támaszkodni. A szerzők maguk is megállapítják, hogy nem készült ez ideig olyan tudományos dolgozat, szakvélemény, amely a hercegprímás pszichéjét ért hatásokat értékelné. A források feltárása és értékelése viszont történeti feladat.

Megrázó anyagot adnak közre e körben a szerzők. Kétséget kizáróan igazolják azt a tényt, hogy a hercegprímás veréssel igyekeztek megtömi. Décsi és mások tagadásával szemben megcáfolhatatlan bizonyítékok állnak rendelkezésre, többek között Mindszenty lehallgatott gyónásának jegyzőkönyve (203. dokumentum).

Ugyanakkor a szerzők állítják, hogy a gyógyszerek, kábítószer alkalmazása források hiányában nem igazolt.

Összegezve a kérdést, a szerzők ekként vélekednek:

„Úgy véljük, hogy mindezek a katalizmák igenis hathattak pszichéjére, több irányban. Egyfelől árthattak annak az őt ért fizikai és lelki sérelmek, ez utóbbiba beleértve örzőinek mélységesen trágár stílárís »fordulatait« is: főként a többszöri becsapásai, a hiszékenységgel történt visszaélések, főpásztorként történt megalázásai tartoznak ide. Másfelől az őt ért modernkori drámák magatartását egyúttal meg is acélozhatták: például fokozhatták vallássosságát, hitbéli meggyőződését, az evangélium iránti törhetetlen lojalitását, hűségét, növelhették a legkülönfélébb

vezgázásokat elszenvedők iránti szeretetét, erősíthették az emberi szabadságjogokért való elkötelezettségét, elhivatottságát a bolsevizmussal szembeni harcban, és így tovább.”

A továbbiakban megismerkedhetünk a hatalom képviselőinek álláspontját tükröző forrásokkal („A hercegprímás a pokol bugyraiban...”).

Tímár Istvánnak, az ÁVO második emberének visszaemlékezésében olvashatjuk, hogy Rákosi „egyik legpozitívabb megnyilvánulása volt a hercegprímás letartóztatásának elrendelése”.

Décsi Gyula áv. alezredes, a „vizsgálat” irányítója ugyanakkor beismeri: „a tényleges hatalmat gyakorló politikusok vagy politikusok csoportja, tehát ebben az esetben Rákosi vagy a »trojka« határozta meg, vagy hagyták jóvá a kiszabandó ítéletet”.

Révai Józsefre – a párt főideológusának szerepére – vonatkozó forrásokból kitűnik az is, milyen vezérelv irányította az államvédelmet a kommunista politika hámbában. „Aki ellenség, arról be kell bizonyítani, hogy az utolsó porcikájáig rongy ember. Aki ellenség, az már az anyja hasában be volt szervezve. Továbbá anyagilag is egy disznó...”

S Mindszenty ellenség volt, a javából, az első számú, tehát: „ezzel a kulák, korlátolt középkori jelenséggel nem lehetett mit csinálni, tehát fel kellett számolni”.

Rákosi pedig – erről a 152. dokumentum vall – megadta az iránymutatást, ledorongolva az államvédelmisset, nem értenek a munkájukhoz, hiszen azt kell igazolni, hogy Mindszenty „reakciós, korlátolt, szűklátókörű, cinikus politikai kalandor”.

Tovább lépve a „hercegprímással szembeni úton”, sorjáznak a dokumentumok az 1946. február 10-i mise utáni tüntetésről, valamint Balogh páter Rákosinak kedvező, az egyháziakat megosztó feljegyzéséről (42. dokumentum).

A szerzők felsorakoztatták azokat a forrásokat, amelyek Mindszenty kiállításáról tanúskodnak az üldözöttek mellett. A hadifoglyok, internáltak, „B” listások, kitelepítettek, a határon túli magyarok emberi jogaiért felszólaló főpásztort ezek a megszólalások avatták az egyetemes emberi jogok korai előharcosává, amelyet hitelesít, hogy Mindszenty hasonló bátorsággal lépett fel a „barna pogányság” emberellenes tette ellen is (83., 52., 53., 7., 28., 21., 32., 69., 47., 58., 34., 60., 77., 103. és 104. szám alatt közzétett dokumentum).

„1948 nyaratól még forróbb őszéig” kísérelhetjük nyomon a forrásokban a „mindent felörlő” államvédelem lépéseit, amely a „hatalom igényeit maradék és gátlások nélkül kiszolgálta”. Megismerkedhetünk azzal is, hogy Rákosi demagógiájában mit jelentenek az egyes fogalmak. Például, amikor a demokráciával való szembeszegülésről beszél, valójában a diktatúra előretörését kell érteni, amelyet megtévesztéssel, ügynökök besúgó-tevékenységével, súlyos fizikai kényszerrel és lelki nyomással valósít meg, s megismerkedhetünk a propaganda és ennek szolgáltatásában a sajtó megtévesztő, befolyásoló szerepével. Rákosinak nem voltak törvényességi skrupulusai. Mindszenty titkáranak letartóztatásával kapcsolatban olvashatjuk: „ez a legtisztább törvénysértés volt, mert vele szemben sem-

mi bizonyíték, vagy vád nem volt”. Ugyanakkor a lépés célszerűnek bizonyult, tehát végre kellett hajtani. Rákosi visszaemlékezésében saját „zsenialitását” ünnepli, holott minden, amiről tudomásuk volt, a törvénytelenül letartóztatott titkár, Zakar vallomásából vált ismertté. Décsitől azt is tudjuk, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvek kulcsmondatait Mindszenty soha nem mondta: „Olyan mondatokat adtunk Mindszenty szájába, ... melyek távol álltak Mindszentytól”.

A források alapján joggal állapítják meg a szerzők, hogy a szovjet vezetés látványosan nem avatkozott bele a Mindszenty-ügybe, mégis „a háttérben azonban többször is érzékelhető szerepük”. A szovjet befolyás igazolására szolgáló 206-os dokumentum éppolyan fontos, mint a 221-es.

Rövid időre elszakadva a Mindszenty-ügy előkészítésének dicstelen stációitól, a szerzők teljes joggal emlékeztetnek az MDP Központi Vezetősége Titkárságának 1951. április 24-i ülésére, ahol a 7. napirendi pontban szerepel – Révai József előterjesztésében – a római katolikus főpapok elleni újabb támadás terve. Mindszenty börtönben van, és Grösz József, Kalocsa érseke aláírta az 1950-es „megállapodás”-t az állammal. Mégis, az 1951. május 4-i, egyházpolitikai kérdésekről szóló határozat után Grösz és társai ellen készül a per ugyanazokkal a módszerekkel, mint korábban Mindszenty ellen, csak akkor azt hangoztatta a propaganda, hogy kizárólag Mindszenty személye képez akadályt állam és egyház megbékélésében.

A Grösz-per politikai elhatározása és lefolytatása kemény cáfolata a propaganda korábbi állításainak, és teljes mértékben Bergyajevet – a korábban orosz-szovjet marxista, majd kiábrándulása után keresztény filozófust igazolja: „a kommunizmus a legtürelemlenebb vallás, amely minden más vallás felszámolására törekszik”.

Visszatérve az Andrássy út 60-ban raboskodó biborshoz, a források bemutatják, miként használták fel az Ujszászy István tábornok, Horthy Miklós hadserege titkosszolgálatának egykori vezetője által „előadott mesét”, amelyben XII. Pius pápa különbékét szorgalmaz az angol-szász hatalmak és Hitler között egy Szovjetunió-ellenes háború érdekében, továbbá a háború után miként akart létrehozni angol-amerikai támogatással a Szovjetunió ellenében egy Duna-menti államszövetséget Habsburg-vezetéssel. Az „összeesküvésben” természetesen Mindszenty kitüntetett szerepet játszott. A szerzők leleplezik, hogy mindez Szücs Ernőnek, az államvédelem alezredekének, az operatív előkészítés tisztjének megrendelésére született.

A források „az Andrássy út 60-ban a leveleinek keletkezéséhez” című részben bemutatják mindazt az ármányt és erőszakot, amely a bíboros fogva tartása alatt történt. Felteszik a kérdést, hogy Mindszenty, aki tudta, mi vár rá, a védekezés taktikáját jól vagy rosszul választotta meg? Léprecsalásának, becsapásának, amiket lejárátására eszelt ki Rákosi (így rögeszmésen ragaszkodott a szokási kísérlethez és annak dokumentálásához, valamint kompromittálásához a per elkülönítésére íratott kérelemmel), álláspontom szerint valójában aligha lehetett racionális ellenszere, hiszen köztudott, az AVO börtönében nem az

történt, amit a terhelt akart (vagy nem akart) tenni. Figyelmet érdemel a 171. számú dokumentum, amelyből kiderül, hogy a Mindszenty „védelmére” kirendelt ügyvéd, Dr. Kiczko éppúgy cinkos volt a törvénytelenkedésekben, mint a bűnös hatóság. Egyet kell érteni a szerzőkkel, amikor áttekintve a hamisításoktól sem mentes erőszak termékeként született vizsgálati anyagot megállapítják: „az vesse rá az első követ, aki ott, akkor másként cselekedett volna [...] Magatartását nem marasztalhatjuk el, és az nem is értékelhető túl. Tette, amit tett, megvallotta önmagáért és nyájáért, meg is szenvedte, amíg élt”.

Rákosi szerepére fontos dokumentum a 219. és 220., valamint az a „három sajtópapír” (183. dokumentum), amelyet Rákosi saját kezűleg írt, és ami különös módon eredetiben az utókorra maradt.

A „Majd' halálra ítélve” fejezet Olti Vilmos és Jankó Péter „bírákat” és a per lefolyását mutatja be. A pert, amelyben minden előre el volt döntve, mint azt Tímár Istvántól megtudtuk, ezt közölte is Olti Vilmossal. „A pártnak nem lenne ellenére, ha nem ítélnék halálra” (ti. Mindszentyt), mert – ezt Rákositól tudjuk – Mindszentyt hiteltelenné és megalázni kell, és nem mártírrá tenni. Ehhez képest minden más színjáték. Így Aranyos István és Pócs János MDP-elnökök halálos ítéletre történt szavazata is. A Népbírók Országos Tanácsa másodfokú ítéletével kapcsolatban már utaltunk annak a büntetőjogi dogmatikát elpusztító hatására. Itt most a forrásnak azt a részét emeljük ki, amely a büntetéssel foglalkozik, két változatban is (összevetésük igen tanulságos). Az idézett szöveg magyarázatot ad a könyv címére is.

Mindszenty „haladásellenes, reakciós magatartása képezte a demokratikus Magyarország haladásának egyik legelső rendű akadályát”. Ezért „a legcsekélyebb kétség sem lehetne Mindszenty Józseffel szemben a halálbüntetés alkalmazása felől. Azonban az Országos Tanácsnak a politikai, gazdasági és társadalmi élet fejlődését éber figyelemmel tartó megfigyelése Mindszenty József letartóztatása, majd a vele szemben folytatott eljárás, végül az életfogytiglani fegyházba kiszabó elsőbírói ítélet egyre jobban és jobban dolgozó népünk egységének helyreállítását eredményezte. A dolgozó nép megnyugodott, a Mindszenty ügy elvesztette eredeti jelentőségét... Mindszenty József magatartásának átkos kihatásai elenyészésük biztos folyamatának képét mutatják”.

Ha hozzáolvassuk a 222. sz. dokumentumban szereplő Rákosi-utasítást – „A jövő héten tárgyalja le a NOT a Mindszenty ügyet és hozzon helybenhagyó ítéletet” –, kézzelfoghatóvá válik, hogy mit ért valójában egy bírói döntés Magyarországon a tárgyalat közben.

A szerzők felteszik a kérdést: „sorsát maga kereste-e?” Válaszuk szerint „sorsát a nemzetközi nagypolitika a II. világháborút lezáró, Magyarország sztálini érdekszférába jutását eredményező megállapodás határozta meg”. Ehhez képest e sorok írója úgy véli, másod-, sőt harmadlagos, hogy „nyája védelmében” jó politikát választott-e. E sorok írójának meggyőződése szerint ugyanis jó politika nem volt, csak rossz és még rosszabb, mert nem volt reális mozgástér, csupán a teljes önfeladás lehetősége, vagy ennek híján az a sors, ami bekövetkezett. Az emberi jogok

melletti kiállása mindkét diktatúrával szemben, mint azt a szerzők is hangsúlyozzák, a legmaradandóbb, amit örökölt hagyott övéire és minden tisztességes emberre.

*

Az 1956-os forradalom „végnapjaiban” (október 31.–november 4.) az órákban meghatározható szabadság idejét Mindszenty számára leginkább a sokszor félremagyarázott és tudatosan ferdített, hamisított rádióüzenete határozta meg, majd 15 év következett az amerikai követségen „számkivetésben”. 5437 nap telt el. A hosszú idő alkalmat adott az amerikaiaknak a bíboros megfigyelésére, tetteinek, jellemének értékelésére. A 245. sz. dokumentumban olvassuk: „Magyarország iránti megszállottság” hatja át egész lényét. E „félrabság” anyagának lényeges forrása a 283. sz. dokumentum, amelyben a követségi ügyvivő jelenti a bíborosról, hogy „Magyarországról és a saját helyzetéről legalább annyira politikai, mint vallási fogalmakban gondolkodik”. Hangsúlyt kap az is, hogy saját ügyében is az elveket előbbre helyezi a személyes vonatkozásoknál. A szerzők a bíboros saját megnyilatkozásainak vizsgálatát boncoló fejezetet alátámasztó dokumentumokból hármat adnak a kezünkbe (a kötet készültkor 69-et ismertek). A szerzőpártól frissen, az újabb kötetükből szerzett adataim alapján Eisenhower, Kennedy, Johnson, és Nixon elnökhöz 75 jelzés érkezett Mindszentytől, de további bogarászásuk a 15 ezer dokumentumoldalból még tartogathat meglepetést. Hogy mit jelentett a bíboros menedéke az amerikai követségen, megismerhetjük a 248., 256., 259. számú forrásból.

A források a továbbiakban arról szólnak, „miért hagyta el a nagykövetséget 15 év után?” Egy bonyolult kor bonyolult diplomáciai manővereiről olvashatunk, amelyek még sokáig viták keresztútjében fognak állni. Ütközik bennünk a Vatikán új keleti politikája (Ostpolitik) és a bíboros világa, anélkül, hogy Mindszenty és a Vatikán között szakításra került volna sor.

Az amerikai követségről való távozás és a rövid vatikáni tartózkodás (1971. szeptember 28.–október 23.) után Mindszenty József Bécsbe, a Pázmáneumba költözött.

A szerzők maguk állapítják meg, hogy „dokumentum-gyűjteményünk egyik gyenge pontja a Vatikánban történt periódus dokumentálása”.

Ugyanígyennek tekintik a bíboros utolsó éveinek (1971. október 23.–1975. május 6.) forrásgyűjtését is. E csoporthoz tartoznak az esztergomi szék megüresedetté nyilvánításával kapcsolatos források. Ezt a pápai intézkedést Mindszenty – fájdalommal bár, de – tudomásul vette, bár az indokokkal nem értett egyet.

A tragikus sorsú főpap sokáig nem nyugodhatott magyar földben. Magyarországon 1989-ig életéről, küzdelmeiről nyilvánosan senki sem szólt. Az id. Bush és Gorbacsov találkozója (1989. december 2–3., Málta partjainál) után megindult a versenyfutás a hatalmi pozíciók elfoglalásáért, s mint a szerzők rámutatnak, ennek esett áldozatul az a perújítási eljárás is, amelynek nyomozása elindult ugyan, de lefolytatása a hatalmon lévők szemében nem volt kíváncsi, hiszen akkor fény derült volna mindarra

a botrányra és gyalázatra, amelynek megtörténtét a kötet megcáfolhatatlanul bizonyítja.

A *Szeizmográf a Szabadság téren* című mű Mindszenty József bíboros 114 levelét tartalmazza az Egyesült Államok elnökeihez és külügyminisztereihez 1956. november 4-től 1971. szeptember 28-ig. A kötet nem csupán a levelek és az arra érkező – ritkuló – válaszok szövegét tartalmazza. Alapos tanulmányban értékeli a szerzők a korszakot, amelyet a bíboros a Szabadság téri amerikai követség „félrabságában” töltött. Az 1956–1963 közötti időszak anyagának „Az emberi jogok védelmezője” címet adták, teljes joggal. A bíboros leveleiben tényekkel alátámasztva hangoztatja mindazokat a súlyos sérelmeket, amelyeket a magyarság – különösen a második világháború végétől – elszenvedni volt kénytelen. Érvelése arra irányul, hogy a nyugati világ vezető hatalmai lépjenek fel a bolsevik diktatúrával szemben. Érveket sorakoztat fel amellel, hogy mindez a Nyugat érdeke. Fel akarja ébreszteni a vezető politikuskok lelkiismeretét: „Mi itt a vasfüggöny mögött néniak vagyunk, de semmi sem igazolja a függönyön túlak hallgatását, akik erkölcsileg felelősek a kettéosztottságért. A mi jogunk sem kisebb, mint amit a berlini szenátus meghatározott: a győztesek joga a szabad választásokra.” 1961-ben Kennedy elnökhöz írt levelében hangsúlyozza: „Hazám gyors felszabadulásáról szőtt reményeim nem váltak valóra. Nem érkezett katonai segítség, csak magyarázatok annak elmaradásáról. Még diplomáciai lépésekre sem került sor. [...] Magyarország, mely Nagy-Britanniával és Németországgal együtt Európa egyik legrégebbi országa (Franciaország és Lengyelország is fiatalabb nála) kevésbé találtatott fontosabbnak, mint Korea, Libanon vagy Kongó. A magyar középosztályt mára már felszámolták. [...] Moszkva utasítására az abortusz, az alkoholizmus – a fiatalok hivatalos mérgezése – tarol, valamint a vallás heves, bár csendben zajló üldözése uralkodik.”

Kennedy elnök a primás levelére öt sorban válaszolt, biztosítva őt a vendégszeretetéről: „Kormányunk szívesen nyújt továbbra is menedéket Önnek, amíg csak személyes biztonsága és szabadsága megkívánja.”

Miközben Mindszenty reményeket fűzött Kennedy elnök kormányzásához, valójában az amerikai kormányzatban levelezését „a korábbiaknál is alacsonyabb szintre degradálták”. Mindezt az évek során nyilván érzékelte Mindszenty, mégsem szünt meg leírni és elküldeni gondolatait egyháza és hazája érdekében, akár az öreg Cato ceterum censeóját.

A bíboros tovább folytatja megkezdett útját szemben a világpolitikai hatalmak által fenntartott status quóval, s kijelenti: „ez a béke sajnos a temetők békéje. Egy börtönnel csak azok lehetnek elégedettek, akik a rácsokon kívül vannak”. Nem alkuszik a Kádár-rendszerrel, mert úgy véli, az áulás lenne egyházával és hazájával szemben. Indokait pontokba szedve sorjázza, emlékeztetve az 1960–1961-ben letartóztatott és börtönben sínylődő katolikus és protestáns papokra, az üldözött hívekre, akikért felelősséget érez. Kijelenti: „akárhogy is van, a magyar rezsimnek nincsenek komoly szándékai az ügyemben, és nevemet csak csaléteknek használja”. Felhívja az USA kormányát, ne ismerje el a Kádár-rendszer legitimitását, „ne hagyjon

magára 5 év után egy szerencsétlen népet kiszolgáltatva hóhéranak”.

A következő időszak 1963–1966, „Az igazságosság hangoztatója” címen került a kötetbe.

Mindszenty továbbra is sürgeti a Nyugatot: tenni kötelesek a közép-európai országokért. Úgy látja, sokkal kevesebbet tett az ENSZ Közép-Kelet-Európáért, mint az afrikai és ázsiai népekért. „Nem akarjuk, hogy Kelet-Európát kizárják a felszabadulásból, igenis akarjuk azt.” Érdemi választ persze nem kapott Mindszenty, csupán a szokásos választ: levele eljutott a Fehér Házba. Az 1967-ig terjedő időszakban a vendéglátók szívesen szabadulnának a bíborostól, aki nem szűnik meg az erkölcsi érveket hangoztatni és követelni a nagyhatalmaktól az emberi jogok érvényesítésének kikényszerítését hazájában, és udvariasan bár, de számon kéri a régió kiszolgáltatását a Szovjetunión.

Az 1967–1971 közötti időszak címe: „Fellebbezés a történelem ítélőszékéhez”. Mindszenty távozásának zökkenőktől nem mentes idején születtek ezek a dokumentumok. Miközben zajlanak a tárgyalások, Mindszenty változatlanul mindent figyel a világban. 1968-ban írja az amerikai elnöknek: „Az Isten szerelmére kérem, tegyen lépéseket annak biztosítására, hogy bármely megállapodás szülessen is Vietnamban a jövőben, az ne tartalmazza Közép-Európa további szovjet kizsákmányolásának közvetlen vagy közvetett elismerését. A helyzet Közép-Európában már most katasztrofális jogi, erkölcsi, vallási, demográfiai és emberi szinten egyaránt.” 1969-ben Nixon elnökhöz írt hosszú levelében vázolja az 1920-as békeszerződésben foglaltakat is. Szót emel a romániai magyarok üldözése miatt is, majd így zárja levelét: „Elnök Úr felismerte, hogy állama tévedett és mulasztást követett el Magyarországgal szemben (1956).”

1970 márciusában hosszú levélben tárja fel „Magyarország boldogtalanságának kezdetétől”, az első világháború végétől kialakult helyzetet Közép-Kelet-Európában. „Fél évszázad alatt semmi kedvező nem történt velünk: még a vérző, megcsontkított maradványokat is odaadták szálnalmas kegyként a kedves Sztálinnak.”

Sorait azzal zárja: „Az élete végén egy öreg magyar kér vigasztaló »nunc dimittist«, Elnök Úr megértését és jóvátételt.”

Mindszenty bíboros életének e kritikus szakaszában sem elsősorban személyes érdekei, hanem nemzete sorsa vezérelte. Nem fáradt bele magányosan vívott küzdelmébe – bár jól érzékelte: a világ hatalmasságait aligha befolyásolhatja –, érveit mintha az örökkévalóságnak szánta volna.

Mindkét kötet használatát a rövidítések jegyzéke, névmutató, irodalomjegyzék és a könyvekben szereplő jelentősebb személyek életútját összefoglaló segédlet segíti. Ez utóbbival kapcsolatban megjegyzi a recenzens, jó lett volna minden személy neve után feltüntetni a születés és halálozás évét, hiszen a köteteket nemcsak szakemberek, hanem az érdeklődő közönség is remélhetőleg nagy számban fogja tanulmányozni.

Magyarázattal tartozik e sorok írója ez írás címét illetően: mit is ért – azt elismerem, szokatlan módon – az *Őr-könyv* fogalmán. Nos, olyan könyvet, amely tartalmánál fogva alkalmas arra, hogy öröködjön a történelmi igazság felett, eloszlassa a tévhiteket, és utat nyisson a gondolatok szárnyalásának. A Somorjai Ádám – Zinner Tibor szerzőpáros két Mindszenty-kötete megfelel az előbbi feltételeknek.

Kahler Frigyes

Osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1850. október – 1851. május

Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867.
Abteilung II. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 4. 14.

Oktober 1850–30. Mai 1851.

Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka unter Mitarbeit von
Anatol Schmied-Kowarzik

Wien, Verlag der Österreichischen Akademie
der Wissenschaften, 2011. LVII + 576 p.

ISBN 978-3-7001-6836-2

A történetész, a jogtörténetész szakmában kiemelt követelmény az elsődleges források elemzése. Ez az igény a nemzedékek során könyvtári forráskiadványt eredményezett, különböző időszakokban és régiókra nézve.

Az Osztrák Tudományos Akadémiának a Habsburg Monarchia történetének tanulmányozására létrehozott

bizottsága feladatul vállalta az 1848–1867 közötti időszak osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyveinek kiadását. 1970-től kezdődően 25 kötet jelent meg, az előkészület alatt álló további 3 kötettel lesz teljes a sorozat.

Ez a projekt kiegészül az 1867–1918 közötti időszakból a Monarchia közös minisztertanácsának jegyzőkönyveinek edíciójával. Ezeket a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete gondozza. Eddig 5 kötet jelent meg, 3 kötet van előkészületben. A nagy volumenű vállalkozás 3. sorozata az osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadása lesz az 1867–1918 közötti időkből.

Visszatérve az 1848–1867 között közzétett jegyzőkönyvekhez, megállapítható, hogy precíz jegyzetanyaggal ellátva a korszak kutatói számára sokoldalú tudományos felhasználást tesznek lehetővé. Ki lehet emelni a köztörténetet, politikatörténetet, a gazdaságtörténetet, az állam- és jogtörténet számos ágát, a politikusok biográfiájának megrajzolását, az állami egyházjogot, a nemzetközi kapcsolatok történetét. Ez vonatkozik természetesen a magyar viszonyokra is.

A sorozat egységes szerkezeti felépítése példaértékű. Elemei az előszó, a kismonográfiának tekinthető bevezető tanulmány, a bibliográfia, a rövidítések, az elavult kifejezé-

sek jegyzéke, a minisztertanács ülésein résztvevők jegyzéke, maga a forrásközlés, a jegyzőkönyvek és mellékletek, ezek kronologikus jegyzéke, végül a kötetek sokoldalú felhasználását megkönnyítő, igen részletes és terjedelmes mutató.

Az itt ismertetendő, a Schwarzenberg-minisztérium 1850. október 14. és 1851. május 30. közötti időszakára vonatkozó II./4. kötet bemutatja azt a folyamatot, amely az Osztrák Császárságban végül is az első alkotmányos korszak végét jelentette. Főszereplője egyik oldalon a hajdani udvari kamarai elnök, Kübeck, aki a császár bizalmát élvezve a kurzusváltás egyik eszközeként, az ellensúlyt a minisztertanáccsal szemben a „Reichsrat”-ban látta. Ez a tanácsadó szerv kizárólag az uralkodónak volt alárendelve. Hatásköre, felépítése sokáig volt napirenden, Statútumát 1851. április 13-án publikálták császári pátensként a hivatalos lapban.

A kormány tagjainak a jegyzőkönyvekben rögzített elvenvetései plasztikusan tükrözik a fenti folyamatot. A kötetet véleményező Ress Imre megállapította, mennyire mélyek a közzétett kötet által nyújtott betekintések azon politikai változások összetett részleteibe, amelyek a forradalom örökségétől, az alkotmányosságtól az abszolutizmus helyreállításához vezettek. Ez a kép a nemzeti történet megerősített szempontjainak revideálását segítheti elő.

A reakciós kurzus fokozatos kirajzolódása Schmerling igazságügy-miniszter és Bruck kereskedelmi-, ipari és közmunkaügyi miniszter távozásához vezetett. Említéssel érdemel Schmerling irathagyatékából kitűnő személyes reagálása elbocsátására (35. p.).

A 19. század derekán végbemenő osztrák modernizáció sajátos jellegét találóan írja le a „liberális abszolutizmus” kategória. Az abszolutizmus előkészítése ellenére számos reform folytatódott a közigazgatás, az igazságügy, a gazdaság- és a társadalompolitika terén, ezzel mégis egyes liberális elemeket őrzött meg a reakció évtizede.

A külpolitika terén a német térségben a poroszok offenzív törekvéseivel feszült, fegyveres konfliktussal fenyegető helyzet állott elő, ez azonban hosszas tárgyalások után elhárult. Figyelemre méltó, hogy Schwarzenberg, aki

miniszterelnöksége mellett külügyminiszter is volt, a német térség fejleményeiről nem tájékoztatta folyamatosan a minisztertanácsot.

A Habsburg Birodalom korábbi időszakai is jelen vannak a minisztertanács egyedi ügyeiben. 1851. januárjában (177. p.) a hadügyminiszter Kossuth gyermekei elleni eljárásban lefoglalt értékek elidegenítéséről tesz előterjesztést. Komolyabb értéket egy ezüst babérkoszorú és egy ékkövekkel díszített arany író toll jelentett, ezeket a referáló szerint nem kellene nyilvánosan értékesíteni, hanem a cs. kir. Schatzkammernek leadni, nehogy azokat a párthívek vezérük ereklényeként demonstrációra használják fel.

1851. március 3-án (297. p.) már fémbeolvasztást javasolt a pénzügyminiszter. Az osztrák titkos műveletekre utalt Kossuthkal kapcsolatban egy 1851. február 3-i minisztertanács napirend (242. p.). Egy osztrák titkos ügynök utalt Kossuthnak a határőrökhöz intézett proklamációjára: Kossuth félrevezetésére lenne alkalmas, ha ezt az iratot az Állami Nyomda néhány példányban nyomtatná. A minisztertanács azonban egyhangúlag úgy döntött, hogy az ilyen eljárás méltatlan lenne a cs. kir. kormányhoz.

A Vormärz jelképértékű megtestesítője volt Metternich herceg, kancellár. A minisztertanács 1850. november 12-i napirendjei között (65., 66. p.) egy évtizedekre visszanyúló elszámolási ügy és nyugdíjának kérdése szerepelt. A kedvező döntéshez hozzájárult az uralkodó véleménye is, aki ennek során Metternichet úgy minősítette, mint aki tagadhatatlanul a legnagyobb érdemeket szerezte az osztrák monarchiával kapcsolatban.

Karakterisztikus, hogy a minisztertanács rengeteg egyéni, egyedi ügyet is tárgyalt, így kitérítéseket, rangemléseket, büntetőügyeket vagy akár a krumpli drágulását Észak-Csehországban és a szükséges intézkedéseket.

Zárásként a recenziens véleménye az, hogy a hamarosan teljessé váló osztrák minisztertanács jegyzőkönyvek (1848–1867) sorozat kötetei nem hiányozhatnak egyetlen hazai történész műhely és nagy könyvtár polcairól sem.

Kajtár István

Szimbolika és közjog

Halász Iván – Schweitzer Gábor: Szimbolika és közjog. Az állami és nemzeti jelképek helye a magyar alkotmányos rendszerben. Kalligram Kiadó. Pozsony. 2010. 215 p. ISBN 978 808 1013 8 67

2010-ben jelent meg Halász Iván és Schweitzer Gábor *Szimbolika és közjog. Az állami és nemzeti jelképek helye a magyar alkotmányos rendszerben*

című, szép és igényes kivitelű munkája. A szerzőpáros már korábban is foglalkozott ezzel a témával,¹ amelynek aktualitásához nem férhet kétség, hiszen az állami és nemzeti jelképek szabályozása alkotmányi szintű kérdéskör, amely a jelenlegi alkotmányozási folyamat tükrében jelentősen felértékelődik.

A mű a bevezető fejezetben a szimbólumok közjogi jelentőségét részletezi, különös figyelmet fordít az 1989-es rendszerváltásra. Az állami és nemzeti szimbólumok mint a közösségi identitás megnyilvánulásai különös jelen-

tőségre tettek szert a rendszerváltásokat követő nemzeti reneszánsz idején. Az ideológiai változás magával hozta a jelképrendszer változását is. A szerzők külön kitérnek az egyes országok jelképeinek változására, figyelemmel arra, hogy az adott állam rendelkezett-e korábban önálló szimbólumokkal, vagy épp ezekben az években lépett az önálló államiság útjára, mint például Szlovákia és Szlovénia. A szerzők vizsgálják a hivatalos szimbólumok lehetséges alternatíváit, amelyeket konkuráló szimbólumoknak neveznek. Ennek kapcsán részletesen, országonként elemzik, hogy mely jelképek kompromittálódtak, melyek nem férnek, nem férhetnek össze a mai nemzeti identitás vállalásával. Az állami és nemzeti szimbólumok körében a zászlókat, címereket, himnuszokat és a fővárosokat említik. Elemzik az összetett jelképeket, például a horvát és a cseh címet, illetve kitérnek a régióba tartozó államok szimbólumainak közös jegyeire, mint például a bizánci eredetű hármashalmon álló kettős keresztre, amely mind a magyar, mind a szlovák címerben megtalálható. A mű külön alfejezetben szól a koronázási jelvényekről, ezek jelentőségéről és a velük kapcsolatos szabályozásról.

A második fejezet a nemzeti jelképek jelenlegi alkotmányos helyzetével foglalkozik, különös hangsúlyt fektetve a magyar szabályozásra. Külön szól a közjogi szintre emelt jelképekről, a fővárosról, a himnuszról, a zászlóról és a címerrel, valamint azok alkotmányban elfoglalt helyéről. A szerzők véleménye szerint a jelenleg hatályos szabályozással szemben e jelképeknek az általános rendelkezések között lenne a legmegfelelőbb helye, mivel ez jobban szolgálná az alkotmány koherenciáját, mint a jelenlegi záró rendelkezések között. Ebben a fejezetben foglalkozik a mű a Magyarországon jogilag nem szabályozott jelképekkel, például a jelmondatokkal is.

A harmadik fejezet a magyar állami és nemzeti szimbólumok kialakulásának történetét dolgozza fel. A szerzők külön alfejezetekben, kronológiai sorrendiségben tárják fel az egyes jelképek: az államcimer, az állami zászló, a himnusz fejlődési folyamatát. A címer kapcsán részletesen bemutatják az egyes címerelemek, a kettős kereszt, a hétszer vágott mező és a Szent Korona jelentését, eredetét és az állami címerbe kerülését. Az egyes történelmi korszakokban használt címereket: a korona nélküli Kosuth-címet, a Magyar Népköztársaság kalászos-kalapácsos címerét, valamint a ma is hatályos, Szent Koronával ellátott címet is vizsgálat alá vonják.

A következő fejezet már kizárólag a magyar vonatkozással, pontosabban a rendszerváltást követő alkotmányos szabályozás változásaival foglalkozik. Ez a folyamat szorosan összefüggött – mint azt a szerzők is említik – az alkotmányos rendszerváltás folyamatával. A fejezet felépítését tekintve négy alfejezetre áll, amelyek a ma hatályos szabályozás kialakulásának egy-egy fontos lépcsőfokát

dolgozzák fel. A szerzőpáros sűrűn idézi az adott időpontban hatályos alkotmányszöveget, valamint részletesen ismerteti a jelképek körül felmerült politikai vitákat is.

A szerzők a következő fejezetben a szimbólumok kapcsán felvetődő komoly kérdést, az állami és a nemzeti jelképek közötti terminológiai és fogalmi különbséget részletezik. Kiindulópontjuk a 13/2000. (V. 12.) AB-határozat, amely szerint a nemzet fogalma térben és időben viszonylagos, de alkalmas az állam függetlenségének és

szuverenitásának hordozására ugyanúgy, mint az egyes egyének közösséghez tartozásának kifejezésére. Ez a kérdés ugyanis szorosan összefügg a politikai nemzet fogalmával és a magyar nemzetfelfogással, amely a 19–20. század során, különösen Trianont követően jelentős változásokon esett át. A nemzeti szimbólumok közösségbe integráló, identitást nyújtó funkcióval bírnak, ennél fogva figyelemmel kell lenniük arra a tényre, hogy a magyarság jelentős része Magyarország határain kívül él.

A hatodik fejezet a nemzeti jelképek használatáról szóló 1995. évi LXXXIII. törvényről szól, részletezve annak létrejöttét és az azt övező politikai vitát is. A szerzők kifejtik az egyes jelképek használata közötti különbség indokait, ugyanis a vonatkozó jogszabály indoklása egyértelműen kimondja, hogy a

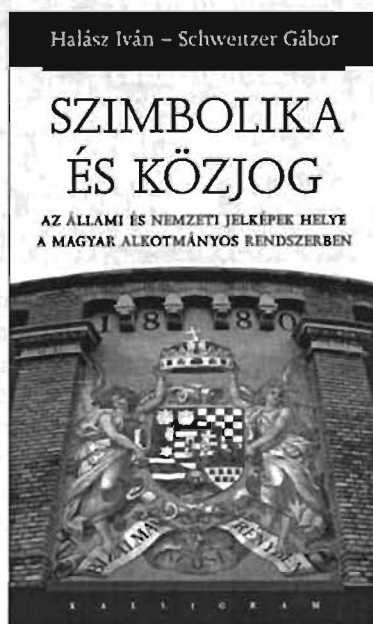
zászlóhasználat inkább a nemzeti hovatartozás kifejezéséhez, míg a címerhasználat a közhatalom gyakorlásához kapcsolódik. A fejezet végén szó esik az 535/B/1996. AB-határozatról, amely a társadalmi szervezetek általi jelképhasználat vonatkozásában született meg.

A következő fejezet szintén egy a jelképekhez kapcsolódó jogszabály, a 2000. évi I. törvény történetét és szabályozását taglalja, részletezve a jogalkotási folyamatot és az azt övező politikai diskurzust. Ennek a jogszabálynak sem sikerült elkerülnie az alkotmányossági vizsgálatot, a szerzők ennek kapcsán ismertetik a 26/2000. (VII. 6.) AB-határozatot. A fejezet végén a magyar Szent Korona hatályos közjogi státusára vonatkozó rövid összefoglalást találunk.

A nemzeti jelképek védelme kapcsán a szerzők a Btk. Nemzeti jelkép megsértése című tényállását és az Alkotmánybíróság vonatkozó határozatát vizsgálják. A nyolcadik fejezet végén a tiltott, náci és kommunista önkényuralmi jelképekről is szó esik, külön kiemelve az ötágú vöröscsillag többértelmű szimbólumának problémáját.

Budapest fővárossá válásának és fővárosi státuszának bemutatását követően a szerzők az Európai Unió szimbólumait, illetve azoknak a magyar jogrendben elfoglalt helyét teszik vizsgálat tárgyává. Emellett bemutatják a nemzetközi szervezetek jelképeit és a protokolláris eseményekhez fűződő jelképhasználat gyakorlatát.

A tizenkettedik fejezet az alkotmányok preambulumaiban szereplő szimbólumokat veszi számba. A szerzők vizs-

gálják a preambulumok funkcióját, vagyis azt, hogy a benne foglaltak keletkeztetnek-e közvetlenül jogi kötelezettséget, vagy csak értelmezési segítséget nyújtanak. A visegrádi régió alkotmányi preambulumai meghatározzák, hogy kinek a nevében történik az alkotmányozás, rámutatva ezzel az állami szuverenitás eredőjére, amely Csehország esetében az állampolgárok összessége, Szlovákia kapcsán (a nemzeti önrendelkezést hangsúlyozandó módon) a szlovák nemzet és a Szlovák Köztársaság területén élő nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok tagjai. A lengyel alkotmány 1997-es preambulumában él a világnézetileg kiegyensúlyozott *Invocatio Dei* eszközével, utalva a lengyel társadalom nagy részének mélyen vallásos voltára.

Ezt követően a szerzők bemutatják az érintett országokban szimbolikus jelentőséggel bíró, kiemelkedő történelmi személyiségeket, akikről az adott állam törvényhozása emléktörvényben megemlékezett. Ez a jelenség jól mutatja az állam viszonyulását valamely korábbi történelmi korszakhoz, amelyet ezek a személyiségek reprezentálnak. Amint azt a szerzőpáros bemutatja, a politikai rendszer változásával ezeknek a személyeknek a köre is változhat.

A mű végén a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek szimbólumainak részletezését találjuk, külön a roma, a német, a ruszin, a szlovák, a szlovén és a horvát

kisebbségek jelképeit. A kisebbségi szimbolika sokat elárul az adott közösség anyaországához való kapcsolatáról, amennyiben ilyen létezik.

Az utolsó fejezetet a szerzők a jelképek alkotmányozásban betöltött szerepének vizsgálatára és az egész munka összegzésére szentelik. Utat mutatnak a leendő alkotmányozónak, javaslatot tesznek, vizsgálva a szomszédos országok megoldásait, illetve azok esetleges magyar vonatkozású felhasználási lehetőségeit. Az érdemi részt követően egy angol nyelvű összegzést találunk, amely tovább növeli a munka tudományos értékét. A három melléklet az érintett jogszabályok szövegét tartalmazza, praktikus segítséget nyújtva az érdeklődőnek.

Összegezve tehát: a *Szimbolika és közjog* értékes és olvasmányos munka. Stílusa közérthető, gondolatmenete tiszta és világos, szerkezetét tekintve logikus felépítésű. A jelenlegi alkotmányozási folyamat önmagában is kellő fontosságot biztosít ennek az érdekes témának.

Bíró István

Jegyzet

¹ Halász Iván–Schweitzer Gábor: *A nemzeti és állami szimbólumok helye a magyar alkotmányos rendszerben* (Állam és Jogtudomány, 2008. 1.)

Újabb kötet az igazságszolgáltatás jogi kultúrtörténetéhez

Kántor Klára: Fejezetek a Komárom-Esztergom megyei bíróságok történetéből, 1872–2009
Komárom-Esztergom Megyei Bíróság, 2009, 223 p.
ISBN 978-963-06-6879-8

Kántor Klára a Komárom-Esztergom Megyei Levéltár levéltárosa, s így művének háttéréül több szakirodalom mellett főképp mély alaposággal kutató levéltári források és irategyüttesek szolgálnak. Munkája során segítségül hívta dr. Milánkovics Imre nyugalmazott megyei bírósági elnök levéltári és könyvtári kutatómunkájának eredményeit is. Ezen alapokon születhetett meg egy, az 1872 és 2009 közötti bő 130 évet felölelő munka, mely a megye területének szépen rendszerezett bírósági történetét mutatja.

A vizsgált megye bírósági jogszolgáltatásának egyik érdekessége éppen a megye történelmében rejlik. Ennek területi változásai kihatással voltak bírósági szerkezetére is. Kántor Klára szerkesztői előszavában kifejti, hogy ha a megye bíróságairól akarunk beszélni, nem maradhatunk jelenlegi szűkebb határain belül, hanem a Duna túlsó partján működött egykori bíróságok történetével is foglalkoznunk kell. Ezen elképzeléséhez hűen tárgyalja

könyvében előbb az Esztergomi, majd a Komáromi Királyi Törvényszékek történetét. Kitér nemcsak a trianoni békeszerződést megelőzően ezen megyékhez tartozott területek, hanem az első bécsi döntés során 1938-ban hazánkhoz visszacsatolt részek bíróságainak vizsgálatára is. Így például a Komárom-Óvárosi Királyi Járásbíróság 1939 és 1945 közötti történetére, vagy a munkáját 1920. június 3-án befejező Ógyallai Királyi Járásbíróság II. világháború során folytatott munkájára.

A könyv négy fő részre tagolódik. Az első kettőben a már említett Királyi Törvényszékek – az Esztergomi és a Komáromi – törvényszéknél kisebb bírósági egységeit veszi sorra. A harmadik részben Komárom megye megyei szintű bíróságáról olvashatunk, amelynek illetékességi területe 1951-től napjainkig nem, de elnevezése három ízben is megváltozott. 1951-től 1983-ig az Esztergomi Megyei Bíróság, majd 1984-től 1989-ig a Komárom Megyei Bíróság nevet viselte, a rendszerváltást követően pedig napjainkig, az új megyenévhez igazodva, Komárom-Esztergom Megyei Bíróság néven látja el feladatait.

A mű negyedik egységében Homorné dr. Ölveczky Júlia tollából egy Esztergom városához kötődő jogi érdekességről olvashatunk, amely az Alkotmánybíróság Esztergomi Irodájának képét és munkáját tárja eléünk az 1990 és 1996 közötti évekből.

Az egyes bíróságok történetét külön-külön tárgyaló fejezetek mellett a könyvnek két függeléke van. Az első a bíróságok illetékességi területéhez tartozó helységeket sorolja fel. A másodikban pedig – több forrásra támaszkodva – az 1872 és 2009. április 1. között a két megye szolgálta

tában állott jogvégzett bírósági alkalmazottak, az elnökök, bírák, titkárok, jegyzők, fogalmazók, joggyakornokok és közjegyzők archontológiáját olvashatjuk.

A könyv másik nagy erőssége képgyűjteménye. Az adott bíróságok tárgyalását a hozzájuk kapcsolódó képek színesítik. Képeket találhatunk a bíróságok hajdani és mostani épületeiről éppúgy, mint szerződésekről, a tárgyalótermek akkori és jelenlegi kialakításáról, belső elrendezéséről és bútorzatáról. A fényképezés egyre szélesebb körű elterjedésével egyre több kép maradhatott fenn a bíróságok mindennapjairól, ünnepi pillanatairól, amelyek közül a szerző is közöl jó néhányat. A mű végén a Komárom-Esztergom Megyei Bíróság és a városi bíróságok tagjairól készült tablófotók kaptak helyet.

Az értékes könyv gazdagítja az utóbbi években örvendően megélénkült jogi kultúrtörténeti, ezen belül

igazságszolgáltatás-történeti könyvek sorát,¹ s nemcsak a jogászoknak és a szakmabelieknek jelenthet hasznos olvasmányt, hanem a laikus érdeklődők számára is fontos város-, jog- és kultúrtörténeti ismereteket közvetít gördülékeny, könnyen olvasható formában.

Szálasy Zsolt

Jegyzet

¹ A gazdag jogi kultúrtörténeti irodalomból néhány példa: *Bírósági épületek Magyarországon* (HG & Társa Kiadó, Budapest, 1993); Kengyel Miklós: *Az igazságszolgáltatás szimbólumai. Adalékok a jogi kultúrtörténethez* (Tudományos Dialóg, 1998. 2., 14–19. p.); Kajtár István *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe* (Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004. V. fejezet: Az igazságszolgáltatás jogi kultúrtörténete).

SZEMLE

Laudatio dr. Blazovich László egyetemi tanárról, az Eike-von-Repgow-Preis 2010. évi kitüntetéséről*

Igen tisztelt Miniszterasszony!
Magnifice Rector!
Igen tisztelt Főpolgármester Úr!
Hölgyeim és Uraim!

Nagy tisztesség érte dr. Blazovich László professzort, s általa a Szegedi Tudományegyetemet, valamint a magyar jogtörténetírást. Professzor úr elnyerte a 2010. évi *Eike-von-Repgow-Preis*. E díj a német nyelvű jogkönyvek, elsősorban a *Sachsenspiegel* szegedi, magyarul való közreadásáért találhatta meg, ám egyszersmind minősítheti egész életútját, tudományos pályáját is. A díjazottat régóta ismerem, több mint két évtizede professzortársam. Hogy e *laudatio* mégse hasson elfogult dicsérgetésnek, engedjék meg, hogy e magas ívű pálya és e gazdag munkásság tényeiből induljak ki.

Blazovich László egy szép, 1921-ben a határ mellé szorult, egykor három nemzet – magyar, német és horvát – lakta szabad királyi városban, Kőszegen (német néven Güns) született 1943-ban. Gimnáziumi és egyetemi tanulmányait a Tisza mentén fekvő Szegeden végezte. Ma-

gyar-történelem szakos tanári diplomájával 1967-ben a szomszédos Hódmezővásárhelyen helyezkedett el. Utóbb itt lett gimnáziumi igazgató-helyettes. A megyeszékhelyre 1980-ban került vissza a Csongrád Megyei Levéltár igazgatójaként. E levéltárból, amely Szeged szabad királyi város levéltárát is őrzi, 2009-ben vonult nyugalomba.

Blazovich László medievista. Indítatását az 1960-as években még maga is a pályakezdő Kristó Gyulától, a későbbi professzortól és a Magyar Tudományos Akadémia tagjától, az Árpád-kor kiváló kutatójától, az iskola-teremtőtől kapta. S mindvégig, mestere korai haláláig, megmaradt nem csupán időrendben, de eredményekben és sikerekben is az ő legelső tanítványának. Noha Kristó professzor is sokat tett a magyar alkotmánytörténetért, így különösen a magyar jogtörténet 11. századi létrejöttének kutatásában, Blazovich professzor azzal, hogy közénk, jogtörténészek közé került, éppen jogtörténeti szemléletével is kiválik a magyar medievisták közül.

A szegedi jogtörténeti tanszék megerősítése idején, 1989-ben hívtam meg egyetemi docensként éppen a középkori jogtörténet, így különösen a perjog és a kánonjog előadására. E tanszékre 1997-ben nyerte el professzori kinevezését, s azóta is nálunk tevékenykedik – a 2005. évi szétválasztás után a dr. Balogh Elemér professzor vezette európai jogtörténeti tanszéken. Nem mellesleg hadd említsem meg, hogy nálunk még kötelező alaptárgyanként mindhárom történeti jogi főkéllégium (a római jog, a magyar alkotmány- és jogtörténet és az egyetemes alkotmány- és jogtörténet) helyzete alapjában véve változatlan. Így elvileg nincs is olyan magyar joghallgató, aki ne tudna valamit a *Sachsenspiegel*ről, annak szerzőjéről, Eike von Repgowról vagy a magdeburgi városjogról.

Blazovich László kutatásai és publikációi pályája során egyre szélesebb területekre terjedtek és terjednek ki. Nagyon tiszteli és értően gondolja a középkori okleveles forrásokat. *In medias res* emelem ki az *Anjou-kori Oklevéltár* hatalmas edíciós vállalkozásában való meghatáro-

zó részvételét. Ő az 1323., 1324. és 1326. évi okleveleket tartalmazó 7., 8. és 10. köteteket gondozta (1991, 1993, 2000).² Párját ritkítja *A Telegdiék pere. 1568–1572* (1995) című, a teljes pertestet tartalmazó forráskiadványa.³

Számos témája közül kiemelkedik a regionális településtörténet. E tudományszaknak a megyéket illetően az 1930-as évekig visszanyúló gyökerei vannak a magyar történetírásban. *A Körös–Tisza–Maros köz középkori településrendje* (1985) című monográfiájára⁴ épül a *Városok az Alföldön a 14–16. században* (2002) című könyve.⁵ Az elsővel, amely a Szegedtől keletre fekvő, a Bihar-hegység előteréig (ma: Románia) terjedő térséget tárja föl, a Magyar Tudományos Akadémián a történettudomány kandidátusa fokozatot nyerte el 1986-ban. Talán nem érdektelen ehelyütt elmondani, hogy itt volt a török időkben elpusztult *Ajtós* (Békés vm.) falu is, ahonnan *Albrecht Dürer* apja – még mint *Ajtósi* – származott.

A másodikként említett, a Dunától keletre fekvő városok historiográfiáját földolgozó könyvében, amelyel 2003-ban a Magyar Tudományos Akadémián a történettudomány doktora fokozatot is elnyerte, a településtörténet mellett az intézménytörténetet – különösen a közigazgatást és az igazságszolgáltatást – állítja középpontba. Hangsúlyozottan jelenik meg benne a szabad királyi városok előzményeként a királyi szabad városok és a földesúri joghatóság alatt álló mezővárosok (*oppidum*, a német fejlődésben: Marktflecken) fokozatos szétválása.

Blazovich professzor, akinek vezető levéltárosként már korábban is voltak német kapcsolatai, az 1990-es évektől a *Deutscher Akademischer Austauschdienst* (DAAD) támogatásával több tanulmányutat tett Németországban. Tanszéki kapcsolataink keretében ő is többször élvezte Heinz Holzhauer professzor vendégarbárságát. Hosszú hónapokat kutathatott a müncheni *Rechtshistorische Bibliothek*ben.

Figyelme a középkori német és magyar városi jog történetének érintkezési pontjaira irányult. Városaink eredetkérdését sokáig vitatták. Amint az már az 1930-as években tisztázódott, kétségtelen, hogy mint települések

Eike von Repgow
(miniatura az Oldenburger Sachsenspiegelből, 14. század)

magyar eredetűek. Eredendően leginkább vásárhelyek voltak. Fejlődésük – különösen a 13. századtól – jelentős részben a betelepülő külföldi, így itáliai, vallon és német (gyűjtőnéven: szász) vendégek (*hospes*) révén az európai intézménytörténettől nem maradt érintetlenül. E vendégek magukkal hozták jogukat, amelyet utóbb magyar ajkú polgártársaik is élvezhettek.

Blazovich László ez irányú munkáját jó kutatói érzékkel az *Ofner Stadtrecht*tel kezdte. *Buda város jogkönyve* (2001) című kétkötetes könyvével⁶ alakította ki azt a megoldást, amelyet máig alkalmaz. Terjedelmes bevezető tanulmánnyal, sőt tanulmá-

nyokkal ellátva közli a jogkönyv magyar fordítását. S ami igazán dicsérendő: bevezető tanulmányát könyvében német nyelven is közreadja. Ez is teremtette meg számára a témával foglalkozó német kutatókkal – köztük Heiner Lück professzorral (Halle–Wittenberg) – való kapcsolat-felvétel lehetőségét.

Ezzel a megoldással tette közzé „a magyar *Sachsenspiegel*” (*A Szász tükrő*; 2005).⁷ Lévének – éppen a magdeburgi városjog révén is – a magyarországi városi jogfejlődésre nagy hatása, ez utóbbinak a jobb megismertetéséhez is hozzájárult. Egyébként a szász hatást is tükröző *Ofner Stadtrecht* az ún. tárnoki jog (*ius tavernicale*) révén a 15. századtól 1848-ig egy egész városi jogcsalád intézményeit határozta meg.⁸

A szerző a jogkönyv szerkezetének és főbb tartalmi kérdéseinek a bemutatása után megkísérli röviden – mondhatni dióhéjban – összefoglalni a főbb jogintézményeket. Így különösen a „tulajdon-, család- és öröklési jog” (18–22. p.), a „falusi és benne élő emberek” (22–26. p.), a „bíróági eljárás” (26–28. p.), a „büntetőjog” (28–30. p.) valamint a „hűbérjog” (30–36. p.) kérdéseit. Középkori német jogtörténet ez a *Sachsenspiegel* nyomán, szakirodalmi hivat-

kozással; annyi, amennyi a *Bevezető*be egyáltalán beilleszthető. Alapjában véve szerencsés összefoglalás, több árnyalható megközelítéssel vagy megállapítással.

Némi nehézséget okozott a 13. századi szász jogintézmények magyarul történő visszaadása, elhelyezése (mint pl. *eigen, gut, gewere, erbe, ten*).⁹

Blazovich László

A szolgálat, amelyet Blazovich professzor e munkákkal és a hozzájuk kapcsolódó más tanulmányaival az európai jogtörténeti tudományosságnak tett, aligha becsülhető túl. Bizonyosan meglesz a hozzá illő tudományos hatása. Egyébként készen áll közzétételre „a magyar *Schwabenspiegel*”-lel is. Mindezen edíciós munkáihoz többektől kapott önzetlen segítséget; a legtöbbet bizonyosan közvetlen munkatársától, germanista filológus egyetemi társától, Schmidt Józseftől.

A mediavista Blazovich László a helytörténetírásban is letette névjegyét. A Péter László által indított, ám főszerkesztőként Kristó Gyula nevéhez fűződő *Szeged története* c. nagy terjedelmű városmonográfia több mint egy évtizedig lezáratlan maradt. Négy kötete jelent meg (1983–1994).¹⁰ A jelenkortörténetet (*Zeitgeschichte*) tartalmazó 5. kötete az 1989/90-i fordulat folytán nem készülhetett el.

Blazovich professzor, akinek hivatalból foglalkoznia kellett a város és a megye teljes levéltári forrásanyagával, merész elhatározással – részben e monográfia négy kötetének eredményeit összefoglalva, részben azon túllépve, az 1944 és 1989 közötti időszakot is áttekintve – először

Szeged rövid története (2005) című, a szélesebb olvasókörztségnek szóló könyvét tette közzé.¹¹ Nagy sikert aratott vele.

Szerkesztőként – szerzőtársaival együtt – csak ezután foghatott a csonka városmonográfia befejezéséhez. A modern német várostörténet-írás szerkesztési megoldásait is tükröző 5. kötet éppen ebben az évben jelent meg (*Szeged története. 1945–1990*, 2010).¹²

A levéltárban immáron saját kis kutatóhelyére visszavonultan dolgozó, ám az egyetemen változatlanul tanító Blazovich professzor kutatási témáin is tovább dolgozik. Nagy hozzáértéssel és kedvvel folytatott, olykor bizony áldozatokkal is járó munkásságáért rendre megkapta az elismeréseket. Szeged városa ez év május 21-én díszpolgárai közé emelte.¹³ S hogy ebben az évben még az *Eike-von-Repgow-Preist* is magáénak tudhatja, erre aligha gondolhattunk. Köszönet érte az adományozóknak! Neki meg munkatársaim és mások nevében is további szép eredményeket kívánok!

Isten éltesse!

Ruszoly József

Jegyzetek

¹ Jelen méltatás németül hangzott el 2010. október 28-án, Magdeburgban, a Johanniskirchében, ahol köszöntőt mondott Prof. Dr. Angela Kolb, Sachsen-Anhalt igazságügy-minisztere, Prof. Dr. Klaus E. Pollmann, az Otto-von-Guericke-Universität Magdeburg rektora és Dr. Lutz Trümper, Magdeburg tartományi főváros főpolgármestere. Az ünnepélyes díjátadáson megjelent a város színé-java.

² *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VII. 1323.* Szerk. Blazovich László, Gécz Lajos (Budapest–Szeged, 1991); *VIII. 1324.* Szerk. Blazovich László (Budapest–Szeged, 1993); *X. 1326.* Szerk. Blazovich László, Gécz Lajos (Budapest–Szeged, 2000)

³ Blazovich László–Gécz Lajos: *A Telegdiek pere. 1568–1572.* (Dél-alföldi évszázadok, 6. Szeged, 1995)

⁴ Blazovich László: *A Körös–Tisza–Maros köz településrendje* (Dél-alföldi évszázadok, [1.] Békéscsaba–Szeged, 1985).

⁵ Blazovich László: *Városok az Alföldön a 14–16. században* (Dél-alföldi évszázadok, 17. Szeged, 2002).

⁶ *Buda város jogkönyve. 1–2. k.* Közreadja: Blazovich László, Schmidt József (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 17. Szeged, 2001).

⁷ *A Szász tükrök.* Közreadja Blazovich László, Schmidt József (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 5. Szerk. Balogh Elemér. Pólay Elemér Alapítvány, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged 2005).

⁸ Újabb: Mertanová, Štefánia: *Ius tavernicale. Studie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vyvoja tavernického súdu v Uhorsku, 15–17. stor.* (Bratislava, 1986; ism.: Ruszoly József: *Pozsonyi könyv a tárnoki jogról.* = Magyar Jog, 1987. július–augusztus; 696–697. p.)

⁹ Vö. Ruszoly József: *A magyar Sachsenspiegel-hez* (Századok, 140. évf., 2006, 2. sz. 482–496. p.).

¹⁰ *Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig.* Szerk. Kristó Gyula (Szeged, 1983); *2. kötet: 1686–1849.* Szerk. Farkas József (Szeged, 1985); *3/1–2. kötet: 1848–1919.* Szerk. Gaál Endre (Szeged, 1991); *4. kötet, 1919–1944.* Szerk. Serfőző Lajos (Szeged, 1994).

¹¹ Blazovich László: *Szeged rövid története* (Dél-alföldi évszázadok, 21. Szeged, 2005).

¹² *Szeged története. 5. kötet, 1945–1990.* Szerk. Blazovich László (Szeged, 2010).

¹³ [?Tandi Lajos:] *A helyi értéktől az egyetemességig. Az idej díszpolgár dr. Blazovich László* (Szeged. A Város folyóirata, 2010. május [22. évf. 5. sz.] 15–17. p.).

Csapó Csaba habilitációs előadása

Csapó Csaba több területet átfogó kutatásai során más tudományágak (pl. a néprajztudomány vagy a jogtörténet) számára is hasznosítható eredményekre jutott. Könyv formájában is megjelent kandidátusi disszertációja (*A Magyar Királyi Csenedőrség története 1881–1914*) a jogtörténet művelőinek elismerését is ki-

váltotta. Éveken át tanított magyar jogtörténeti tárgyakat az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, és ahogy Mezey Barna, a Szakmai Bíráló Bizottság tagja megjegyezte, oktatói tevékenysége mellett rendszeresen, jól végiggondoltan jogtörténeti dolgozatokat publikált, melyeket azután munkáiba beépített. Így Csapó Csaba habilitációs előadására nem csupán a szűkebb történész szakma figyelme irányult, hanem a jogtörténet művelői is érdeklődéssel várták előadásait.

Az ELTE Bölcsészkarán 2010. október 20-án megtartott habilitációs ülésen Csapó Csaba először a szegedi királyi

biztosság történetét foglalta össze. Lendületes és élvezetes magyar nyelvű előadása elején felvázolta az alföldi közbiztonság helyzetét a 19. században, és alapos társadalom- és gazdaságtörténeti elemzéssel mutatta be a betyárvilág kialakulásának főbb okait, a bűnözés periodicitását, és az állam 1867 előtti – összességében eredménytelen – kísérleteit a bűnözés visszaszorítására. Előadása jogtörténeti megközelítésű részleteként foglalta össze a királyi biztosi intézmény magyarországi előzményeit, hogy rátérjen gróf Ráday Gedeon, a szegedi királyi biztos személyiségének ismertetésére. Mint a politikus minden bizonnyal legjobb ismerője nem csupán egy „külső” életrajz összeállítására vállalkozott, hanem személyes tulajdonságait is elemezte. Az egykori királyi biztos szegedi lakásának berendezése alapján Ráday puritán, célszerűségekre törekvő, ugyanakkor a tisztséghez illő reprezentációs kötelezettségeknek is tudatában lévő személyiségnek tűnik, aki betartotta a belügyminiszterrel szembeni hivatali engedelmisséget, más minisztériumokkal szemben azonban már munkáját megkönnyítő követeléseket fogalmazott meg. Jó vezetői tulajdonságokkal rendelkezett, hiszen miközben kemény fegyelmet követelt meg beosztottaitól, ugyanakkor harcolt is értük: igyekezett magasabb fizetést, jobb munkakörülményeket, majd végkielégítést elérni számukra, és segített új állások megszerzésében is. Csapó Csaba ismertette annak a korábban elvégzett írásszakértői véleménynek az eredményeit is, amelyek a történeti forrásokból kirajzolódó képpel összhangban elhivatott, kötelességtudó, kiegyensúlyozott személyiségként jellemzik Rádayt, aki-ben ugyanakkor megvolt a törvényszegésre való hajlandóság. Csapó Csaba szerint Ráday ragaszkodott ugyan a törvényességhez, de a rábizott cél elérése fontosabb volt számára, mint a törvények betű szerinti betartatása.

Előadása nagyobbik részében Ráday királyi biztosi működésének komplex bemutatását hallhatták a szép számban megjelent érdeklődők. Az első sikerek, látványos eredmények mellett Csapó kitért a nehézségekre is: a kezdetben inkább ellenséges helyi társadalmi körök bizalmatlan fogadtatására, a hatáskör bizonytalanságából fakadó vitákra, az időnkénti sajtótámadásokra. A korrupció és nem hatékony pandúrokkal szemben kérlelhetetlenül alkalmazott szigorom és az erélyes fellépésnek mindamellett hamar megmutatkoztak a pozitív következményei: a Ráday kinevezése utáni első év végére általában javult az alföldi közbiztonság, a több mint 400 letartóztatás és a felállított különbírószám hatására a bűnözők jó része inkább máshova költözött.

Csapó Csaba nem csak az adatok összegyűjtése kedvéért tanulmányozta a korabeli sajtót, hanem azért is, hogy megvizsgálja Ráday tevékenységének visszatükröződését. Ahogy maga a bűnözés is kiemelt figyelmet kapott sajtótéma volt ekkoriban, úgy a királyi biztos tevékenysége is az olvasóközönség kiemelt érdeklődésére számíthatott. Ehhez képest ennek kielégítése nem működött mindig problémamentesen, a helyi sajtóban gyakran volt tapasztalható információhiány Rádayék működésével kapcsolatban. A sajtó ugyanakkor Ráday működésére is hatással volt, hiszen a visszaéléseket bíráló cikkek hatására a királyi biztos tekintélye megrendült, s csak határozott

fellépésével és kiterjedt kapcsolatrendszerével tudott úrrá lenni egy ideig a problémákon.

Jogtörténeti szempontból különösen érdekesek voltak a habilitációs előadás azon részei, melyekben Csapó Csaba a szegedi várbörtönt, illetve a királyi biztos mellett működött bíróság munkáját mutatta be. A Jancsó-film révén is közismert várbörtön kapcsán kulcskérdés, hogy igaz-e az ott folyó kegyetlenkedésekről szóló mítosz. Csapó Csaba pontosan bemutatta a várbörtönt, a cellák rendszerét, s felvázolta a rabok társadalmi jellemzőit, valamint jellemezte a börtönélet mindennapjait is. Mindezek alapján kapott más magyarázatot az a szomorú tény, hogy az 1597 előzetes letartóztatottból 415 meghalt: az elhalálozások oka főleg a rossz körülményeknek volt betudható, elsősorban a tüdőbetegségnek. Ez persze összefüggött azzal is, hogy általában igen hosszú ideig voltak a rabok előzetes letartóztatásban, hiszen kimutatható, hogy a börtönben töltött idővel egyenes arányban növekedett a halálozások száma.

Csapó Csaba igen sokoldalúan mutatta be a királyi biztosság mellett működéséről is, kitérve még a korabeli magyar jogi népszokásokra is, különös tekintettel az alföldi pásztorok felfogására. A Pest megyei delegált bíróság működésének ismertetése során bemutatta annak személyi összetételét (és azt, hogy Ráday társadalmi kapcsolatainak köszönhetően beleszóllhatott abba, kik ítélezzenek!), és rámutatott arra, hogy a helyi kapcsolatokkal nem rendelkező bírák ítélezése milyen jellegzetességekkel bírt. Kitért arra is, hogy a bírósági ítéletek legtöbbször tárgyi bizonyítékok hiányában, kizárólag vallomások alapján születtek, és Edvi Illés Károly ügyész visszaemlékezése nyomán is felmerül a kérdés, hogy ezek mennyiben voltak kiterjesztettek, illetve Rádayék mennyiben akadályozták meg visszavonásukat. Csapó emellett azt is hangsúlyozta, hogy az igen súlyos ítéletek jelentős részét utóbb enyhítették, s a királyi kegyelem sem volt példa nélküli. Kitért a bíróság működésének sajtónyilvánosságára, és utalt rá, hogy Ráday is mérlegelte ezt a szempontot, amikor arról kellett döntenie, hogy egy monstre pert rendezzenek, több száz esetet egyesítve, elkövetőként tárgyalás legyen, vagy pedig ügyenként tárgyaljon a bíróság. (Ráday befolyására végül a legutóbbi mellett döntöttek.)

Amikor 1872-től életbe lépett az új bírói, ügyészi szervezet, a királyi biztosság ügyeit a szegedi bíróságnak kellett volna tárgyalnia. Ráday azonban ezt ellenezte, és egy jogi kiskaput megtalálva elérte, hogy végül az aradi bíróság elé kerüljenek az ügyek. Noha Rádaynak már nem volt hatása erre a bíróságra, mégis harmonikus volt köztük az együttműködés. 1873. április végéig több száz ügyben ítéleztek, és a kiszabott büntetések még a korábbiaknál is súlyosabbak voltak: az ügyeknek kevesebb mint 3%-a végződött felmentéssel, és az előzetesben töltött időt is csak ritkán számították be az ítéletbe.

A nagy érdeklődéssel kísért magyar nyelvű előadás után Csapó Csaba német nyelven megtartott második előadásában egy olyan kutatás első eredményeiről számolt be, melyet Manhercz Orsolyával közösen folytat. Az OTKA által is támogatott kutatás arra irányul, hogy összegyűjtsék a Ferenc József magyarországi utazá-

saival kapcsolatos forrásokat, mind a szervezés, mind a fogadtatás oldaláról. Vizsgálatukban arra helyezik a hangsúlyt, hogy az uralkodó magyarországi megjelenése az 1850-es években hozzájárult-e a kapcsolat normalizálódásához, illetve a kiegyezést követően segítette-e a két fél egymásra találását, a vitás kérdések megoldását. A király részéről tudatos gesztus, a magyar társadalom megnyerésének szándéka állt-e a rendszeres nyilvános szerepvállalás hátterében, vagy csupán az évszázadok óta megszokott királyi szemleút (*Inspektionsreise*) hagyományait kívánta-e követni? A kutatás eredményei segíthetnek megváltoztatni a Ferenc József-ről politikai szempontok mentén kialakított eddigi magyar „emlékezeti kánont”, amely szerint az uralkodó érzelmeit háttérbe szorító, csupán a munkájának élő személyiség volt, aki soha nem foglalkozott mások érzékenységevel, ezért nem tartotta szükségesnek még a befolyásos politikusok érzelmi azonosulását sem. Csapó Csaba azonban mellett érvel, hogy ez a kép hamis, és egy-egy részterület, jelen esetben az utazások vizsgálata hozzájárulhat egy realisabb Ferenc József-kép kialakításához.

Csapó Csaba áttekintette Ferenc József első magyarországi utazásainak politikai körülményeit, mind az 1848 előtti, szinte még gyermek főherceg, mind a szabadságharcot leverő császár (1852 és 1857) esetében. A nagypolitika változásai az uralkodói látogatásokra is kihatottak, ugyanis a korábbi hagyományos uralkodói „szemleút” hosszabb időre eltűnt, és helyét az 1860-as évek közepétől olyan látogatások vették át, melyeket kevesebb pompa jellemezett, ezzel szemben intenzívebb politikai egyeztetésekre került sor. Az uralkodó magyarországi megjelenésének ekkor már nem a hatalom demonstrálása volt a célja, így az utak megtervezése, kiszámítottága meg sem közelítette a korábbi évtizedét, a lakosságot már nem vezényelték ki az üdvözlésére. Csapó hangsúlyozta, hogy az uralkodói utazások jellegének megváltozása nem a politikában döntő fordulatnak tartott kiegyezés elfogadásához kötődik, hanem azt jóval megelőzte, és megítélése szerint ez is elősegítette a közeledést, eszközül szolgált, jelzésértékű vonatkozása volt.

A kiegyezés után a királyi pár magyarországi megjelenése egyre inkább hétköznapivá vált. Ez nem azt jelenti, hogy pl. a több évszázados múltra visszatekintő fogadások vagy bálók rendszere megváltozott volna, de az azokon megjelenők összetételében már észrevehető a változás. Már nem kizárólag az udvarhoz kötődő arisztokrácia „szórakozásáról”, kapcsolattartási lehetőségéről beszélhetünk, hanem egyre intenzívebben megjelent a magyarországi dzsentri rétege, majd a polgári elemek is. Így a társadalom feletti „szemleút” hétköznapi, a közeledés eszköze lett, amelyben mindkét fél kompromisszumokra kényszerült.

Az utazások jellege is tükrözte, hogy az uralkodó normalizálta viszonyát Magyarországhoz. A kiegyezés után általános gyakorlattá vált, hogy Ferenc József pár hetes időközökben az esti postavonattal villámlátogatást tett a magyar fővárosban, ügyeket intézett, fogadásokat tartott, majd vadászaton vett részt. Lassanként általánossá vált, hogy ezeket a látogatásokat a családjától teljesen függet-

lenül végezte. A legtrikább esetben utazott együtt a királynéval vagy gyermekeivel, még akkor is, ha Erzsébet is Magyarországra jött: a vonatok elindulása gyakran néhány órás különbséggel követte egymást.

A kutatások eddigi eredményeit összegezve Csapó Csaba elmondta, hogy Ferenc József a dualizmus évtizedei alatt egyre kevesebb időt töltött Bécsen kívül, és így Magyarországon is. Ebben szerepet játszott – Erzsébet megváltozott életmódja mellett – a politikai gondok sokasodása is: bár eleinte a belpolitikai problémák megoldása rutinfeladattá vált, a századfordulót követően már egyre több nehézséget jelentett a birodalom európai nagyhatalmi állásának megőrzése, ami bécsi tartózkodást kívánt az idősödő császártól.

Az előadásban három időmetszet adatait elemezve Csapó Csaba kitért arra, hogy a magyarországi programok tartalmában is megfigyelhető változás. 1872-ben Ferenc József az idő jelentős részét a családjával töltötte: Erzsébettel a Margitszigetre kirándultak, a Nemzeti Színházba látogattak, lóverseny diszvendégei voltak, és közösen vettek részt a vadászaton. A koronázás 25 éves jubileumán, 1892-ben Rudolf már nem élt, Erzsébet pedig a megjelenésnél fontosabbnak tartotta éppen aktuális betegségének külföldi gyógykezelését, így Ferenc József magára maradt, ami jól érzékelhetően hangulatát is befolyásolta. Kötelességtudóan részt vett ugyan az előre egyeztetett eseményeken, de ezt követően azonnal elutazott, még a máskor alig várt vadászatok sem szerepeltek a programban. A századfordulót követően magyarországi jelenléte pedig már csak néhány soros hír volt a lapokban. A politikai konfliktusok megoldásának továbbra is aktív résztvevője volt, de többnyire került a nyilvánosságot, elutasította a királynak kijáró tisztelet külsődleges megnyilvánulásait.

Csapó Csaba értékelése szerint Ferenc József háttérbe vonulása, a napi politika eseményein való felülemelkedése meghozta számára az általa soha nem kívánt, de a magyar társadalom által fontosnak tartott megtiszteltetést: a tömegek érzelmeiben is a magyar nemzet királyává vált.

A szépszámmú érdeklődő véleményével bizonyára összhangban a bizottság úgy ítélte meg, hogy Csapó Csaba logikus és meggyőző, lendületes és élvezetes előadásán mind nagy tárgyismerete és szintetizáló képessége, mind mintegy másfél évtizedes oktatói munkásságából fakadó magabiztossága és rutinja tükröződött. Igen komplexen, szemléletesen, több nézőpontból megközelítve vizsgálta a bemutatott kérdés több aspektusát, s a szűkebb témát érően helyezte tágabb összefüggéseibe, a közbiztonság és a politikai hatalom stabilitásának egymásra hatásaiból is magyarázva a rend helyreállítására és fenntartására irányuló politikai törekvéseket. Előadásában kitért más kutatók megállapításaira, s gördülékenyen építette be gondolatmenetébe azokat, vagy meggyőzően érvelve igazította ki tévedéseiket. Az általános ismeretek mellett ismert és ismeretlen szereplők példájának bemutatásával is közelebb hozta a vizsgált kérdéskört a hallgatóság számára. A szegedi királyi biztos, Ráday Gedeon személyiségét és munkájának eredményességét tárgyilagosan, nagy tényismerettel értékelte, és működését igen sok nézőpontból mutatta be. A bizottság 96,66%-os arányban javasolta a

habilitált cím odaítélését, amit Csapó Csaba azóta el is nyert.

Az igen érdekes és színvonalas előadások alapján csak remélni lehet, hogy Csapó Csaba a továbbiakban is hű marad az eddigi munkásságából megismert erényekhez. Ha a komplex megközelítés, az interdiszciplináris szemlé-

let a történeti alapossággal és az újszerű, bátor kérdésfeltevésekkel kiegészülve továbbra is jellemzi majd Csapó Csaba írásait, a jogtörténet iránt érdeklődők is ott lesznek olvasói között.

ifj. Bertényi Iván

Beke-Martos Judit PhD-disszertációjának nyilvános vitája

Beke-Martos Judit *Állami legitimációs eljárások és államfői jogkör 1867–1918 között* című PhD-értekezésének nyilvános vitájára 2011. május 12-én került sor Budapesten, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácstermében. A bíráló bizottság elnöke Kukorelli István egyetemi tanár, tagjai Stipta István egyetemi tanár és Babják Ildikó egyetemi docens voltak. Az opponensi feladatot Balogh Elemér és Kajtár István egyetemi tanárok teljesítették. A vitán az érdeklődők mellett jelen volt a jelölt témavezetője, Mezey Barna egyetemi tanár is.

A nyilvános vita – a szabályzatnak megfelelően – a jelölt életrajzának ismertetésével kezdődött. Beke-Martos Judit, bár még csak pályája kezdetén jár, igen sokrétű tudományos eredményekkel büszkélkedhet, s hazai, illetve nemzetközi tudományos konferenciák, kulturális rendezvények szervezésében is több alkalommal vállalt vezető szerepet.

A szerző téziseinek bemutatását az általa kitűzött célok ismertetésével kezdte. A kutatás elsősorban annak vizsgálatára irányult, hogy miképpen válik az államfő jogosulttá az államfői jogkörök gyakorlására. Ennek keretében a szerző elemezte és összehasonlította a dualizmus korabeli magyarországi királykoronázásokat, illetve az e korszakban lezajlott amerikai elnöki beiktatások ünnepségeit. Tekintettel arra, hogy egy monarchikus és egy republikánus államforma összehasonlításáról van szó, a kutatás eredményeként elsősorban jelentős különbségeket várhattunk. Talán meglepő módon azonban az eltérések mellett a szerző számtalan hasonlóságra is fényt derített.

A tárgyalt korszakban ugyan csak két magyar királykoronázásra került sor, a dolgozat a ceremónia szabályainak vizsgálata kapcsán egészen az Árpád-kori koronázásokig nyúlik vissza, bemutatva az e téren megfigyelhető fejlődést. Az 1867-es, illetve az 1916-os koronázást pedig a legapróbb részletekbe menően ismerteti a szerző. Hasonlóképpen bemutatja a dolgozat az amerikai elnökök inaugurációjának fejlődéstörténeti alapjait (a tudományos igényességre való törekvés és a csekély számú magyar forrás

okán a magyar processzusnál is részletesebben). Alapabb elemzésre itt is a vizsgált időszakban, azaz az 1867 és 1918 között történt beiktatások kerültek. A szerző – az amerikai területen bekövetkezett változások demonstrálása céljából – előadásában kiemelte a különbséget az első elnök, George Washington és a jelenlegi, negyvennegyedik elnök, Barack Obama elnökségének kezdetét jelentő ceremónia napirendjei kapcsán; míg az előbbinél mindössze öt programpont volt, addig az utóbbinál már egy több napon át tartó ünnepségsorozatról beszélhetünk.

Az amerikai beiktatási ceremónia jogszabályi háttere rendkívül csekély, így annak fejlődéstörténete a szerző véleménye szerint részletesebb bemutatást igényelt. Az Alkotmány rögzíti ugyan az államfői eskü szövegét, de további iránymutatást a hivatalba helyezésre nem ad. A magyar királykoronázások számos eleme is hagyomány útján alakult ki, de az egyházi szertartás alapját képező írott szertartásrend, az ordó több szempontból is pontos keretet adott az eseménynek. A magyarországi koronázások jogszabályi háttere is szegényes, de az 1687-es, 1723-as és 1790-es törvényeken keresztül jól követhető.

A két vizsgált hatalomátviteli eljárás szisztematikus összehasonlító elemzését követően a dolgozat foglalkozik a vizsgált területek államfői jogkörével, a hatalomlegitimációval és a szimbólumok, ceremóniák, rituálék, szertartások egyes kérdéseivel. Konklúziójában a szerző két fogalom, a formális és a ceremóniális legitimáció elhatárolását látja szükségesnek. Előbbi az államfői posztra való jogosultság megállapítását jelenti, amelyet az Egyesült Államokban az elektori szavazatok összeszámálása után a szenátus elnöke végez el, míg az Osztrák–Magyar Monarchiában a magyar trón tekintetében az Országgyűlés állapította meg és iktatta törvénybe a vizsgált időszakban. A ceremóniális legitimáción belül is meg kell különböztetni a közjogi relevanciával bíró, illetve azzal nem bíró elemeket – előbbiek azok, amelyek elengedhetetlenek az államfői jogkörök teljességének átszállásához, utóbbiak pedig hagyománytiszteltől vagy egyéb okokból maradtak fenn. A PhD-disszertáció alapvető kérdésfeltevésére tehát, hogy mely aktusok kapcsán válik teljessé az államfői jogkör, a szerző a következő választ adja: az államfői hatalom megszerzésének feltételét a formális legitimáció és a közjogi relevanciával bíró ceremóniális legitimációs elemek együttesen képezik.

Balogh Elemér opponenciájában a dolgozat témaválasztásának merészségét, újszerűségét emelte ki, amit egy

pályája kezdetén álló kutatótól elvárhatónak talált. Emellett fontosnak tartotta megemlíteni, hogy nem csupán a téma, hanem maga a dolgozat is izgalmas, érdekes. Az opponens hangsúlyozta a dolgozat megírását megelőző kutatómunka alaposágát, felhívta a figyelmet a feldolgozott források nagy számára és a dolgozatban rejlő hatalmas tényanyagra. Köszönetet mondott a szerzőnek azért, hogy figyelembe vette a munkahelyi vita alkalmával elmondott valamennyi észrevételét, valamint bátorította a munka további folytatására, illetve a határozottabb egyéni állásfoglalásra, a több személyes megállapítás megfogalmazására. Az opponens javasolta a jelölt számára a PhD-fokozat odaitélését.

Kajtár István opponenciájában elmondta, hogy a dolgozat kérdésfeltevése, miszerint hogyan is válik az államfő államfővé, igencsak fontos problémakört jelöl, amelyet a disszertáció mindvégig követhetően, logikus módon közelít meg. A dolgozat szerkezetileg arányos, és informatív volta a vizsgált kérdés aprólékos feldolgozásának köszönhetően kétségbevonhatatlan. A szerző által alkalmazott összehasonlító módszer az opponens véleménye szerint következetes, átgondolt. Kérdésként vetette fel, hogy a doktorjelölt elegendőnek tekinti-e a két magyarországi koronázásból történő általánosítást; valamint hangzott azon véleményének, hogy érdekes lett volna az osztrák császárok koronázásának bemutatása is. Dicséretesnek tekintette továbbá, hogy a szerző otthonosan mozog a jogi kultúrtörténetben is, annak fogalmait pontosan, precízen használja. Kajtár István is további kutatásra biztatta a jelöltet, mondván, az egyébként kiváló munka egyéb országok vizsgálatával is kiegészíthető lenne. Ezt követően javasolta a PhD-fokozat odaitélését.

A jelölti viszontválasz előtt a témavezető, Mezey Barna szólalt fel, aki elmondta, hogy a téma összehasonlító

jellegű kialakításában nagy szerepet játszott a szerző külföldi kutatómunkája. Véleménye szerint a korábbi, az angol monarchikus modellt az amerikaival vagy az angolt a magyarral párhuzamba állító munkákhoz képest ennek a dolgozatnak éppen abban áll az újszerűsége, hogy elméleti konstrukciót épít fel egy monarchikus és egy republikánus államberendezkedés, illetve (más szemszögből nézve) egy kelet-közép-európai és egy észak-amerikai állam összehasonlítására. A különbségek mellett található számtalan hasonlóság pedig a kutatás különösen érdekes eredménye, amely szintén nem elhanyagolható.

A szerző viszontválaszában megköszönte a bírálók dicsérő szavait, különösen azt, hogy nyitottak voltak az újszerű kérdésfeltevés vizsgálatára. Ezt követően az Osztrák Császársággal kapcsolatosan a bizottság által megfogalmazott kérdésre adott választ, megjegyezve, hogy a csekély számú magyar nyelvű forrás és az Osztrák Császárság történetének, ceremóniáinak részletesebb bemutatása meglehetősen komplex feladat, ami a dolgozatba részben terjedelmi korlátokból nem kerülhetett be. A kérdést azonban rendkívül érdekesnek és mindenképpen mélyebb vizsgálatra érdemesnek tartotta, amelyre jövőbeli kutatómunkája során időt kíván szakítani.

További kérdések hiányában a bizottság rövid tanácskozásra vonult vissza, melynek eredményét nyilvánosan hirdették ki: a jelölt az elérhető 25 pontból 25-öt szerzett meg, azaz a bizottság *summa cum laude* minősítéssel javasolta a Kari, illetve az Egyetemi Doktori Tanácsnak, hogy ítélje oda Beke-Martos Juditnak a PhD-fokozatot. Sok szeretettel gratulálunk a jelöltnek és konzulensének a kitartó és komoly munkához, illetve a szép eredményhez!

Képesy Imre

Vitkó Andrea PhD-értézésének vitája

Vitkó Andrea, a pozsonyi Páneurópai Főiskola Jogi Kara Jogelméleti és Állam- és Jогtörténeti Intézetének munkatársa 2011. március 23-án védte meg PhD-disszertációját a Páneurópai Főiskola Jogi Karán, Pozsonyban. A doktorjelölt dolgozata a *Magyarországi parlamentarizmus 1867–1918 között* címet viseli. A bíráló bizottság elnöke Ľubor Cibulka tanszékvezető egyetemi tanár volt. A három opponens közül Ladislav Vojáček egyetemi tanár képviselte a csehországi, Peter Mosný egyetemi tanár a szlovákiai, míg Mezey Barna egyetemi tanár a hazai jogtörténet-tudományt. A védésen az ér-

deklődők mellett jelen volt a szerző témavezetője, Jozef Klimko egyetemi tanár.

Vitkó Andrea dolgozatában a parlamentarizmus gyökeireit és fejlődését vizsgálta, illetve arra kereste a választ, hogy milyen mértékben volt lehetséges e kormányforma kiteljesedése azon a történelmi Magyarországon, amelynek fejlődése, politikai és társadalmi közege alapvetően különbözött Angliától, ahol az megszületett. (Fontos, ugyanakkor érzékletes különbségként utalt ennek kapcsán arra a tényre, hogy míg Angliában a király és a parlament együttműködése természetes dolognak számított, addig Magyarországon e két hatalmi tényező viszonya ritkán volt súrlódásoktól mentes.) Kiemelendőnek vélte a fenti kérdés vizsgálata során az 1848-as forradalom és az áprilisi törvények szerepét, amelyek – amellet, hogy lerakták a polgári állam alapjait – újragondolták a törvényhozó és végrehajtó hatalom viszonyát is. A következő fontos lépőfokot az 1867-es kiegyezés jelentette, amelynek kö-

szönhetően megteremtődött annak lehetősége, hogy az 1849-től fennálló folytonos belpolitikai válságot a konszolidáció évei kövessék, illetve, hogy a magyar társadalom vezető erői saját érdekeiknek megfelelően újragondolják az ország közjogi berendezkedését.

A szerző a dolgozatban részletesen kifejti a parlamentarizmus előnyeit és hátrányait – mint például azt, hogy a képviselők szabad mandátuma a gyakorlatban a pártérdek miatt nem érvényesülhetett, illetve azt, hogy a négyéves választási ciklusok miatt a döntéshozatalkor nehéz hosszabb távra tervezni. Fontos érvet jelent ugyanakkor e kormányforma mellett, hogy a hatalmi elit számára éppen ez szolgálthatja a legerősebb legitimitációt, illetve a parlamentarizmus biztosíthatja leginkább, hogy azok kerüljenek hatalomra, akik a legrátermettebbek. Ezzel kapcsolatban hívta fel a szerző arra is a figyelmet, hogy a dualizmus korszakában egyik meghatározó politikai erő sem kérdőjelezte meg a parlamentarizmus létjogosultságát, sőt a magyar államiség szempontjából kifejezetten a jövő zálogaként tekintettek rá.

A kutatás egyik fontos eredménye annak vizsgálata, hogy milyen körülmények közepette lehetséges a parlamentarizmus „exportálása”. Sok elméleti gondolkodó szerint e kormányforma, annak következtében, hogy Angliában született meg, eredendően az ottani politikai-közjogi viszonyokra „szabott” – ennek ellenére mégis kijelenthető, hogy a legtöbb európai államban meg tudott honosodni, igaz, eltérve az eredeti modelltől. Az azonban mind a mai napig vitatott, hogy hol húzódik a határvonal a tekintetben, hogy egy ország kormányformája „még” parlamentárisnak tekinthető-e vagy sem. A szerző további gondolkodásra ösztönözve teszi fel azt a kérdést is, hogy egyet lehet-e érteni azokkal a gondolkodókkal, akik szerint e kormányforma kialakulásának egyik előfeltétele volt az emberi egyenlőség általános elismerése, amely először a kereszténységben bukkant fel, majd a felvilágosodás gondolkodóinál vált igazán hangsúlyossá – azaz, a parlamentarizmusnak szükségszerűen Európában kellett kialakulnia.

Mezey Barna opponenciájában kiemelte, hogy a szerző a munka első részében hihetetlen nagy fába vágta fejszéjét, amikor a parlamentáris kormányrendszer háttereként a szabadsággeszme általános fogalmát a brit és a francia liberalizmussal egybevetette, és ebből kiindulva kívánta adni a különböző kormányformák meghatározását – így a prezidenciális, a félprezidenciális parlamentáris kormányzatok definícióját. Véleménye szerint a szerző becsületére lehet mondani, hogy jól megoldotta a hatalmas feladatot. Ily módon a parlamentáris kormányzatnak ideológiai és praktikus keretet adott, vázolta a parlamentarizmus főbb fogalmi elemeit. Meggyőzően illusztrálta dolgozatában a magyar parlamentarizmus ellentmondásainak problémáit, illetve egyes nehézségeinek felold-

hatatlanságát – egész pontosan azt a konfliktust, amely a kiegyezésből eredően Magyarország és a dinasztia, Magyarország és Ausztria, Magyarország és saját nemzetiségei, valamint a magyar politikai elit egyes csoportjai között tartósan fennállt, s amelynek egyik fókuszpontja a parlamentáris gyermekéveit élő magyar országgyűlés volt. Mezey Barna összegzőképpen elmondta, hogy a dolgozat témaválasztására, kidolgozottságára, összehasonlító módszerére és eredményeire tekintettel alkalmas a PhD minősítésre.

Ladislav Vojáček a témaválasztás fontosságát hangsúlyozta, tekintettel arra, hogy ezzel a kérdéssel jelenleg nagyon kevesen foglalkoznak mind Csehországban, mind Szlovákiában. Annak bemutatása, hogy milyen jogi környezetben nőtt fel, illetve milyen közjogi gondolkodás volt hatással az első Csehszlovák Köztársaság legelső jogászgenerációjára, az opponens véleménye szerint nélkülözhetetlen, hiszen ennek vizsgálata válaszokat adhat azokra a kérdésekre is, hogy miért közelítettek egyes problémákhoz a korabeli cseh és szlovák jogtudók másképpen. A kutatómunka alaposságának bizonyítékeként hivatkozott arra, hogy a szerző ellátogatott a Magyar Országos Levéltárba, illetve tüzetesen végigtanulmányozta a korabeli országgyűlések naplóit. Kritikaként azt említette, hogy a szerző fogalomhasználata nem mindig konzekvens, de tekintetbe kell venni azt a tényt, hogy a téma kutatása során a cseh, szlovák, német és magyar szakirodalmat is igénybe kellett venni. A professzor javasolta a jelölt számára a PhD-fokozat megítélését.

Peter Mosný bírálataiban kifejtette, hogy nagyon érdekes, ámde rendkívül komplex témát választott a jelölt dolgozatának tárgyául. Mezey Barnához hasonlóan ennek kapcsán elismeréssel illette, hiszen a jelöltnek a történeti kontextus felvázolásán túlmenően szólnia kellett a parlamentarizmus gyökereiről, s egyes, a téma szempontjából releváns fogalmak meghatározásától sem tekinthetett el. A dolgozat érdemi részének azokat a fejezeteket tekintette, amelyek a korabeli Magyarország kormányformáját mutatták be. Az opponens szerint meggyőző volt a fel dolgozott tényanyag, illetve megfelelőnek vélte az alkalmazott kutatási módszereket, ugyanakkor arra bátorította a szerzőt, hogy az értékelésnél legyen kritikusabb, és vállalja nyíltabban saját véleményét. A dolgozat értékeire való tekintettel Peter Mosný is javasolta a PhD-fokozat megítélését.

A bizottság tagjai, illetve a bírálók a disszertáció alapján ellenszavazat nélkül javasolták Vitkó Andreának a PhD-fokozat odaítélését. A szerzőnek, illetve konzulensének munkája további folytatásához további sikereket kívánunk!

K. I.

Jog és Irodalom – konferencia a Szegedi Tudományegyetemen

A jog és irodalom olyan jogelméleti irányzat, amely Amerikából indult el és az 1980-as években jelent meg Európában.¹ Az elméleti irányzat egyik fő vizsgálódási területe a jog és az igazságosság kérdése, amit a Szegedi Tudományegyetem által szervezett *Jog és Irodalom (Recht und Literatur – Droit et Litterature)* konferencián résztvevő kutatók többsége is érintett előadásában.

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája és a Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskolája 2010. november 4–5-én interdiszciplináris doktorandusz konferenciát szervezett a Szegedi Akadémiai Bizottság és a TÁMOP-4.2.3-08/1-2009-0015 pályázat támogatásával. A konferencia nemzetközi jellegét erősítette, hogy három külföldi professzor tartott plenáris előadást. A konferenciát a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájának elnöke, Prof. Dr. Jakab Éva nyitotta meg.

Prof. Dr. Dr. h.c. Dietmar Goltschnigg (Karl-Franzens-Universität Graz): *Karl Kraus als Jurist in „Sittlichkeit und Kriminalität“* címen tartott előadást, amelyben kiemelte, hogy Kraus támadást intézett az osztrák bírósági gyakorlat és a sajtó bírósági tudósításai ellen. A bírósági gyakorlatot kritizálta, mert véleménye szerint a bűnözést támogatta azzal, hogy állami megbízásból a nemi erkölcs védelmét hozta fel érdekei igazolásaként. Kraus a pornográfia, a prostitúció, a kerítés, a házasságtörés, a homoszexualitás és a terhesség-megszakítás teljes bűntelenségét akarta elérni, megelőzve ezzel saját korának nézeteit. A 20. század második felében a német büntetőjog liberalizálása és humanizálása körüli vitában felvetett érvek egybeesnek Krausnak a *Moralitás és kriminalitás* című művében kifejtett álláspontjával.

Prof. Dr. h.c. Végh Zoltán (Universität Salzburg): *Freiheit der Kunst und Zensur* című előadásának egyik legérdekesebb része az *Index librorum prohibitorum*ról szólt. A tiltott könyvek jegyzéke azon művek listáját tartalmazta, amelyek olvasását a katolikus egyház azért tiltotta, hogy megakadályozzák a teológiailag nem támogatható könyvek olvasását. Az első Indexet IV. Pál pápa idején adták ki, amely tartalmazta a tiltott művek címeit és szerzőit. E listán megtalálhatók azok a bibliakiadások is, amelyeket eretnek olvasmánynak nyilvánítottak. Az Indexet a tridenti zsinaton átdolgozták és a *Dominici gregis custodiam* kezdetű pápai bullával tették közzé. Ezt a listát 1948-ig folyamatosan bővítették. Olyan ismert szerzők munkái találhatók itt, mint pl. Kopernikusz, Voltaire, Defoe, Nostradamus. Érdekességként említette a professzor, hogy Adolf Hitler *Mein Kampf* című írása nem szerepel a tiltott könyvek között.

Prof. Dr. Catherine Volpilhac-Auger (École Normale Supérieure de Lyon, présidente de la Société Montesquieu) *L'esclavage: une question brûlante au temps des Lumières* címen tartott előadást. A francia professzorasszony a rabszolgaságról mint a felvilágosodás egyik legjelentősebb problémájáról beszélt Montesquieu *A törvények szelleméről* című műve alapján. Külön kitért a *Collectio Juris* című dossziéra, ahol megtalálhatók Montesquieu jogi jellegű írásai. A professzorasszony ismertette az előbb említett mű 15. fejezetét, amely a rabszolgaság keletkezés-történetével foglalkozik. A francia nemzeti könyvtárban megtalálható kéziratot Catherine Volpilhac-Auger adta ki a közelmúltban, ami elősegítette Montesquieu nézeteinek megértését.

Az előadók tematikusan felépített *workshop*ok keretében tartották meg előadásukat a konferencia két napján, több mint 150 érdeklődő számára. A prezentációkat alapvetően egy irodalmi mű kapcsán kellett ismertetni. Az első *workshop* keretében Friedrich Dürrenmatt *A bíró és a hóhér* és Albert Camus *Gondolatok a halálbüntetésről*, a második *workshop* keretében Eötvös József *A falu jegyzője* és Mikszáth Kálmán *Különös házasság*, a harmadik *workshop* keretében Charles Luis Secondat de Montesquieu *A törvények szelleméről* és Cesare Beccaria *A bűnökről és büntetésekről*, a negyedik *workshop* keretében Szophoklész *Antigoné* és William Shakespeare *A velencei kalmár* című művét dolgozták fel.

Az első *workshop* (*Büntetőjogi témák a világirodalom remekeiben*) előadói: dr. Bakos Eszter (SZTE ÁJTK), dr. Szalai Anikó (SZTE ÁJTK) és dr. Ambrus István (SZTE ÁJTK). A szekcióelnök Prof. Dr. Nagy Ferenc (SZTE ÁJTK Büntető és Büntető Eljárásjogi Tanszékének vezetője). Bakos Eszter *Az élethez való jog kontra az élettől való megfosztás „joga”* címmel tartott előadást, amelynek keretében a halálbüntetés létjogosultságát vizsgálta, külön kitérve az emberi élethez és méltósághoz való jogra. Szalai Anikó is hasonló témában készítette el előadását Camus: *Gondolatok a halálbüntetésről – Nemzetközi színezettel* címen. Ebben kiemelte az 1948. évi Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Véleménye szerint az államoknak a halálbüntetéshez való hozzáállása tükrözi az emberi jogokhoz való viszonyukat. Ambrus István *A bíró és a hóhér – avagy a Jó és a Rossz apokaliptikus küzdelmének bemutatása a büntetőjog szemüvegén keresztül* című előadásában a magyar és a német büntető anyagi és eljárási jogi rendszerét elemezte, kitérve az elkövetői kategóriákra, a műben szereplő bűncselekmények különös részi minősítésére, az egység-többségítési problémára és a nyomozás során felmerült eljárásjogi és kriminalisztikai kérdésekre.

A második *workshop* (*Jogtörténet a magyar irodalomban I.*) előadói: Dr. Varga Norbert (SZTE ÁJTK) és dr. Nacsá Mónika (SZTE ÁJTK). A szekcióelnök Prof. Dr. Penke Olga (SZTE BTK, Romanisztika Intézet, Francia Nyelvi és Irodalmi Tanszék) volt. Varga Norbert előadásában a vármegyei közigazgatás átalakítását mutatta be, amelynek címe: *A nemesi vármegyerendszer bírálat a reformkorban Eötvös József: A falu jegyzője című műve alapján*. Külön kiemelésre kerültek Eötvös

József reformmnézetei, amelyeket az egyik főhős, Tenge-lyi Jónás jellembrázolásán keresztül mutatott be az elő-adó. Eötvös reformtörvényei még *A XIX. század uralko-dó eszméiben* is megjelentek, különösen akkor, amikor az önkormányzatokról és a *vis inertiae* jogáról értekezik. Nacsá Mónika előadásában (*A falu jegyzője a jog és az erkölcs tükrében*) a vármegyerendszer elavultságát is-mertette, hangsúlyozva a választási eljárások korrupciós jellegét. Az előadó kiemelte, hogy nagy jelentősége lett volna, ha az országgyűlés elfogadja a megyei kihágások-ról szóló törvényjavaslatot, amelyet szemléletes példák-kal támasztott alá.

A *Jogtörténet a magyar irodalomban II.* előadói: dr. Ka-sza Péter Ferenc (SZTE ÁJTK), dr. Bezdán Anikó (SZTE ÁJTK) és dr. Hegyes Péter (SZTE ÁJTK). A szekcióel-nök Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária (SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszékének vezetője) volt. Kasza Péter elő-adásában (*A falu jegyzője – Ami a regényből kimaradt*) be-mutatta a nemesi vármegye egyik legfontosabb tisztvise-lőjének, a jegyzőnek feladatkörét, külön kitérve arra, hogy kimutatható-e valami kontinuitás a másfél évszázaddal korábbi és a mai jegyzői tisztség között. Mikszáth Kálmán művéhez kapcsolódott Bezdán Anikó előadása, aki részle-tesen ismertette a mű eseménytörténetét, majd Hegyes Pé-ter elemezte az erdőgazdálkodással kapcsolatos tulajdon-és birtokviszonyokat a rendi időszakban. Előadásuk címe: *Az erdőbirtoklás és -használat jogviszonyai a feudális kor végén – Jogtörténeti kitekintés Mikszáth Kálmán Különös házasság című regénye alapján.*

A harmadik workshop (*Felvilágosult törvényhozás, felvilágosult irodalom*) előadói: Prof. Dr. Madarász Imre (DE BTK), dr. Majsa Dóra (SZTE ÁJTK), dr. Kruzslíc Péter (SZTE ÁJTK), dr. Csatlós Erzsébet (SZTE ÁJTK), Dr. Kovács Eszter (SZTE BTK) és Dr. Labádi Gergely (SZTE BTK). A szekcióelnök Prof. Dr. Balogh Elemér (SZTE ÁJTK Európai Jogtörténeti Tanszékének vezetője) volt. A Debreceni Egyetem professzora, Madarász József rendkívül érdekes, jogtörténeti relevanciával bíró előadást (*Cesare Beccaria és a társadalmi szerződés felvilágoso-dáskori elmélete*) tartott Cesare Beccaria: *Dei delitti e del-le pene* című művéről, kiemelve a halálbüntetés és a tár-sadalmi szerződés tudományos megítélését.² Majsa Dóra előadásában (*Szabadság, egyenlőség, testvériség, avagy az emberi jogok generációinak megjelenése a „Törvények szelleméről” című műben*) azt vizsgálta, hogy a francia forradalom jelszavai – Karl Vasak elméleti alaptételéből kiindulva – miként jelentek meg Montesquieu művében. Az előadó figyelmet fordított az alapjogok kialakulásá-ra. Kruzslíc Péter szintén Montesquieu művét dolgoz-ta fel. Előadásában (*Felvilágosult hatalomgyakorlás az egységesülő Európában*) bemutatta a szerzőnek a hata-lommegosztásról vallott nézeteit, amelyeket megpróbált alkalmazni az Európai Unió hatalomgyakorlási modelljé-re. A Montesquieu művével kapcsolatos előadássorozatot Csatlós Erzsébet zárta *Az Európai Unió a hatalommeg-*

osztás elméletének tükrében című referátumával. Az elő-adó alapvetően az Európai Unió intézményrendszerének bemutatásán keresztül ismertette a szuverenitás gyakorlati megvalósulását.

A felvilágosodás korának egy igen jelentős problémáját elemezte Kovács Eszter, aki előadásában (*Felvilágosult törvényhozás: a hatalom átruházása Diderot Katalin cárnőhöz írott műveiben*) kitért Diderot írásaira, amelyekben a szerző a kor fontosabb problémáit villantotta fel. A fel-világosodás kora egyik legjelentősebb eseményének, a ja-kobinus pernek jogi és irodalmi vonatkozásait elemezte Labádi Gergely *Jog és/vagy irodalom a jakobinus perben* című előadásában.

A negyedik workshop (*Jog és erkölcs konfliktusa az iro-dalom tükrében*) előadói: Dr. Görög Márta (SZTE ÁJTK), dr. Pozsonyi Norbert (SZTE ÁJTK), dr. Kaprinay Eszter (SZTE ÁJTK) és dr. Soós Andrea (SZTE ÁJTK). A szek-cióelnök Prof. Dr. Pál József (SZTE BTK Romanisztika Intézet, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszékének vezetője) volt. Görög Márta előadásában (*Antigoné mint a szemé-lyiségi jogi kérdések keresztmetszete*) a személyiségi jog egyes kérdéseit boncolgatta, s külön figyelmet szentelt a kegyeleti jog érvényesülésére. Véleménye szerint a személyiségi érték nem szűnik meg a halál után, „az el-hunyt ember személyisége az igazán erkölcsi személy”. Pozsonyi Norbert szintén Szophoklész drámáját dolgoz-ta fel. Az előadó által rekonstruált jogforrások exegézi-sén keresztül kerültek bemutatásra a kapcsolódó római jogi szabályok. Előadásának címe: *Szophoklész: Antigo-né című drámája jogászai szemmel.* Kaprinay Zsófia zár-ta *A jog és az erkölcs konfliktusa az irodalom tükrében* című előadásával a tragédia jogi elemzését, amelyben ki-emelte, hogy a műben bizonyítást nyer, hogy a jog nem létezhet erkölcs nélkül, mert egyébként az ember alkotta törvény elbukik. A workshop Soós Andrea előadásával (*Feketelista a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatról*) fejeződött be, amelyben nem egyszerűen a mű elemzésére kerített sort, hanem a morál és a jog közötti összefüggésen keresztül, a műből vett példák alapján ismertette az üzleti tisztesség (mai szóhasználattal „fekete- és fehérlista”) fo-galmát.

A konferenciát Prof. Dr. Jakab Éva és Prof. Dr. Pál Jó-zsef értékelő beszéde zárta. A doktori iskolák elnökei ki-emelték: továbbra is ápolni kívánják a két doktori iskola szakmai kapcsolatát, és tervezik egy konferenciasorozat elindítását. Az előadások nyomtatott formában is megje-lennek a Pólay Elemér Alapítvány könyvsorozatában.

A konferencia lehetőséget teremtett a Szegedi Egyetem doktoranduszai és oktatói számára, hogy szűkebb tuda-mányterületük határait túllépve, kutatási témáik komplex és interdiszciplináris elemzésén keresztül bővítsék szak-mai tapasztalataikat.

Varga Norbert

¹ Ferguson, Robert A.: *Law and Letters in American Culture* (Harvard University Press, Cambridge, MA – London, England, 1984). Erre hivatkozik Nagy Tamás és H. Szilágyi István: Nagy Tamás: *Jog és irodalom: kezdetek és eszmények* (Iustum Aequum Salutare, III., 2007. 2., 57. p.); H. Szilágyi István: *Előszó A „Jog és irodalom” szimpózium előadásához* (uo., 7. p.). Néhány fontosabb szakirodalom: Ward, Ian: „Law and Literature: A Continuing Debate.” *Law and Literature: Possibilities and Perspectives* (Cambridge University Press, 1995. passim); Goodrich, Peter – Pether, Penelope – Sanders, Mark – Weisberg, Richard H. (eds.): *Law and Literature* (The Cardozo School of Law, New York, 2010, passim); Hanafin, Patrich – Gearey, Adam – Brooker, Joseph (eds.): *Law and Literature* (Blackwell, Oxford – Malden, MA, 2004. 1–159. p.); Müller-Dietz, Heinz: *Recht und Kriminalität im*

literarischen Widerschein. Gesammelte Aufsätze (BWV, Baden-Baden 1999, passim); Uő: *Recht und Kriminalität in literarischen Spiegelungen* (BWV, Berlin 2007, passim); Kastner, Klaus: *Literatur und Wandel im Rechtsdenken* (Boorberg, Stuttgart–München u. a., 1993, passim). Az előadások témájához szorosan kapcsolódik Kiss Anna tudományos munkásságának egy része, melyben irodalmi műveket elemez jogász szemmel. Kiss Anna: *Bűnbe esett irodalmi hősök – Jog és irodalom* (Publicitás Art-Média Kft., Budapest, 2008, 1–119. p.). A témához: H. Szilágyi István: *Jog és Irodalom – Tanulmányok a jog és irodalom köréből* (SZTE AJTK, 2010, 1–178. p.).

² Madarász Imre fordította és látta el jegyzetekkel Beccaria művét. Cesare Beccaria: *A bűnökről és büntetésekről* (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989, 1–108. p.).

Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás 1945–1950. Népbíróság-történeti konferencia Kecskeméten

„Mi lenne belőlünk emlékezetünk nélkül?”

Borges

A Bács-Kiskun Megyei Főügyészség és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára 2011. május 23-án *Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás 1945–1950* címmel népbíróság-történeti konferenciát rendezett a Kecskeméti Városi Ügyészség székházában. A konferencia célja elsősorban az volt, hogy e téma hazai kutatói beszámolhassanak aktuális kutatási eredményeikről, bemutassák, hogyan is zajlottak le Magyarországon a háborús és népellenes bűnöket vizsgáló népbírósági eljárások, s megkíséreljenek választ adni arra a kérdésre, hogy a népbíróságok igazságszolgáltatást láttak el, vagy a politikai megtorlás eszközei voltak. A tanácskozás annál is időszerűbb volt, mivel a népbíróságokkal foglalkozó irodalom – mind a jogászok, mind a történészek által művelt területeken – ma már jelentős ugyan, azonban a tudományos vizsgálatok homlokterében elsősorban a „nagy pereket” (pl. Bárdossy-, Imrédy-, Mindszenty-per) tárgyaló Budapesti Népbíróság működése áll, s kevesebb a tudományosan is értékelhető ismeret a vidéki törvényszéki székhelyeken felállított népbíróságok tevékenységéről.

A konferencián megjelent nagyszámú érdeklődőt *Bányai Gábor*; a Bács-Kiskun Megyei Közgyűlés elnöke köszöntötte, elismeréssel szólva a konferencia és a felvetett kérdések jelentőségéről.

A tanácskozás levezető elnöke, egyben első előadója *Nánási László* PhD megyei főügyész volt, aki *A népbírá-*

skodás joganyaga című előadása bevezetőjében felrajzolta a háborús bűnösök felelősségre vonásának nemzetközi jogi környezetét, a magyar jogi szabályozás előzményeit. A továbbiakban a népbíráskodás jogforrásainak, a szervezeti kereteit és eljárási rendjét meghatározó normáknak, s az alkalmazott anyagi jogszabályoknak elemző bemutatását végezte el. Az előadó rámutatott, hogy a népbíráskodás nem előzmény nélküli a magyar jogtörténetben, hanem olyan igazságszolgáltatási modell, amelyet rendkívüli történelmi helyzetek többször generáltak (pl. 1849-ben vagy 1919-ben). A népbírósági anyagi és eljárási büntetőjog sajátosságairól szólva az előadó kiemelte pl. a vélelmezett kollektív bűnösségnek – mint a jogállami büntetőjogtól teljesen idegennek – megnyilvánulását, a kényszermunka és az internálás szankciójának alkalmazását, a politikai ügyészi tisztség létrehozatalát, vagy az ügyészi kompetenciába tartozó előzetes letartóztatás intézményét.

Komoly tanulságokkal szolgált *Karsai László* szegedi történész professzor *A magyarországi népbíráskodás nemzetközi összehasonlításban* című előadása. Leszögezte, hogy Magyarországon 1945 után a korabeli európai normáknak megfelelő volt a háborús bűnösök felelősségre vonása. A hazai népbírósági eljárások a holland, a dán, a norvég, a belga felelősségre vonásokhoz hasonlíthatók. A magyar népbírósági törvény az általános európai gyakorlattal egyezően helyezkedett a visszaható hatályú jogalkalmazás talajára, és hagyta figyelmen kívül a nullum crimen/nulla poena sine lege elveinek érvényesülését. A népbíróságok büntetéskiszabási gyakorlata semmivel sem volt kegyetlenebb hazánkban, mint Nyugat-Európában. Az előadó forrásai szerint Magyarországon 477 embert ítéltek halálra a népbíróság, és ténylegesen 189 embert végeztek ki, míg pl. Belgiumban 2940 halálos ítélet született, melyből 242-t hajtottak végre, Hollandiában pedig 152 halálos ítélet, s 40 tényleges kivégzés történt.

A konferencia harmadik előadását *Soós Mihály* levéltáros tartotta *A háborús és népellenes bűntettek elkövetőinek felelősségre vonásával kapcsolatos iratok az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában* címmel. Az előadó ismertette a háborús és népellenes bűnösök

felelősségre vonásának fellelhető forrásait a levéltárban, valamint ezek archivumi rendszerezésének szempontjait (történeti, időrendi, szervtipológiai). Ezt követően az általa áttekintett népbíróági ügyek dokumentációi alapján három per anyagát mutatta be referátumában.

Tánczos-Szabó Ágota kecskeméti levéltáros *Ennek a tisztnek a viselése nagyon tövises... Tanácsvezető bírók, népbüvészek és laikus bírák a háború utáni felelősségre vonás folyamatában* című referátumában bemutatta, hogyan szerveződtek meg a rendes bíróságoktól eltérő felépítésű népbíróági ítélőtanácsok, ahová a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban részt vevő pártok delegálhattak küldötteket. Ez lényegében meghatározta a működésüket, azt, hogy miként értelmezték az ügyeket a népbíróságon, rendszerint pártjuk álláspontját képviselték a szavazásnál, s akik között emiatt szükségszerű politikai ellentétek feszültek. De ellentétektől volt terhes a népbírói tanácsok hivatásos bírái és a laikus elemek közötti kapcsolat is. A népbírói tisztség kis presztízssal, alacsony fizetéssel, de nagy (elsősorban politikai) felelősséggel járó hivatás volt, s emiatt e poszt betöltése komoly nehézségekkel járt, gyakoriak voltak a személycserék. Az előadó példája szerint Berettyóújfalun nem volt senki, aki vállalta volna a népbírói tisztelet, így itt a népbíróság meg sem alakult.

Az ülés következő felszólalója a Csongrád Megyei Levéltár főlevéltárosa, *Farkas Csaba* volt, aki *A Szegedi Népbíróság működésének politikai körülményei és jellegzetességei 1944 és 1950 között* címmel tartotta meg előadását. A népbíróság működésével kapcsolatban ő is annak túlpolitizált összetételét emelte ki, amely állandó konfliktusokat eredményezett ezen ítélő hatóságon belül. Példákkal illusztrálta, hogy a szegedi kommunista párt milyen eszközökkel (tanúk megfélemlítése, sajtóhadjárat) igyekezett befolyásolni az ítélkezést. A Szegedi Népbíróság a vizsgált időszakban 4227 személy ellen folytatott büntetőeljárást: az ügyek 23,7%-a felmentéssel végződött, míg marasztaló ítéletet a vádlatok 45%-ában hozott. Halálbüntetés 6 vádlottal szemben került kiszabásra, s közülük 2 elítéltet végeztek ki. A népbíróság többségében egy évnél rövidebb tartamú börtönbüntetéssel sújtotta a vádlottakat.

Rígó Róbert, a Kecskeméti Főiskola tudományos munkatársa *A Kecskeméti Népbíróság szerepe az elitváltásban és működésének néhány sajátossága* című előadásának bevezetőjében leszögezte, hogy az egyes törvényszéki székhelyeken felállított népbíróságok – erős központi irányítás hiányában – nem egységes gyakorlatot folytattak, hanem helyi sajátosságok szerint ítélkeztek, ezért nem lehetséges valamennyi népbíróságra érvényes állításokat tenni. Az előadó a Kecskeméti Népbíróság iratai közül a háború előtti és alatti helyi gazdasági, politikai elitre vonatkozó perek dokumentációit áttekintve megállapította, hogy a népbíróság és az eljárásokat megalapozó népbüvészség, valamint a politikai rendőrség elsődleges célja a régi elitel való leszámolás és az állampolgárok megfélemlítése volt, s egyes ügyekben a személyes bosszú vagy valamilyen korábbi sérelem is szerepet játszott.

Gyenesei József, a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának igazgatója *A zsidótörvények végrehajtása a Kaposvári Népbíróság periratainak tükrében* című előadásában Somogy megye zsidóságának kálváriáját mutatta be, amelyet a magyarországi zsidótörvények végrehajtása során szenvedett el az érintett lakosság. Az előadó feltárta e törvények megalkotásának történeti hátterét, majd a Kaposvári Népbíróság dokumentumai alapján elvégzett vizsgálatának eredményéről beszámolva elmondta, hogy olyan esetekben, amikor a zsidónak minősített állampolgárokkal szembeni eljárás a pozitív jog, a hatályban volt törvények alapján zajlott, a népbíróság előtti elszámoltatásra nem került sor, bűncselekményt csak az valószínű meg, aki e törvények megsértésével járt el az érintett személlyel szemben. E bűncselekmények miatt felelősségre vontak általában hivatalos személyek, illetve a zsidókkal szembeni fosztogató jellegű bűncselekményeket elkövetők voltak. A népbíróság rendre börtönnel sújtotta a tetteseket, halálbüntetés kiszabására csupán egy alkalommal került sor.

A konferencián felszólalt a korszak egyik legnevesebb szakértője, *Zimmer Tibor* jogtörténész, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának tiszteletbeli tanára is, akinek munkássága, kutatásai az 1945 utáni magyar jogrendszer, jogszolgáltatás feltárásának egyik legjelentősebb forrását jelentik. E jogtörténeti életpálya tapasztalataiból, lenyűgöző tudásanyagából kaptak a konferencia résztvevői személyes adalékokat.

A II. világháború során elkövetett, el nem évülő bűntettek miatti felelősségre vonások még ma sem zárultak le. Közismert, hogy a Fővárosi Bíróságon 2011 májusában kezdődött meg az 1942 januárjában Újvidéken elkövetett kegyetlenkedések miatt háborús büntett elkövetésével vádolt Képiró Sándor egykori csendőr százados büntetőperének tárgyalása. Az ellene folytatott nyomozás tapasztalatairól, a bizonyítás nehézségeiről és arról a számos jogértelmezési problémáról, amellyel a büntetőeljárás vád-előkészítési (jelenleg pedig a tárgyalási) szakában az ügyészségnek szembesülnie kellett, s a helyes megoldást megtalálnia, *Szabó Eszter*, a Fővárosi Főügyészség ügyésze számolt be a tanácskozás résztvevőinek.

A konferencia előadói kutatási eredményeik bemutatásával, az akkori ítélkezési gyakorlat történeti-jogi elemzésével segítséget nyújtottak azoknak, akik szeretnék közelebb jutni az igazsághoz a népbíróságok működésében. Mindezt úgy, hogy egyetlen előadónak sem az volt a célja, hogy megfellebbezhetetlen igazságot hirdetve foglaljon állást a népbíróságok és a népbírák (népbüvészek) történelmi szerepéről, felelősségéről. Ahogyan Nánási László zárszavában megállapította, a konferencia előadói a história szigorú törvényei szerint végeztek elemző-kutató munkájukat, harag nélkül és pártatlanul („sine ira et studio”) beszéltek a népbíróságok tevékenységéről.

Deák Zoltán

Fiatal jogtörténészek XVII. európai fóruma Maastrichtban

2011. április 13. és 17. között, az egységes Európa születésének helyszínén, a hollandiai Maastrichtban rendezte meg a Fiatal Jogtörténészek Egyesülete (Association of Young Legal Historians) éves konferenciáját, a Fiatal jogtörténészek XVII. európai fórumát (European Forum of Young Legal Historians).

A konferencia idején témája – *European Traditions: integration or desintegration?* (Európai tradíciók: integráció vagy dezintegráció?) – illeszkedett a hely szelleméhez és a házigazda Maastrichti Egyetem fő kutatási profiljához. A konferencián két napon keresztül zajlottak az előadások; összesen 43 prezentációt hallhatott a közönség két, illetve három párhuzamos szekcióban. A rendezvény végén poszterszekcióban további kilenc kutató mutathatta be eredményeit. Az angol, német és francia nyelven elhangzott előadások felölelték a jogtörténeti kutatás szinte minden ágát, időbeli spektrumuk is nagyon széles volt. Egyben tanúi lehettünk annak, hogy a jogtörténet-tudomány vizsgálati területe bővülőben van, és művelői már nem kizárólagosan jogászok, számos történész, filológus, illetve szociológus is előadott az ez évi Fórumon.

Magyarországot a rendezvényen öt fiatal kutató képviselte, Bathó Gábor (Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola) előadásában az európai integráció egyik legfontosabb alapelvét, a szubszidiaritást vizsgálta történeti szempontból, Frey Dóra (MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport) a kettős adóztatás elkerülését szolgáló jogi megoldásokat mutatta be a 19. századi és mai megoldásokat összehasonlítva, Komáromi László (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) a népszuverenitás és a közvetlen demokrácia európai hagyományait elemezte, Nótári Tamás (Károli Gáspár Református Egyetem) a jogi transzfer jelenségét vizsgálta a Lex Baiuvariorum magyarországi hatása kapcsán, Bathó Szilvia (Szegedi Tudományegyetem) pedig poszteren mutatta be kutatási eredményeit a 18–19. század fordulójának magyar büntetőjogáról.

A konferencia 23 európai és Európán kívüli országból érkezett, több mint hetven résztvevővel, színvonalas előadásokkal és vitákkal bizonyította, hogy a jogtörténet-tudomány nem veszít teret, épp ellenkezőleg, mind tematikáját, mind művelőinek körét tekintve kibővül – az évente megrendezésre kerülő Fórum pedig fontos keretet teremt a már nem feltétlenül azonos tudományos és módszertani háttérű fiatal kutatók számára egymás eredményeinek megismerésére és megvitatására. Szerencsére a folytatás sem marad el, a Fiatal Jogtörténészek Egyesületének közgyűlése úgy döntött, 2012 tavaszán Bécs adhat otthont a 18. éves Fórumnak.

Frey Dóra

In memoriam –
Hegedűs Antal történész és lelkész

Dr. Hegedűs Antal (1928–2010) emlékére

2010 decemberében egyik legkiválóbb délvidéki történészünk, lelkészünk távozott el közülünk, aki művével, emberi magtartásával fizikai eltávozásán túl is, munkáival, hagyatékával, tartósan velünk marad.

Hegedűs Antal 1928-ban született Bajmokon. A gimnáziumot 1947-ben Kalocsán fejezte be. 1955-ben Budapesten a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen doktorált teológiából és egyháztörténetből. 1980-ban az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Történettudományi Tanszékén szerzett második doktorátust a délvidéki megyékre vonatkozó alapos és pontos, levéltári adatokon nyugvó, objektív népességstatisztikai, történeti munkájával.

1943-tól 1970-ig Magyarországon élt. 1951 októberében Szegeden szentelték pappá, 1969-ig lelképásztor volt a Kalocsa–Bácsi Főegyházmegyéhez tartozó Tázláron és Hercegszántón, a biblikum tanára a szegedi Hittudományi Főiskolán. 1970-ben visszatért Jugoszláviába. 1975-ben laicizáltatta magát, megnősült, két gyermeke és három unokája született. [Hegedűs Antal hosszú, súlyos betegség után, 2010. december 15-ére virradó éjszaka hunyt el. – A szerk.]

A Humboldt-ösztöndíj méltán tette lehetővé németországi kutatásait. Mélyenszántóan foglalkozott a középkori és polgári kori bácskai és bánági népelettel, kutatta a jobbágyleveleket is. Húsz évig a Vajdasági Levéltárban dolgozott, s tudományos munkatársa volt az Újvidéki Egyetem Történelemtudományi Intézetének. Teológiai és történettudományi munkái magyar, szerb és német nyelven jelentek meg.

Önálló kötetei közül említésre méltó: *Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon* (Újvidék, Fórum, 1983); *Bácskai és Bánati jobbágylevelek* (Újvidék, Fórum, 1984); *Agrarni odnosi u Torontalskoj zupaniji* (Újvidék, Matice Srpska, 1989); *Északbácskai magyar cserkészlet. Az újraindítás évei 1993–2006* (Szabadka, 2007); *Patachich*

Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége (Budapest–Kalocsa, 2010). Társszerzői munkái közül kiemelhetők az alábbi kiadványok: *Az egészség szolgálatában* (Újvidék, Fórum, 1990); *Demográfika i agrarna statistika Vojvodine 1780–1867* (Novi Sad, 1993); *A II. világháború áldozatainak szabadkai névsora* (Szabadka, 2003).

Tagja volt a Vajdasági Magyar Tudományos Társaságnak, amelynek tudományos tanácskozásaihoz figyelmet keltő tanulmányaival rendszeresen hozzájárult; ezek közül külön említést érdemel Patachich Gábornak szentelt dolgozata. Tanulmányában többek között azt is hangsúlyozta, hogy az olykor súlyos sűrűlódások, konfliktusok és különböző történelmfelfogások ellenére példaértékű történelmi mintái is voltak a magyarok és a szerbek egymást kölcsönösen tiszteletben tartó magatartásának. Tagja volt a szabadkai Magyarágkutató Tudományos Társaságnak is.

Sohasem felejttem el:

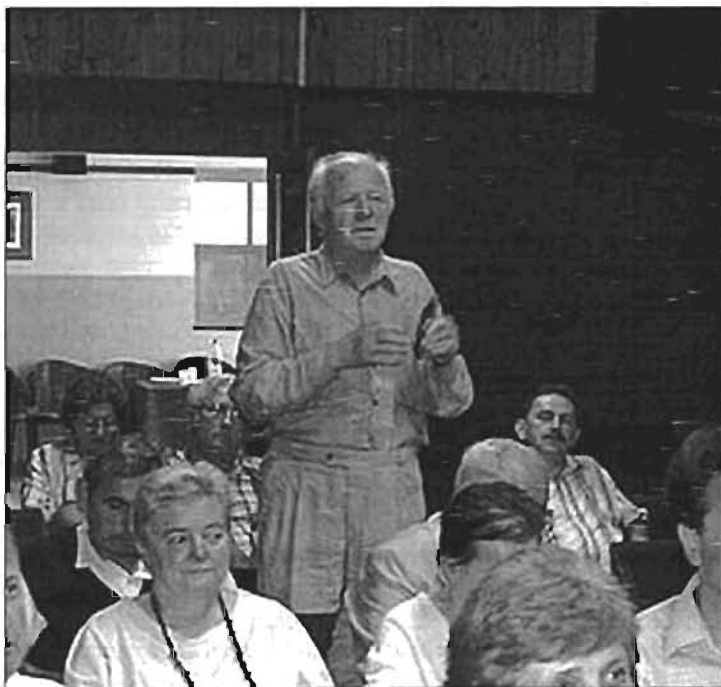
egy kritikus időszakban, a múlt század végén kialakuló balkáni vérzivataros időkben, valamikor a kilencvenes évek közepén Jovan Nenad cár szabadkai szobrának felállítására elvitt folytatottunk eszmecsere. Egyetértő beszélgetésünk arról szólt, hogy e senki által el nem ismert, önhatalmú császár 10 000 szerb szabadcsapatos, török által megbízott csatlós sereg parancsnoka volt, aki Mohács után a megmaradt (magyar) lakosság körében pusztított. Antal Bátyám tudott erről. Figyelmét felhívtam a specifikus irodalomra: a *Magyar Jogi Lexikon* (a 19–20. század fordulóján jelent meg, hat kötetben) eme „császárra” és áldatlan tevékenységére vonatkozó enciklopédiai egységére. Nemcsak ennek alapján, de erre is figyelemmel, Antal Bátyám nagyon pontos, nem aktuálpolitikai, hanem tudományos szöveget jelentetett meg az újvidéki *Magyar Szóban*. Ebből az is közvetkezett, hogy az akkori szoborállító szerb tudományos és politikai közösségnek, szerb szempontból szemlélve is, igen kevés és főleg egyoldalú, téves ismeretei voltak erről a személyről. Ennek ellenére, sajnos, szobra ma is ott áll Szabadka főterén.

Hegedűs Antal jó ismerője volt az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi viszonyainak. Pontos ismerete volt az osztrák császár és a magyar király által délvidéki szerbeknek adományozott hét privilégiumról (Leopoldiánusi Aktusok). Azt is tudta, hogy az 1848. évi forradalom miatt szegült szembe a délvidéki szerbek egy része. Ugyanis ők úgy gondolták, hogy e forradalom megszünte-

ti korábban szerzett privilégiumaikat. Ennél fogva a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság gondolatát támogatták, császári és nem királyi apelláta alapján. A Császár ezt valóban – ideiglenesen, 1849–1853 között – jóváhagyta, a Király pedig egy ideig hallgatott. A Császár, utólagos tapasztalat alapján, fontolóra vette a problémát. Ugyanis a szerbek által képviselt Szerb Vajdaság koncepciója hat délvidéki megyében abszolút szerb hatalmat követelt (a magyar polgári forradalom császárhű hátbatámadásának jutalmáért). Éppenséggel Hegedűs Antal kutatásaiból tudjuk, hogy az akkori hat délvidéki megyében a szerbek népességaránya az egynegyedet alig érte el, miközben ezekben a megyékben náluknál nagyobb lélekszámúak voltak a magyarok, németek és vallachok. Vallási megoszlás szerint pedig a katolikusok, reformátusok – nemzetiségre való tekintet nélkül – enyhe többségben voltak az ortodox vallású (román és szerb) közösségekhez viszonyítva. Ennél

fogva a nemzetiségi összetétel tartósan nemigen engedte meg, hogy a szerbek a délvidéki megyékben abszolút és kizárólagos szerb vajda-hatalommal rendelkezzenek. A kizárólagosság következményeit rövidesen megelégtelte a perszonáluniós osztrák császár és magyar király is, s rendelettel szüntette meg e fegyveres típusú hatalomgyakorlást, majd magyar követelésre 1861-ben jóváhagyta a Magyar Országgyűlési Értekezlet megtartását, amelynek alapvető döntése, többek között, áttételesen az volt, hogy mint az akkori ország teljes területén, így a Délvidéken is, fokozottabban kell helyt adni a civil hatalomnak, szemben az addigi katonáival. Ez 1872–1885 között a délvidéki megyékben meg is valósult, azaz megszűnt a Privilegizált Katonai Határőrvidék, és létrejött a civil jellegű megyei, járási és települési szintű helyi önkormányzat.

Hegedűs Antal egy másik tanulmánya a délvidéki privilegizált szerbekről szólt. Számára ismeretes volt, hogy az Arsenije Čarnojević szerb ortodox lelkész által vezetett kollektív átköltözés az akkoriban magyarlakta Délvidékre azért történt meg, mert a törökök üldözték a szerbeket, akár zsenge ellenállásuk folytán. Čarnojevićet és népét befogadták mint menekülteket. Sőt, jogosultságokat is nyertek: egyházi, tulajdoni és egyéb, pl. iskolai autonómiát. Amikor azonban Szerbia fokozatosan – nem annyira Szerbiának, mint Európának (Savoyai Eugen) köszönhetően – felszabadult a török járom alól, Hegedűs Antal tudományos véleménye szerint az lett volna várható, hogy

Hegedűs Antal felszólal egy 2009-es konferencián

menekült népük visszaköltözik Szerbiába. Hegedűs Antal apodiktikusan (indoklás vagy magyarázat nélkül) megállapítja a tényt, hogy nem ez történt.

Hegedűs Antal nagy tudású kutató, lelkes és a délvidéki magyarság sorsának rendkívüli ismerője volt. Ember-séges volt, rendkívüli teológiai tudással. Mélyenszántóan ismerte, átérezte és tudományosan pontosan értelmezte a délvidéki magyarság sorsát és sorskérdéseit. Tudományos munkáiban hozzájárult helytörténeti önismeretünkhöz. Tanulmányaiból, ha szó szerint nem is, de értelemszerűen kitűnik, hogy mi, délvidéki magyarok nem vagyunk be-költözöttek, hanem őshonosak, akiknek megyei, helyi oktatási, tudományos, kulturális és egyházi intézményei

voltak és vannak (néha indokolatlanul redukált módon). Habár a történelem fura fintora folytán, annál fogva, hogy országhatáron túli kisebbségbe kerültünk, olyan „végvá-riak” vagyunk, akik nem kevés európai történeti és aktuális tapasztalattal rendelkezünk.

A Vajdasági Magyar Tudományos Társaság tagtársát, Hegedűs Antalt a vajdasági magyar társadalom-, népes-ség-, egyház- és kultúrtörténet egyik legkiemelkedőbb művelőjeként tiszteli, s tudományos, oktatási, kulturális és egyházi tevékenységének méltó tudományos tanácsko-zást fog szentelni.

Szalma József

HÍREK

- **2011. február 14-én**, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Dísztermében rendezte meg a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Társaság *A polgári magyar állam központosított közbiztonsági őrtestülete, a Magyar Királyi Csenedőrség* című konferenciát. Előadók: Körössy Zoltán–Simon F. Nándor (A Magyar Királyi Csenedőrség története kutatásának helyzete), Csapó Csaba (A csenedőrség megszervezése), Szakály Sándor (A csenedőrség újjászervezése), Suba János (Csenedőrség „alakulások” a Magyar Királyi Nemzeti Hadseregben, 1919–1921), Lóránt Csaba (A csenedőrség a polgári állam szilárd támasza), Parádi József (Csenedőrség és hírszerzés, 1892–1914), ifj. Kocsis Tibor Krisztián (A csenedőrség titkosszolgálati tevékenysége, 1919–1945), Lakatos Roland (Ridegh [Camerle] Raymond és Olchváry-Milvius Attila munkássága), ifj. Kocsis Tibor (A szombathelyi csenedőrképzés), Zeidler Sándor (A testület vezetőinek kitüntetései, 1919–1945), Csóka Ferenc (Csenedőrség a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben).
- **2011. február 15-én**, a Pécsi Tudományegyetem Rektori Tanácstermében *Egyházi autonómia a 19. századi Magyarországon* címmel tartotta meg habilitációs tudományos, illetve a PTE ÁJK Molnár Kálmán előadóter-mében *A szabadságjogok érvényesülése a 19. századi Magyarországon az európai jogfejlődés tükrében* című tantermi előadását Herger Csabáné PhD, egyetemi docens. A Bíráló Bizottság tagjai Meleg Csilla DSc, egye-temi tanár, Ádám Antal DSc, professor emeritus és Ho-moki-Nagy Mária PhD, habil. tanszékvezető egyetemi tanár voltak.
- **2011. február 17-én**, az Eötvös Loránd Tudományegye-tem Aula Magnájában, a Magyar Tudományos Akadé-mia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti

Kutatócsoportja, a Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztályának Jogtörténeti Albizottsága és a Magyar Jo-gász Egylet Jogtörténeti Szakosztálya szervezésében Zlinszky János professzor emeritus (PPKE JÁK), Ham-za Gábor tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK), az MTA rendes tagja és Németh György tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE BTK) mutatta be a *Marcus Tul-lius Cicero összes perbeszédei* című könyvet, amelyet Nótári Tamás fordított, s ugyanő írta a kötet kísérő ta-nulmányát és jegyzeteit.

- **2011. február 18-án**, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Épületében a Károli Gáspár Reformá-tus Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara tudományos konferenciát rendezett *Az alkotmányozás dilemmái* cím-mel. Schmitt Pál köztársasági elnöknek, a konferencia díszvendégének megnyitója után Szájer József, az Eu-rópai Parlament képviselője, az Európai Néppárt frak-cióvezető-helyettese (Gondolatok az alkotmányozás dilemmáiról), Pokol Béla, a KGRE professzora (A de-mokrácia és a jogállam az alkotmányozás vitáiban), Cservák Csaba, a KGRE egyetemi docense, a Köztársa-sági Elnöki Hivatal Jogi, Alkotmányossági és Közigaz-gatási Hivatalának vezetője (Az államfő a parlamentáris kormányformában), Stumpf István alkotmánybíró (Jog-államiság és alkotmányozás) és Kukorelli István, az ELTE professzora, volt alkotmánybíró (Hatalommeg-osztás és alkotmányozás) tartott előadást. A konferencia szünetében mutatták be Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi története* című könyvét (Századvég Kiadó, Budapest, 2010).
- **2011. február 18-án**, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán tartotta meg Pa-tyi András habilitációs tantermi (A közigazgatási eljárá-si törvény tárgyi hatálya mint alkotmányossági kérdés), illetve tudományos előadását (Közigazgatási bírászkodás és alkotmányosság Magyarországon). A Bíráló Bizott-ság tagjai Bihari Mihály DSc, egyetemi tanár (elnök), Kiss László DSc, egyetemi tanár, alkotmánybíró, Torma

András PhD, intézetvezető egyetemi tanár, Fazekas Marianna CSc, tanszékvezető egyetemi docens és Szenté Zoltán PhD, egyetemi docens voltak.

- **2011. február 18–25. között** az ELTE Bölcsészettudományi Karán, az ELTE kutatóegyetemi projekt „Kultúrák közötti párbeszéd” alprojekt, illetve a TÁMOP vendégprofesszori pályázat keretében, az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Doktori Programja szervezésében Martyn Rady, a londoni School of Slavonic and East European Studies és az University College London professzora, a *Slavonic and East European Review* szerkesztője négy előadást tartott *The Kingdom of Hungary in the Later Middle Ages* (A Magyar Királyság a késő középkorban) címmel: 2011. február 18.: *The Strengths of the Kingdom of Hungary on the Eve of Mohács*; 2011. február 22.: *The Hungarian Nobility and the Diet in the Jagello Period*; 2011. február 23.: *Lands and Communities in Late Medieval Hungary*; 2011. február 25.: *Custom and Law in Late Medieval Hungary*. Rady professzor kutatási területéhez tartozik a magyar és közép-európai intézmény- és jogtörténet; több, a középkori magyar történelemmel kapcsolatos könyv szerzője, illetve forrás kiadója (*Medieval Buda: A Study of Municipal Government and Jurisdiction in the Kingdom of Hungary*, 1985; *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, 2000; *Anonymus and Master Roger: The Anonymous Notary of King Béla's Deeds of the Hungarians and Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament*, 2010; *The Laws of Hungary, 1490–1526*, 2010; *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy*, 2005).
- **2011. február 23-án**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Kari Tanácstermében tartották meg a Kar – borkóstolóval egybekötött – könyvbemutatóját. Kovács Árpád *Közpénzügyek* című könyvét Steiger Judit tanszékvezető egyetemi docens, Horváth Pál *Adalékok a magyar jogi kultúra fejlődéstörténetéhez* című kötetét Révész T. Mihály egyetemi tanár, Nyikos Györgyi *A PPP finanszírozási technika és az EU fejlesztési támogatásai a közcélú beruházások megvalósításában* című könyvét Török Ádám akadémikus, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának elnöke, Mezey Barna *Régi idők tömlőcei* című kötetét Lőrincz József címzetes egyetemi tanár, a Kardos Gábor és Lattmann Tamás szerkesztésében készült *Nemzetközi jog* című tankönyvet Kovács Péter egyetemi tanár, alkotmánybíró, Hamza Gábor *Iura antiqua ac iura moderna methodo comparativa investigata* című könyvét Erdődy János egyetemi adjunktus, Fuglinszky Ádám: *A polgári jogi felelősség útjai vegyes jogrendszerben. Québec, Kanada* című kötetét Vékás Lajos professor emeritus, akadémikus mutatta be.
- **2011. február 25-én**, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat szervezésében, a miskolci Megyeháza Dísztermében tudományos konferenciára került sor II.

Rákóczi Ferenc emlékezete címmel. Az Erdélyi Magyar Örökség Díjak átadása után előadást tartott R. Várkonyi Ágnes (Rákóczi és Európa), Kónya Péter (II. Rákóczi Ferenc és a Felvidék), Gyulai Éva (Rákóczi vármegyei), Mezey Barna (Rákóczi állam- és jogalkotó tevékenysége), Mészáros Kálmán (Miskolci tisztek és altisztek a kuruc hadseregben) és Kis Domokos Dániel (Rákóczi bujdosása és bujdosó társai). A konferencia alkalmából kiállítást nyitottak a Rákóczi-szabadságharc megyei dokumentumaiból.

- **2011. március 1-jén**, az ELTE Egyetemi Könyvtár Dísztermében, az Egyetemi Könyvtár 450 éves jogfolytonos működésének 2011. évi ünneplése keretében *Cimelia. Értékek a budapesti Egyetemi Könyvtárból* címmel nyílt kiállítás. Rendezője Knapp Éva, a Könyvtár munkatársa. A nagyközönség a 11–18. századi mives könyvkultúrának a könyvtárban őrzött remekeivel, a legszebb, legértékesebb kéziratokkal és nyomtatványokkal, közel ötven, időrendben bemutatott dokumentummal ismerkedhet meg, többek között I. Mátyás király Corvina könyvtárából származó két kötet, Thuróczy János 1488-ban, Augsburgban kinyomtatott *Chronica Hungarorum*-ának kézzel színezett példányával, Bibliákkal, herbáriumokkal, csillagászati, nyelvészeti, történeti szakmunkákkal, vallásos kiadványokkal.
- **2011. március 2–5-én**, az ELTE Bölcsészettudományi Kara Ifjúsági épületében, az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék angol nyelvű nemzetközi konferenciát rendezett hat külföldi egyetem hallgatóinak és oktatóinak részvételével, *Show trials, concentration and labour camps, political refugees in Europe before and after World War II* címmel. Március 2-án Prof. Oliver Rathkolb (Austrian Perspectives on Democratisation and Totalitarianism during Cold War), Prof. Mikołaj Iwanow (The price of victory. Human losses of the USSR during the World War II), Prof. Varga Zsuzsanna (Show trials against successful economic leaders in the 1970's in Hungary), március 3-án Prof. Andrzej Żbikowski (Poland's postwar settlement with collaboration during the German occupation – court trials on the basis of the decree „About the traitors of the Polish nation” from August 1944), Prof. Békés Csaba (The role of the East-European show trials in the emerging Cold War), Prof. Rigels Halili (No need for the paragraph, just give us the man – an insight into „Albanian Gulag”), Prof. Stuart H. Loory (The beginnings of the dissident movement in the USSR in the 1960's), Alexandre Gourlaouen (Iuliu Maniu and the National Peasants' Party or the stifled opposition in Romania's post-war period, 1945–1947), Szilágyi Gábor (Who killed Stepan Bandera? West German trial – East German propaganda), Sógor Dániel (Show Trials in the Middle East [Results of Malki assassination in Syria, on the verge of Soviet penetration]), Hevő Péter (The common target in Moscow and in the West: Rudolf Slansky. A Show Trial in Czechoslovakia), Pál Zoltán (The detention camp of Kistarcsa), Józsa Ottó (The Mindszenty Case. Frontal attack against the cardinal and

the church in Hungary, 1948–49), Divinyi Zsombor (An unfinished trial – The Jacobson-Affair), Galambos Péter (Show trials of the Hungarian ex-Ministers of Interior), Horváth Dóra (Szönyi or Rajk? Change in prisoner's box as change in conception of a show trial), Balogh Márton (Anatomy of a financial show trial), március 4-én Prof. Francois Dubasque (League of Nations and the problem of political refugees: a relative powerlessness when confronting the tensions of the 1930's), Prof. Bernard Lachaise (The French members of Parliament sent to concentration camps during the Second World War), Roudier Thomas (The first Moscow Trial in the French newspapers, August 19 to August 25, 1936), Victoria Guseynova (Mamed Emin Rasulzade Political Activity in Emigration Before the Beginning and During the World War II), Lepinçon Léo (Political refugees around the Second World War: the case of the Spanish republicans in the Vienne [France], 1936–1940), Marianne Brasseur (The Polish immigration to Aquitaine from the 30's to 1945: from discrimination to persecution), Łukasz Cudny (Art in concentration camps. An opposition towards the fascist regime), Dariusz Kałan (World War II in the historical memory in Ukraine), Peter Dobrowiecki (The dark side of Croatian history. Jasenovac – The NDH's mass-murder factory), Valenty-na Lotowska (The typical documents of repression of Polish slave and forced laborers by Third Reich economy system), Jean-Baptiste Chort (The military prison of Mauzac: one of the internment camps of Dordogne during the Second World War), Kamil Pawłowski (Law and the Judiciary as a Tool of Repression Against the Polish Society after the Second World War [in the years 1945–1953]), Paulina Andrusiak (To judge the judges. On how the Stalinist regime's officials became exiles. The case of the People's Republic of Poland), Szilágyi Tamás (Persecution of Churches in Hungary during the Kadar era [1956–1988]: some remarks) tartott előadást.

- **2011. március 4-én, az ELTE BTK Történész Könyvtárában** Balogh Judit *Térhasználat és felekezeti hovatartozás a XVII. századi Székelyudvarhelyen* címmel tartott előadást.
- **2011. március 8-án, a győri Városháza aulájában** nyitották meg a Győr Megyei Jogú Város Levéltára rendezésében készült *Győri Városi Levéltár kincsei* című kiállítást.
- **2011. március 16-án, az ELTE Bölcsészettudományi Karán, a Gölyvári esték keretében** Kósa László, az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék egyetemi tanára, akadémikus tartott előadást *Az emelkedés évszázada: civilizációs változások a 19. században Magyarországon* címmel.
- **2011. március 16-án, a Magyarországi Református Egyház Zsinati Épületében, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, a Református Közéleti és Kulturális Központ és a Magyar Külügyi Inté-**

zet rendezésében került sor *A vallásszabadság és az egyházak jogi helyzetének szabályozása az Európai Unióban és Magyarországon* című tudományos konferenciára. A konferencia díszvendége volt Prof. Dr. Jan Peter Balkenende, a Holland Királyság korábbi miniszterelnöke, a KGRE díszdoktora. Levezető elnök: Zlinszky János professor emeritus (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar). Előadást tartott Szászfalvi László, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium egyházügyi, civilügyi és nemzetiségi államtitkára (Az állam és egyház viszonyának új szabályozási irányelvei), Molnár Pál ügyvéd, a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Jogi Szekciójának elnöke (Jogalkalmazási szempontok az egyházak jogi helyzetének új szabályozásához), Király Miklós, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja (Az egyházak helye és szerepe az Európai Unióban), Jan Peter Balkenende (The value of Europe), Schanda Balázs, a PPKE Jog- és Államtudományi Karának dékánja (Vallásszabadság az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatában) és Antalóczy Péter, a KGRE Állam- és Jogtudományi Karának dékánhelyettese (Az egyházalapítás európai tapasztalatai).

- **2011. március 17-én, a Magyar Tudományos Akadémia Székházának Nagytermében, *A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945–1949* címmel** tartotta meg akadémiai székfoglaló előadását Romsics Ignác, az MTA rendes tagja.
- **2011. március 21–26-án, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán** hatodik alkalommal rendezték meg a Rákóczi Napok eseménysorozatát. Filmvetítés, kórustalálkozó és fotókiállítás, valamint a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából *Rákócziak dicső kora* címmel nemzetközi konferencia szerepelt a programban.
- **2011. március 23-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Aula Magnájában** *Tradíció és progresszió. Állam- és jogbölcselet a Jogi Karon* címmel rendezett konferenciát az ELTE ÁJK Állam- és Jogelméleti Tanszéke – az ELTE fennállásának 375., valamint a jogbölcseleti oktatás magyarországi bevezetésének 250. évfordulója tiszteletére. Előadást tartott Daragó Dénes (Társadalomtudomány és jogelméleti gondolkodás a 20. század elején), Szilágyi Péter (Pulszky Ágost), Balogh-Rosta Gergely (Közösség, társadalom és állam), Zsidai Ágnes (Paradoxonok Pikler Gyula értékmegosztási jogszociológiájában), Pintér Beatrix (A weberi értékmegosztás), Fleck Zoltán (Somló Bódog: állami beavatkozás és szabadság), Pap Csaba (Állami beavatkozás), Paczolay Péter (Moór Gyula axiológiája), Koncsik Anita (Helyes jog és mesterséges intelligencia), Nagy Endre (A szocialista normativizmus – Szabó Imre), Szmodis Jenő (Az esztétikum vonzásában: Peschka Vilmos jogfilozófiája Lukáctól a hermeneutikáig), Boros László (A szociológiai oktatás az állam- és jogelméleti tanszéken). A konferenciát *Bibó a jogelméleti tanszéken* címmel kerekasztal-beszélgetés zárta.

- 2011. március 23-án, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Aula Magnájában *Az Al Capone-akta* címmel tartott előadást az ELTE ÁJK Perjátszó Köre.
- 2011. március 25-én, a Politikatörténeti Intézet Könyvtárában Ormos Mária akadémikus tartott előadást *A katedrálról az akasztófa árnyékába (Ágoston Péter, 1874–1925)* címmel.
- 2011. március 29-én az ELTE Bölcsészettudományi Kar Kari Tanácstermében mutatták be a *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra* (Budapest, Argumentum, MTA ENKI, 2010) – *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* (Ужгород:

Видавництво «Ліра», 2010) című ikerkötetet. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének és az Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézetének közös kiadványáról a szerzők és szakértők beszélgettek: Bárdi Nándor (MTA Kisebbségkutató Intézet), Fedinec Csilla (MTA Kisebbségkutató Intézet), Csermicskó István (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola), Michela Miroslav (Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézete), Osztapec Jurij (Ungvári Nemzeti Egyetem), Sandor Fegyir (Ungvári Nemzeti Egyetem), Tokar Marian (Ungvári Nemzeti Egyetem), Tóth Mihály (Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete); a moderátor Kulcsár István újságíró volt.

ÚJ JOGTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT AUSZTRIÁBÓL

Thomas Olechowski szerkesztésében, a Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs des Zentrums für Neuzeit és a Zeitgeschichtsforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften kiadásában megjelent a

Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs

című folyóirat első száma. A kiadvány szerkesztésében számos neves osztrák kollégán túl – a nemzetközi szerkesztőbizottság tagjaként – több, a nemzetközi szinten kiemelkedő kutató is részt vesz. A magyar jogtörténész szakma számára rendkívül megtisztelő, hogy e testületnek – német, holland, cseh, lengyel és szlovén professzorok mellett – tagja Mezey Barna is. A *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* évente kétszer jelenik meg, elérhető lesz nyomtatott formában, illetve online is.

AZ ELSŐ KÖTET:

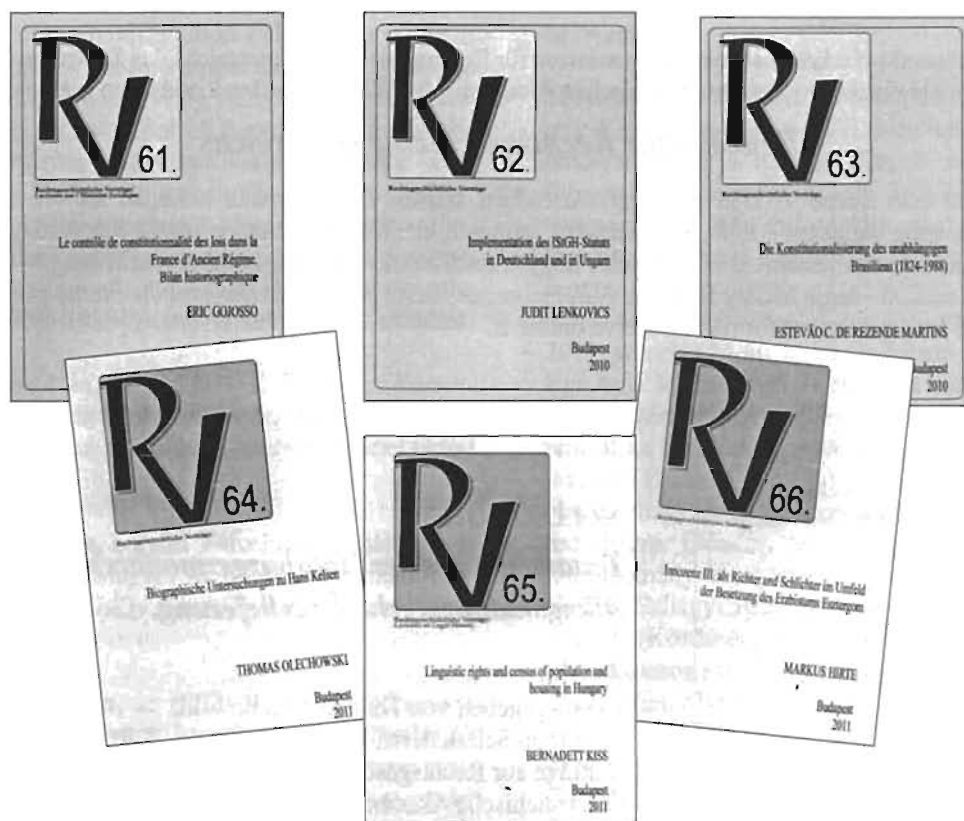
*Testamente aus der Habsburgermonarchie.
Alltagskultur, Recht, Überlieferung.*

Herausgegeben von Thomas Olechowski,
Christoph Schmetterer. Werner Ogris
Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs, Band 1/2011
Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 208 p.
ISSN 2221-8890 (nyomtatott változat), ISSN 2224-4905
(online változat), ISBN 879-3-7001-7085-3 (nyomtatott változat),
ISBN 978-3-7001-7171-3 (online-változat).

A Rechtsgeschichtliche Vorträge új füzetei

Rechtsgeschichtliche Vorträge/Lectures on Legal History –
Publikation der Rechtsgeschichtlichen Forschungsgruppe
der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl
für Ungarische Rechtsgeschichte
Eötvös Loránd Universität Budapest
Redakteur: Dr. Barna Mezey
ISSN 1218-4942

61. **Gojosso, Eric:** Le contrôle de constitutionnalité des lois dans la France d'Ancien Régime. Bilan historiographique (Budapest, 2010, 21 p.)
62. **Lenkovics, Judit:** Implementation des IstGH-Statuts in Deutschland und in Ungarn (Budapest, 2010, 31 p.)
63. **Rezende Martins, Estevão C. de:** Die Konstitutionalisierung des unabhängigen Brasiliens (1824–1988) (Budapest, 2010, 27 p.)
64. **Olechowski, Thomas:** Biographische Untersuchungen zu Hans Kelsen (Budapest, 2011, 22 p.)
65. **Kiss, Bernadett:** Linguistic rights and census of population and housing in Hungary (Budapest, 2011, 12 p.)
66. **Hirte, Markus:** Innozenz III. als Richter und Schlichter im Umfeld der Besetzung des Erzbistums Esztergom (Budapest, 2011, 28 p.)

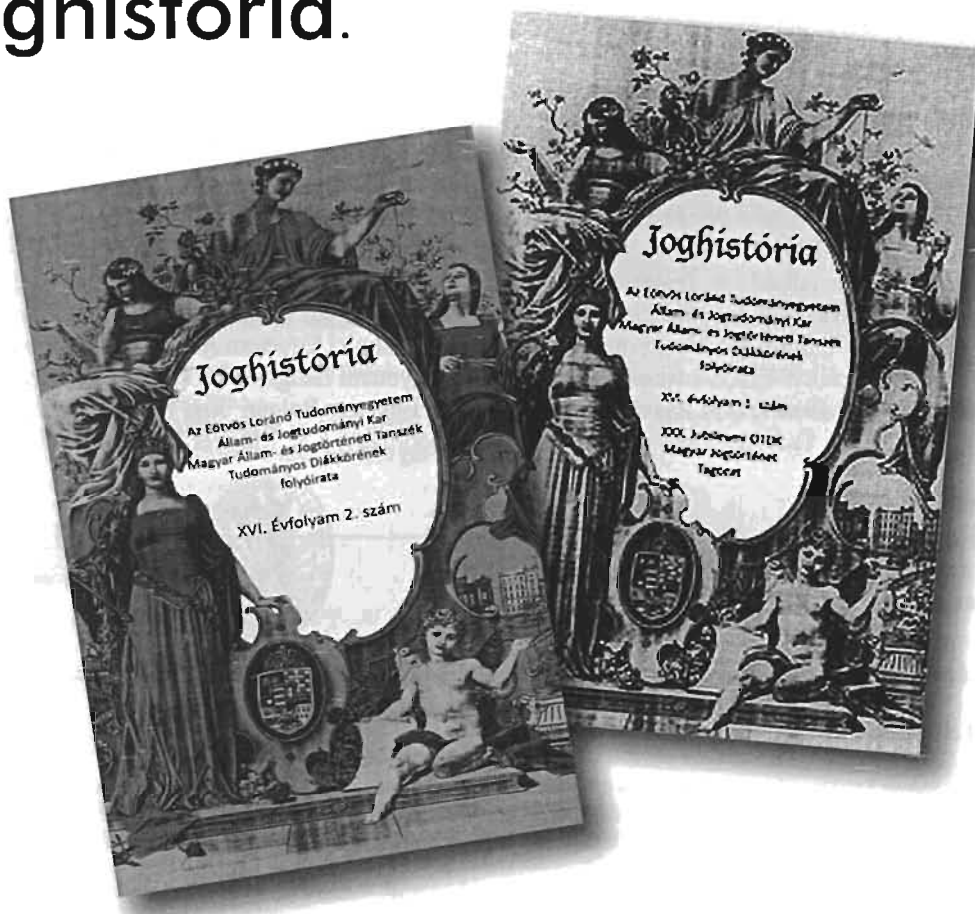

A *Rechtsgeschichtliche Vorträge* füzetei
pdf formátumban letölthetők a www.majt.hu honlapról.

Megjelent

az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
Magyar Állam- és Joghírtóneti Tanszék Tudományos Diákkörének
(MÁJT TDK) lapja, a

Joghírtória.

Az időszakos megjelenésű folyóirat (korábbi nevén **TDK Híradó**) érdekes tanulmányokat, cikkeket közül a TDK tagjainak tollából, amelyek egy-egy közérdeklődésre számot tartó jogtörténeti eseményt, személyt vagy egyéb kutatási témát mutatnak be. A lap állandó rovatai között szerepelnek még többek között a tanszék oktatóit személyes oldalukról bemutató riportok vagy a kultúra rovat, amelyben a TDK tagjainak novellái, esszéi jelennek meg.

A XVI. évfolyam 1. száma a XXX., pécsi jubileumi Országos Tudományos Diákköri Konferencián elhangzott, a tanszékhez kapcsolódó referátumokat és opponenciákat tartalmazza.

A XVI. évfolyam 2., novemberi számában a perrel, peres eljárással és büntetés-végrehajtással kapcsolatos, illetve a cikkíró pályázatra beérkezett rövid tanulmányok, cikkek olvashatók.

A **Joghírtória** (illetve előlapjainak) számai teljes egészükben letölthetők a www.majt.hu honlapról (.pdf formátumban), az adott szám címlapjára kattintva.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Balogh Elemér, PhD, habil., alkotmánybíró, tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék; **Bató Szilvia**, PhD, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék; **Bertényi Iván**, ifj. PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Művelődéstörténeti Tanszék; **Bíró István**, PhD-hallgató, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Blazovich László**, DSc, ny. igazgató, Csongrád Megyei Levéltár, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék; **Deák Zoltán**, ügyészégi fogalmazó, Kecskeméti Városi Ügyészség; **Domaniczky Endre**, PhD, ügyvivő szakértő, Eötvös Loránd Tudományegyetem Rektori Hivatal; **Domokos Andrea**, PhD, habil. egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Tanszék; Prof. Dr. **Bernhard Eitel**, rektor, Ruprecht-Karls-Universität, Heidelberg; **Frey Dóra**, tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; **Gedeon Magdolna**, PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Herke Csongor**, PhD, tanszékvezető, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Kriminológiai Tanszék; **Kahler Frigyes**, tanácsvezető bíró, Veszprém Megyei Bíróság; **Kajtár István**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Képesy Imre**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; Prof. Dr. Dres. h.c. **Paul Kirchhof**, Direktor des Institut für Finanz- und Steuerrecht, Ruprecht-Karls-Universität, Heidelberg, Juristische Fakultät; **Mezey Barna**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Rigó Kinga**, PhD-hallgató, hivatalvezető, Semmelweis Egyetem Rektori Hivatal; **Rusoly József**, DSc., professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Bónis Szeminárium; **Somogyi Magdolna**, PhD-hallgató, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Szálasy Zsolt**, egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar; **Szalma József**, DSc, egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem Polgári Jogi Tanszék; **Varga Norbert**, PhD, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék.

E számunk megjelenését

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara,
valamint az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok
(témaszám: OTKA IKS24) támogatta.

OTKA

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az clesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 ives (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzívázását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

STUDIEN	
BALOGH, Elemér: Die Rolle von Ferenc Császár in der Entwicklung des ungarischen Wechselrechts.....	1
BATÓ, Szilvia: Beiträge zur Geschichte der Gerichtsverwaltung vor 1848.....	9
BLAZOVICH, László: Wirkung des Sachsenspiegels und der deutschen Rechtsbücher in Ungarn.....	18
DOMOKOS, Andrea: Der Fall Farina und Riviere – Der geisteskranken Straftäter.....	22
HERKE, Csongor: Begriff des Strafschärfungsverbots aus historischer und rechtstheoretischer Sicht – Historische Entwicklung des Rechtsinstituts in Ungarn seit 1962.....	26
WERKSTATT	
RIGÓ, Kinga: Beiträge zur Geschichte der Gerichtsbarkeit an Universitäten – mit besonderem Hinblick auf die Satzungen ungarischer Universitäten.....	40
JUBILÄUM – Heidelberg 625	
EITEL, Bernhard: Die Zukunft seit 1386.....	43
KIRCHHOF, Paul: Die Aufgabe einer Volluniversität in der Gegenwart.....	49
ÜBER BÜCHER	
Monografie über die Strafrechtskodifikation im Ungarn des 19. Jahrhunderts – Über das Buch von Elemér Balogh – SOMOGYI, Magdolna.....	52
Politische Diskussion über die Strafen – Über das Buch von Szilvia Bató – MEZEY, Barna.....	55
Wacht-Bücher – sine ira et studio. Die Bücher von Ádám Somorjai und Tibor Zinner über das Leben und Wirken von József Mindszenty – KAHLER, Frigyes.....	58
Protokolle des Österreichischen Ministerrates Oktober 1850–Mai 1851 – KAJTÁR, István.....	64
Symbolik und öffentliches Recht – Über das Buch von Iván Halász und Gábor Schweitzer – BÍRÓ, István.....	65
Ein weiterer Band zur rechtlichen Kulturgeschichte der Rechtsprechung – Über das Buch von Klára Kántor – SZÁLASY, Zsolt.....	67
RUNDSCHAU	
Laudatio über Professor Dr. László Blazovich, Träger des Eike-von-Reggow-Preises 2010 – RUSZOLY, József.....	68
Habilitationsvortrag von Csaba Csapó – BERTÉNYI, Iván.....	70
Öffentliche Verteidigung der PhD-Dissertation von Judit Beke-Martos – KÉPESSY, Imre.....	73
Diskussion über die PhD-Dissertation von Andrea Vitkó – K. I.....	74
Recht und Literatur. Doktorandenkonferenz an der Fakultät für Philologie und Recht der Universität zu Szeged – VARGA, Norbert.....	76
Unbefangene Rechtsprechung oder Retorsion 1945 – 1950 – Konferenz in Kecskemét zur Geschichte der Volksgerichte – DEÁK, Zoltán.....	78
Das XVII. Forum junger Rechtshistoriker in Maastricht – FREY, Dóra.....	80
In memoriam Antal Hegedűs, Historiker und Seelsorger – SZALMA, József.....	80
NACHRICHTEN	
Autoren dieser Nummer.....	88

Ungarische Akademie der Wissenschaften – Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Eötvös-Loránd-Universität

Auf der Titelseite:

Ferenc Császár, kolgyári

(Zalaegerszeg, 9. Juli 1807 – Kerepes, 17. August 1858):

Benediktinermönch, Jurist, Rechtsanwalt, Tafelrichter, Dichter, Übersetzer, Redakteur. Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (korr. 1832, ord. 1847)

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkić (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Mária Homoki-Nagy, Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István
Redakteur: Élesztős László (E-Mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged
Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Verlag: Gondolat Kiadó

A SZIMBÓLUMOK ÜZENETE
Szerkesztette: Mezey Barna
ELTE Jogi Kari Tudomány 14.

A magyar jogtörténelem jeles képviselőinek összefoglalása eredményeképpen látott napvilágot a jogi és hatalmi szimbolika legújabb eredményeit összefoglaló kötet. A tanulmányok azokról a szimbólumokról, rituálékrol és ceremóniális szokásokról szólnak, amelyek a történelmet és a ma hétköznapjait is át- és átszövik. A jelek és a szimbólumok szerves részei a hűbéri hatalmat építő uralkodók, az abszolutizmus kiépítését megcélzó királyok, az újkori polgári államot formáló politikusok eszköztárában, a nemzet és a nemzetállam ugyancsak jelek és jelképek széles arzenáljával jellemezte önmagát, az alattvalók és állampolgárok fölötti uralmi pozícióit, és ezek segítségével jellemezte ki a hatalomgyakorlás szerveinek, az alkotmányos apparátusnak és a politikai elitnek a mozgásterét. Ennek a mechanizmusnak, ezeknek a jelképeknek és szimbolikus üzeneteknek illusztrációja ez a kötet, amelyből az olvasó tájékozódhat a nemzeti szimbólumok, uralkodói jelképek, nemzeti üzeneteket hordozó himnuszok és címerek, ünnepek és gyásznapi világában, a hatalmi architektúra üzeneteitől a jog processuális világával bezárólag.

ISBN 978 963 312 054 5 – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 595 p.

Tóth J. Zoltán:
**A HALÁLBÜNTETÉS INTÉZMÉNYÉNEK EGYETEMES
ÉS MAGYARORSZÁGI JOGTÖRTÉNETE**

A halálbüntetés a legrégebb jogintézmények egyike; amióta állam, illetve normák által szabályozott közösségi együttélés létezik, azóta alkalmazzák a különböző népek és társadalmak. Még napjainkban is mintegy az államok harmada él a kapitális szankció eszközével. Míg azonban a kivégzések nagy többsége a kissé eufemistikusan „fejlődőnek” nevezett országokban történik (Kínát is ideértve), addig a „fejlett”, nyugati típusú államok csaknem mindegyike eltörölte ezt a büntetési nemet (de pl. az Egyesült Államokban és Japánban ez nem történt meg), és egészen a 20. század második feléig kisebb-nagyobb mértékben szinte minden államban, így Magyarországon is szabályozták, illetve alkalmazták a legsúlyosabb büntető jogi jogkövetkezmenyt. Tóth J. Zoltán könyve annak a hosszú folyamatnak a bemutatására vállalkozik, amelynek során az ókorban, a középkorban és a kora újkorban a büntetések széles körére nézve „rendes büntetésként” létező szankció néhol rendkívüli büntetéssé vált, néhol egyenesen megszűnt, máshol azonban az igénybevétele éppenséggel kiterjedt.

ISBN 978 963 7340 80 2 – Századvég Kiadó, Budapest, 2010. 386 p.

Cs. Gyimesi Éva
SZEM A LÁNCBAN. BEVEZETÉS A SZEKUSDOSSZIÉK HERMENEUTIKÁJÁBA
Dokumentumok, értelmezések

Cs. Gyimesi Éva (1945–2011), a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem egykori professzora ebben a könyvében saját megfigyelési dossziéját dolgozta fel, elméleti keretben, az eredeti dokumentumanyag beiktatásával. Bevezetőjében a kötetkezőképpen foglalta össze célkitűzéseit: „Az elemzés célja nem is lehet nagyraívóbb, mint az emberi rabság állapotaként meghatározható társadalmi viszonyrendszer (diktatúra) egyik meghatározó – a titkosrendőrség által uralt – részének feltárása, amely a jelenlegi helyzethez képest viszonyítási alapot szolgálhat, hogy értékelni tudjuk a szabadságot. (...) Túl magasra itt, e vállalkozás keretében, nem lehet szabni ezt a mércét: az egyetlen szekus dossziéval demonstrálható rabság fokának elemzése ma minden bizonnyal a virtuális olvasók csupán szűk körének fogékonyságát alakíthatja. A szabadság ugyanis – ma már úgy tűnik – olyan fényűzés az emberi személynek, amelyhez mintegy természetszerűen társul egyfajta kockázatvállalás, amennyiben magában foglalja a személyesen felelős élet – önértékel – gyakorlatát.”

ISBN 978 973 1960 00 5 – KOMP-PRESS Kiadó – Korunk, Kolozsvár, 2009. 284 p.

Magyary Zoltán:
„A TUDOMÁNYOS VERSENYBEN MEGÁLLÁS NINCS” – VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK
Szerkesztette: Mezey Barna

Magyary Zoltánt csak – mint próbálták – elhallgatni lehetett, de megkerülni nem. Gondolatai, munkamódszerei az elméleti és gyakorlati szakemberek számára máig aktuális problémákat formulálnak. E kötet a Professzor emlékeztető, a felsőoktatáshoz és a tudományos élethez kapcsolódó írásait gyűjtöttük egybe. Célunk hagyatékának egy eddig kevésbé vizsgált oldalát illusztrálni, mely hitünk szerint erős üzeneteket tartalmaz a mának. Remélhetőleg ezzel a kiadvánnyal az Eötvös Loránd Tudományegyetem hozzájárul Magyary Zoltán életének és munkásságának feltárához, majdani – remélhetőleg a közeljövőben elkészülő – monografikus elemzéséhez.

ISBN 978 963 693 353 1 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 168 p.

Németh István:
HATALMI POLITIKA KÖZÉP-EURÓPÁBAN. NÉMET ÉS OSZTRÁK-MAGYAR KÖZÉP-EURÓPA TERVEZÉS (1871–1918)

„Európa” az utóbbi időben a történettudomány kedvelt témája lett, s az „Európával” foglalkozó munkák földrajzi horizontja is kitágult. Az esztétik történeti Európa-kutatás nem csupán az Európai Unió keletkezésének szervezeti előtörténetére összpontosít, hanem az Európával kapcsolatos elképzelések sokszínűségét is vizsgálja. Az 1980-as évek Mitteleuropa-vitája és a Habsburg Birodalom, mint kultúrtörténeti kutatási terep újbóli felfedezése szintén elősegítette, hogy (Közép-) Kelet-Európa az európai kontextusban egyre fontosabb szerepet töltsön be. Németh István új könyvében Európa politikatörténetébe ágyazza a közép-európai régió országainak intellektuális hozzájárulását „Európa”, pontosabban Közép- és Kelet-Európa integrációjának megkonstruálásához az 1814/15 és 1918 közötti időszakban. A kötet – az emlékiratok és tervezetek különleges és izgalmas gyűjteményét is kínálva – behatol a 19. és a korai 20. századi politikai gondolkodás anatómiájába, döntéshozási folyamataiba és mélyszöveibe, igazolva a korszak vezető politikusainak élénk politikai fantáziáját, gyakorlati könyörtelenségét is.

ISBN: 978 963 2361 52 9 – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 360 p.